

M. Coma / J. Gratacós

L'estany de Banyoles

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

14 GUIES

**L'ESTANY DE BANYOLES:
NATURA I HOME**
Miquel Coma i Vila / Joan Gratacós i Guillén

32 QUADERNS DE LA REVISTA DE GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 32

Sèrie: Guies (Núm. 14)

Primera edició en català: febrer 1991

Tiratge: 3.000 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la Col·lecció:

Joan Domènech

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Joan Badia,
Lluís Bayona, Martí Cama, Narcís Castells,
Ramon Ceide, Josep Clara, Josep M. Corretger,
Marta Franch, Víctor Gay, Miquel Gil, Gaspar Jou, Jaume
Marquès, Enric Marquès, Jordi Mascarella,
M. Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró,
Joan Nogué, Narcís Puigdevall,
Josep M. Rus, Josep M. Salvatella, Erundí Sanz,
Carles Sapena, Montserrat Vayreda, Josep Vicens,
Mariàngela Vilallonga, Carme Vinyoles.

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció i administració:

Pujada a Sant Martí, 5. Telèfon (972) 205700.

Apartat de Correus 11, 17080 Girona.

Secretaria i distribució: Fina Poch.

Subscripcions: Nuri Sumsi.

Fotocomposició i impressió:

Alzamora Artgràfica, S.A. Olot

ISBN: 84-86377-76-5

Dipòsit legal: GI.860/91

PORTADA: Vista parcial de l'estany.

En darrer terme, l'església romànica de Porqueres.

(Foto: Joan Segur)

Índex

Situació i mapa	4
Cronologia	6
1- Els primers fenòmens lacustres	8
2- El primer estany	10
3- L'origen de les aigües	12
4- La formació d'estanyols	14
5- Els estanyols de Sant Miquel de Campmajor	16
6- L'estany del Clot d'Espolla	18
7- La pedra de Banyoles	20
8- La formació de travertins	22
9- El cinyell vegetal	24
10- La vida suspesa a l'aigua	26
11- Els peixos	28
12- Els altres protagonistes: els bacteris	30
13- Els hàbitats artificials de l'estany	32
14- El fons de l'estany	34
15- El funcionament de la massa d'aigua	36
16- L'eutrofització	38
17- L'evolució del paisatge lacustre	40
18- L'estany i l'home fins al segle XIX	42
19- Segle XX: projectes i realitats	44
20- L'agricultura i la ramaderia	46
21- La indústria	48
22- El turisme	50
23- Festes i tradicions	52
24- Les pesqueres	54
25- Els esports	56
26- Els Jocs Olímpics	58
-- La Draga	60
27- La protecció de l'estany	62
-- L'estany: pretext per a l'art	64
28- Estany i literatura: els inicis	66
-- Jacint Verdaguer	68
29- Els narradors	70
-- Josep Pla	72
30- Els poetes	74
31- Pintar a l'estany: Martí i Alsina	76
-- Manel Pigem i Ras	78
32- La plenitud del paisatgisme	80
33- Altres pintors de l'estany	82
34- Els últims paisatgistes	84
35- Fotografia a l'estany: els pioners	86
36- La fotografia de postguerra	88
37- Els darrers fotògrafs	90
38- Altres imatges de l'estany	92
-- Bibliografia, agraïments i procedència de les fotografies i il·lustracions	94

COMARCA DEL PLA DE L'ESTANY

Situació

El Pla de l'Estany és una comarca de nova creació que delimita els darrers contraforts de les garrotxes i la plana empordanesa. Fruit dels processos geològics miocènics, aquesta delimitació és acompanyada d'un fenomen lacustre molt singular: l'estany de Banyoles. El que té per nom Conca Lacustre de Banyoles-Besalú no és més que la globalització dels fenòmens lacustres homòlegs que tenen lloc en aquesta àrea. Per la situació que ocupen, es poden dividir en quatre zones: les manifestacions lacustres antigues de Besalú-Dosquers, sota els contraforts de la Mare de Déu del Mont; els estanyols de la Vall de Sant Miquel de Campmajor; l'estany intermitent d'Espolla i les surgències associades i l'àrea lacustre de Banyoles-Porqueres.

En aquest llibre es vol deixar molt clar que tot plegat forma una unitat geològica, hidrogeològica, ecològica i cultural. Però no es farà més que un repàs molt ràpid de les tres primeres zones i s'aprofundirà en la realitat natural, social, històrica i cultural que ha generat l'estany de Banyoles, el màxim exponent de la Conca Lacustre.

S'ha generat una cultura molt peculiar entorn d'aquests paratges naturals, conreada des de diferents vessants artístiques. La literatura, la pintura i la fotografia, fonamentalment ha recreat l'estany de Banyoles des d'òptiques estètiques oposades amb una finalitat i una intensitat molt diverses. Si a tot això hi afegim costums, festes i altres fenòmens socials sorgits entorn de la Conca Lacustre, ens adonarem del seu valor sòcio-cultural.

L'estany de Banyoles, envoltat d'aquesta realitat més gran -la Conca Lacustre- és un espai natural de primer ordre dins del nostre país, i requereix una atenció especial, amb vista a la seva protecció. Tant de bo els lectors d'aquest quadern valorin (com a propi) aquest espai natural i cultural; i a partir d'aquest, tots els que s'estenen arreu del nostre país.

Cronologia

45000000-25000000: Precipitació de guixos d'un mar interior sobre un substrat de calcàries.

25000000-5000000: Emersió dels guixos, que s'erosionen, per aixecament del Pirineu i nova immersió amb dipositació de margues i sorrenques al damunt seu.

3000000-2000000: Primers fenòmens lacustres a Dosquers (Crespià).

2000000-1000000: Llac d'Usall-Espolla, que ocupa tot el Pla de Martís.

250000: Primers enfonsaments a la zona de Banyoles-Porqueres.

150000: Formació del travertí del subsòl de Banyoles.

100000: L'home de Neandertal ocupa les terres del pla de l'estany.

80000-8000: Ocupació de les coves de Serinyà sobre el Ser i el Serinyadell.

s. VII aC.: Comença el poblament pre-ibèric al turó de Porqueres, a la riba est de l'estany. Més tard, seguiran el poblament ibèric i el romà.

s. VI-VII: Temple visigòtic a Lió, molt a prop de la riba de l'estany, destruït per les invasions sarraïnes.

812: Fundació per l'abat Bonitus del Monestir de Sant Esteve de Banyoles en "un erm eixorc", que serà el nucli de la futura ciutat de Banyoles.

s. X: Comença la construcció dels recs de sortida de l'estany

s. XI: Aparició de les primeres indústries que aprofitaven l'aigua de l'estany per a fer anar molins.

1427-1428: Terratrèmols que sotraguen les formacions travertíniques de les Estunes.

1614: Primera documentació de la portada a l'estany de les relíquies de sant Martirià per tal d'invocar la fi d'una sequera.

1685: Signatura de la Concòrdia que representa la independència de la vila de Banyoles del Monestir i l'empriu de l'estany de Banyoles

Final del s. XIX: Canvis urbanístics a l'estany (passeig arbrat a la riba de

llevant, passeig de la Font Pudosa i passeig Dalmau). Es construeixen les primeres pesqueres.

1870-1920: L'estany interessa a pintors, literats i fotògrafs. Inici de la percepció estètica de l'estany.

1910: Inauguració de la Festa del Peix.

1916: Inauguració del Museu Darder d'Història Natural.

1943: Inauguració del Museu Arqueològic Comarcal.

1951: Decret de declaració de Paratge Pintoresc a l'estany.

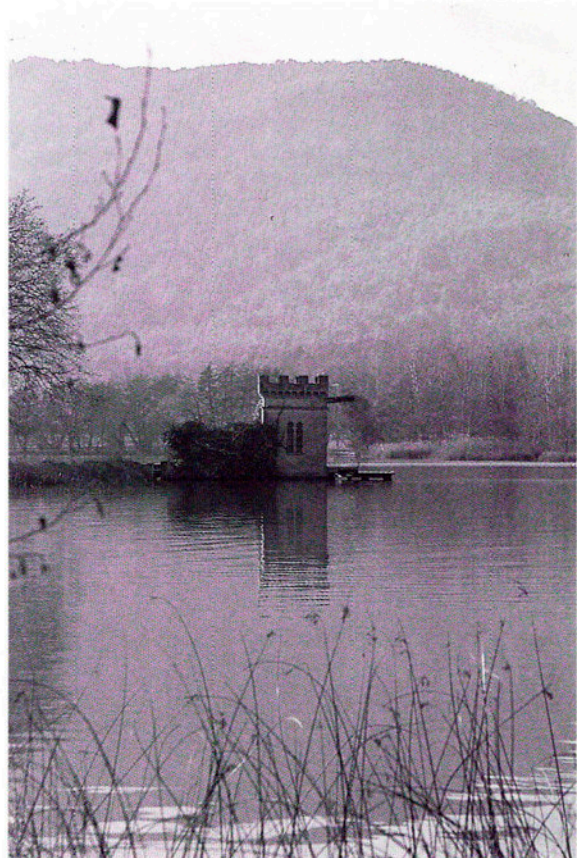
1956: Primer Pla General d'Urbanisme de Banyoles.

Anys 60: Explosió turística a l'estany.

1971: Proves d'esquí nàutic internacionals.

1983: Segon Pla General d'Urbanisme.

1992: Proves de rem dels Jocs Olímpics de Barcelona.

*L'estany al llarg del temps ha estat modelat pels habitants del seu entorn. Un cop vençut, tan sols demana poder ser "l'estany" per sempre més.
Vista de Carpa d'Or.*

ELS PRIMERS FENÒMENS LACUSTRES

1

Detall de les excavacions paleontològiques d'Incarcal, al terme de Crespià, el testimoni més antic d'un ambient lacustre a la comarca.

La història geològica dels materials que avui constitueixen el Pla de l'Estany comença a l'era terciària, quan la major part de l'actual Catalunya era sota les aigües d'un gran mar. Fa uns quaranta-cinc milions d'anys, en una conca marina interior, el clima àrid portà a la precipitació de grans quantitats de guixos, que sedimentaren sobre uns dipòsits calcaris subjacents. La ràpida precipitació dels guixos desplaçà cap a altres àrees la precipitació de sals; possiblement sigui aquest l'origen de les muntanyes de sal de Súria i Cardona. Tot aquest procés al llarg de l'eocè, s'estroncà per les primeres elevacions pirinenques, que

aixecaven aquesta conca interior. Això facilità l'erosió dels guixos i els seus plegaments, un cop emergits.

Al final de l'eocè, els enfonsaments es repetiren i els guixos tornaren a submergir-se, de manera que quedaren recoberts per nous sediments d'origen fluvial. Aquests sediments, en compactar-se, formaren les margues o xalions amb fòssils marins tan familiars a la plana de Vic i Banyoles; per damunt seu, les sorrenques, més grolleres. Tot aquest procés durà uns vint milions d'anys fins que tingué lloc l'elevació definitiva del Pirineu. L'elevació dugué associats processos tectònics

que trencaren la uniformitat dels sediments marins. Una bona prova d'això són les falles que encara avui defineixen la major part del paisatge proper a la serralada pirinenca.

Durant tot el miocè tingué lloc una dura erosió fluvial d'aquestes terres. Aquesta erosió moltes vegades arribà a posar al descobert els guixos, que són materials permeables, per on pot circular l'aigua. Això començà a definir uns primers fenòmens lacustres, en forma

d'enfonsaments, entre Besalú i Beuda. Encara el 1207, en documents, es parla de l'estany de Capellada, a Besalú.

Entre dos i tres milions d'anys, aparegué la primera conca lacustre a la zona de Dosquers (Crespià). Posteriorment, evolucionà cap al sud, constituint l'estany de Martí-Usall. Fa un milió d'anys, un cop extingida aquesta gran conca lacustre, es produïren enfonsaments en forma d'embuts lacustres, enmig d'unes condicions climàtiques molt temperades i humides (pedreres del Molí Vell i Incarcàl i, posteriorment, a la

Bòvila Ordis). En queden testimonis fòssils d'elefants, hipopòtams, rinoceronts, etc.

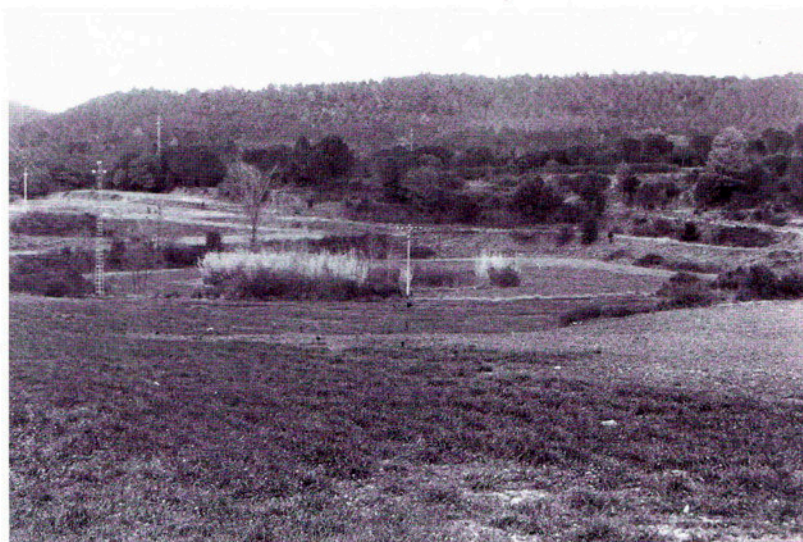
L'erosió del riu Fluvià aconseguí partir les formacions lacustres i donà lloc a impressionants espadats travertínics. Els primers pobladors de la comarca, precisament, s'establiren a la seva empara.

El funcionament hidrològic càrstic, que anà progressant cap al sud, es trobà amb la falla d'Albanyà-Banyoles, que originà la formació a baixa cota d'un nou fenomen lacustre: l'estany de Banyoles.

El carst

Karst és una comarca muntanyosa que envolta el nord de l'Adriàtic, principalment a la vessant iugoslava. Geològicament, està constituïda per roques calcàries, que en dissoldre's per la pluja i els corrents d'aigua, han donat lloc a moltes coves i avencs, que sovint són accessos cap a grans rius subterranis. Aquesta acció explica, des d'un punt de vista geològic, els fenòmens d'infiltració de l'aigua a través de roques calcàries i altres roques amb component calcari, que s'anomena carstificació. És un procés que té molta importància a l'Alta Garrotxa, on hi ha coves prou profundes, com la del Bisbe, de 51 m i la dels Ermitons, de 64 m. Altres fenòmens relacionats amb el fenomen càrstic són les dolines, que testimonien enfonsaments en el subsòl. Els conjunts de dolines s'anomenen poljé.

La dolina que es troba a Besalú, al costat de la carretera de Beuda, és un testimoni d'enfonsament càrstic.

EL PRIMER ESTANY

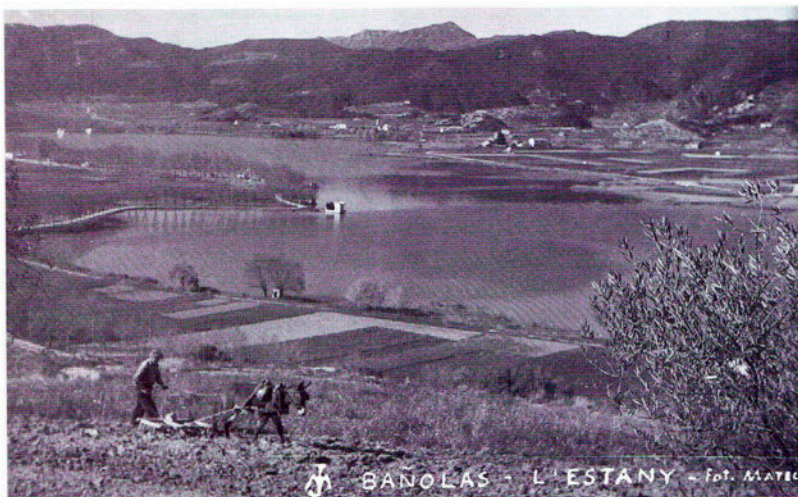
2

El primer estany de Banyoles és plenament quaternari, no anterior a 250.000 anys. Tingué una extensió molt superior a l'actual; inundava la zona de ponent entre sis i vuit metres per sobre del nivell actual. D'aquest període lacustre en queden com a testimoni les terrasses travertíniques de can Po (Lió), de les escoles de Porqueres i sobretot, les Estunes. Pels fòssils que s'han trobat en aquestes formacions se sap que el clima era temperat i mitjanament sec, si bé el caràcter microclimàtic del gran llac deuria afavorir espècies de clima més humit.

Amb posterioritat, l'aigua començà a desguassar entre

els puigs de Miànegues i la Font Pudosa. Aquest desguàs deixà com a testimoni una placa travertínica, que posteriorment va ser ampliada per la que es va formar al puig d'en Ramis (actual Ajuntament); a través de les seves faldes es va formar el nou sobreeixidor del gran llac. L'erosió provocada pel desguàs de les aigües i la construcció d'una placa travertínica, anà desplaçant la zona de desguàs cap al nord, tot buscant el que més tard seria el llit del Terri.

El paisatge fa 100.000 anys, degué estar dominat per una làmina d'aigua, que anà constituint la gran placa travertínica que segueix la línia

El Pla de Banyoles, on se situa l'estany, es tanca a ponent per un cercle muntanyós i, a llevant, creix la ciutat de Banyoles per sota del seu nivell.

Banyoles-Mata-Borgonyà; la seva extensió és de 21 km². L'ambient en aquella època deuria ser pantanós i amb un clima humit, amb molta caça (cérvols, braus, cavalls, bisons...) i boscos molt poblats a les muntanyes. Aquest període és particularment interessant per la paleontologia, ja que constitueix una de les primeres proves de la presència humana del paleolític inferior al país.

D'aquesta presència, n'és testimoni la mandíbula anteneanderthaliana de

Banyoles. La trobà, el 1887, el mestre picapedrer Llorenç Roura al Pla de la Formiga; de seguida la cedí al polifacètic home de ciència banyolí Pere Alsius. A partir d'aquell moment, la seva particular dificultat de datació ha estat contrastada per nombrosos estudiosos. Les dades més modernes li atribueixen una edat aproximada de 80.000 anys.

Fa 15.000 anys, l'estany començà a definir un sobreeixidor natural adequat i les aportacions fluvials des de ponent el van anar delimitant, de manera que cada cop s'assemblà més a l'actual. A l'època clàssica, les zones d'aiguamolls ocupaven tot l'oest de l'estany, fins als turons de Rodeja i del puig de les Gitanes.

Per la banda de llevant, en canvi, s'anà formant un gran dic travertínic, que ara constitueix el subsòl de la ciutat de Banyoles.

A les esquerdes de les Estimes, s'hi accedeix per la carretera de Mieres, a l'alçària del mas Corralot i constitueixen un vestigi de la magnitud dels terratrèmols que en el segle XV van sotragar aquestes masses travertíniques construïdes pel primer estany.

Des del puig de Sant Martirià es reconeix la falla que va permetre la formació de l'estany; tanmateix, ofereix la millor perspectiva.

La llegenda d'en Morgat

La cultura popular és molt més clara a l'hora d'atribuir un origen a l'estany de Banyoles, si bé no resulta tenir una veracitat científica remarcable. En el recull de Rondalles de mossèn Lluís G. Constans i Serrat, M. D. (1952), s'explica per mitjà d'una curiosa llegenda que té com a protagonista el pagès de Can Morgat de Porqueres. Aquest senyor treballava -segons la llegenda- una planura fèrtil entre Porqueres i Banyoles. El cas fou que un dia, en vesprejar, escoltà una veu que li deia:

*Morgat, Morgat,
agafa la llaura
i vés sota teulat.*

En no fer cas repetidament a la veu, escoltà:

*Morgat, Morgat,
agafa els bons
i vés-te'n a casa.*

*Morgat, Morgat,
vés-te'n a casa
o seràs negat!*

En acabar la veu, la llegenda explica com s'inundaren tots els camps del pobre pagès i aparegué format l'estany de Banyoles.

L'ORIGEN DE LES AIGÜES

3

12

Molts autors creien que l'origen de les aigües estava relacionat amb les pèrdues del Ter al seu pas per Sant Quirze de Besora o del Fluvià quan arriba a Castellfollit de la Roca. Manuel Vidal i Pardal, el 1954, ja va considerar la importància dels guixos eocènics en la circulació d'aigua subterrània cap a l'estany.

Les aigües es filtren fàcilment a les calcàries de l'Alta Garrotxa (des de Sadernes a Oix) seguint els rius Burró i Llierca. Les àrees de percolació són situades entre 700 i 900 metres d'altitud en ple massís calcari de l'Alta Garrotxa. Aquesta aigua corre a través d'una hipotètica xarxa subterrània de

canals anomenats genèricament *aqüífer confinat*. L'aigua, en contacte amb els guixos -aqüífer en guixos- els dissol i surt a l'exterior. La sortida es dona a tres nivells diferents: els estanyols de Sant Miquel de Campmajor, a 200 m d'alçada, el Pla d'Espolla-Usall a 220 m i l'estany i estanyols de Banyoles-Porqueres, a 175 m d'altitud. El temps que tarda l'aigua des que cau en forma de pluja a l'Alta Garrotxa i surt en un estanyol és molt variable, des dels pocs mesos fins als 30 anys de l'estanyol de Geldeus, si bé això depèn de les precipitacions que abasten l'aqüífer. Així, si plou molt, la pressió empeny amb més força l'aigua i aquesta tarda menys a sortir.

El quimisme de les aigües de l'estany de Banyoles és caracteritzat per la seva alta concentració en sulfats, especialment, i bicarbonats, fruit de la dissolució dels guixos i les calcàries. Per això es considera que l'aigua de Banyoles és molt dura. Les dissolucions diàries de guixos i calcàries són de l'ordre de 30 i 8 tones respectivament, si bé estan en funció del volum d'aigua que circula per l'aqüífer. L'alimentació subterrània de l'estany de Banyoles és d'uns 50.000 m³ d'aigua diaris, a través de dotze cubetes.

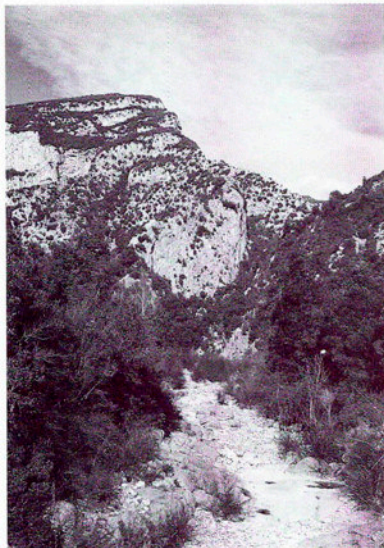

La riera Castellana, que desenvolupa un delta dins de l'estany, és la riera que aporta un major cabal superficial.

Les inundacions més importants

segle XIV
novembre 1623
25 novembre 1676
22 març 1790
25 novembre 1793
25 setembre 1888
14 gener 1898
juliol (dues vegades) 1901
17 desembre 1932
18 octubre 1940
primavera 1958
6 novembre 1963
19 març 1970
25 novembre 1976
18 febrer 1982

L'estany de Banyoles, també rep aigua superficial. La seva conca de recepció superficial és de 12,8 km² i correspon a les de les rieres d'entrada del Vilar o de les Deus, Castellana, can Morgat, Lió o de la Guixera, Tanyers, Marquès i les Estunes. Tot plegat és tan sols el 10% de les aportacions totals d'aigua al llac.

Al massís de l'Alta Garrotxa, s'hi donen els fenòmens d'infiltració d'aigua, que nodriran l'aqüífer profund de la Conca Lacustre. Talaixà és un exemple del paisatge típic de l'Alta Garrotxa.

La sortida de l'aigua de l'estany s'efectua bàsicament pels recs de sortida (Teixidor, ca n'Hort, Figuera d'en Xo, Major, Xuclador i Guèmol).

Després de fortes pluges, l'estany pot arribar a desbordar i inundar una bona part dels terrenys del seu entorn, molts dels quals es troben per sota de la seva cota. Aquests terrenys més baixos s'anomenen popularment dragues i se solien repartir a la banda de llevant, si bé han anat desapareixent en terraplenar-los i construir-hi al damunt.

Actualment, el nivell de l'estany és fàcilment regulable per un sobreeixidor artificial.

El Llierca, al seu pas pel pont de Sadernes, pateix nombroses pèrdues de cabal, que nodreixen tanmateix, el volum de l'aqüífer.

13

La composició de l'aigua*

Anions	(mg/L)	Cations	(mg/L)
sulfat	540	sodi	55
bicarbonat	231	potasi	24
fosfat	0,34	magnesi	29
nitrat	0,43	calci	88
clorur	17	ferro	0,07
amoni	0,17	manganès	0,17
silicat	0,46	estronci	3,6

Altres mesures

pH	8		
conductivitat	1,2	mS/cm	
sòlids totals	1000	mg/L	

(*Aigua superficial. Segons dades de C.A. Abellà)

LA FORMACIÓ D'ESTANYOLS

4

L'estanyol Nou, a prop de can Sisó, és un exemple de l'activitat que sota el subsòl del Pla de Banyoles exerceix la pressió de l'aqüífer que alimenta l'estany.

14

La formació d'estanyols és un fenomen íntimament lligat a les peculiaritats càrstiques que es donen a l'àrea de la Conca Lacustre. És, per tant, un fenomen viu, que sempre pot repetir-se, sense avisar. El darrer d'importància fou la formació de l'estany Nou o de can Silet el 12 de novembre de 1978.

Però això no vol dir que els estanyols es puguin formar arreu. El procés de formació d'estanyols comença quan les aigües que circulen per l'aqüífer de calcàries es posen en contacte amb les capes superiors de guixos, sobre els quals exerceixen una pressió hidrostàtica elevada; aquesta situació condueix a una ràpida

dissolució dels guixos, de manera que es produeixen grans cavitats o coves d'aigua a poca profunditat. Quan les condicions meteorològiques fan que l'aqüífer disminueixi el seu volum d'aigua, aquestes grans bosses queden buides. Per efectes gravitacionals, el terreny es col·lapsa i tenen lloc els enfonsaments del sòl (generalment les margues) que se situen per damunt dels guixos.

Aquests enfonsaments solen ser molt sobtats, si bé es poden donar successivament en un període curt de temps. Les formes resultants són arrodonides i de dimensions molt variables. A més, aquest procés no s'acaba amb la

formació de l'estanyol, sinó que amb els anys pot continuar produint-se fins a formar estanyols majors, amb més d'un enfonsament (cubetes). Així, per exemple, l'estanyol del Vilar té dos enfonsaments principals; l'estany de Banyoles té dotze enfonsaments principals sorgents, és a dir, per on surt aigua subterràniament i infinitat d'enfonsaments que li donen la forma arrodonida de les vores i del fons. Es pot considerar l'estany com un conjunt de cubetes, que en el cas de no estar unides serien estanyols independents. Dins de cada cubeta, que té forma d'embut, poden tenir-hi lloc nous enfonsaments que les van aprofundint.

Normalment, els estanyols són de surgència, però es pot donar el cas que no ho siguin i llavors l'aigua que contenen és de la pluja; aquests estanyols estan sotmesos a sequeres estivals, més importants que els primers.

Un cop és format l'estanyol, hi ha una sèrie de processos biològics molt interessants. D'aquests, destaca el fet que en els primers mesos, la vida a l'estanyol està restringida als bacteris, ja que hi ha presència de gas sulfhídric i s'exclou la presència d'oxigen de l'aigua. Amb els anys, a mesura que disminueix la matèria orgànica de l'estanyol, les condicions es fan més favorables per a la vida dels animals i comencen a aparèixer amfibis i sovint peixos.

El 30 de juliol de 1982 aparegué un gran sot a la carretera C-150 al seu pas per l'estanyol de ca n'Ordis, just al bell mig de la via. L'enfonsament ha augmentat, amb els anys, de forma constant.

Estanyol de Geldeus, a Camós.

15

Els estanyols de Porqueres i Camós

De tots, el més conegut és el del Vilar, situat al costat de l'estanyol de Banyoles i des del 1949 unit a ell per un canal artificial. El mal estat de les seves aigües va fer decidir que es portés a terme, el 1989, un projecte de restauració. L'estanyol de la Cendra és famós per les margues en suspensió, que prenen l'aspecte de cendra i li donen nom. Molts estanyols ja han desaparegut sota les runes. És el

cas del de Pim-pom. En canvi, n'hi ha que s'engrandeixen constantment; aquest és el cas del brollador de la riera Castellana i el de la riera Marquès. Al Pla de la Perpinyana, entre els municipis de Camós i Porqueres, hi ha l'estanyol de Dalt o de l'Estanyell, sobre Miànegues, del qual es coneix poc el funcionament, la bassa de ca n'Oliveres i l'estanyol de Geldeus, a la vall del Matamors.

ELS ESTANYOLS DE SANT MIQUEL DE CAMPMAJOR

5

L'estany de can Corominas és el de dimensions més considerables de la vall; fa prop de 50 metres de diàmetre i 10 metres de fondària.

16

La vall de Sant Miquel de Campmajor és situada a l'oest de la plana de Banyoles, a poc més de 15 km en direcció a Mieres i Santa Pau. És una vall orientada de nord a sud, d'una especial bellesa paisatgística. La seva estretor la conformen, a llevant, els relleus margosos de la serra del Ginestar i Sant Patllari, amb alzinar a les obagues i pinedes; per la banda de ponent, la tanquen els contraforts del Montfalgó i el Castellar, amb rouredes a les seves faldes.

Al sud, contempen la vall els cingles de Golany i la serra de Portelles, amb alçàries que freqüen els 900 metres; estan cobertes per les úniques

fagedes de la comarca. Les taques de les avellanedes destaquen, junt amb les vernedes que segueixen els torrents, per entre els alzinars. Tot plegat, junt amb la possibilitat de reconèixer Rocacorba i la Mare de Déu del Mont, fa imprescindible la visita.

Solquen la vall la riera de Sant Miquel i el Tort o Ritort, que cerca el Ser al nord. Aquests rius, al pas per la vall pateixen les conseqüències de pertànyer a la Conca Lacustre; perden cabal, sovint queden secs, en filtrar-se l'aigua cap a l'aquífer de guixos, molt proper a la superfície. Els guixos han estat explotats fins no fa gaires anys i ara se'n pot observar les

restes de les mines a cel obert. De la mateixa manera, en transcórrer per la vall, s'alimenten per bullidors, d'aigua molt sulfatada. La seva aparença dóna raó al mot de bullidors que la gent els ha posat.

Però la vall és eminentment coneguda pels enfonsaments que hi tenen lloc, sovint, tot configurant nous estanyols. S'han comptabilitzat un total de vuitanta enfonsaments a tota la zona, dels quals una vintena són estanyols amb activitat.

Prop del mas Planaferrana, hi ha l'estanyol anomenat del Pollancre, que és fàcilment visible, fins i tot quan el camp és conreat, pels arbres plantats en el seu perímetre.

La freqüència dels enfonsaments a la vall és prou gran com perquè els estanyols no arribin a tenir ni tan sols nom. Prop dels estanyols Negre i Corominas, s'hi troba aquest enfonsament recent.

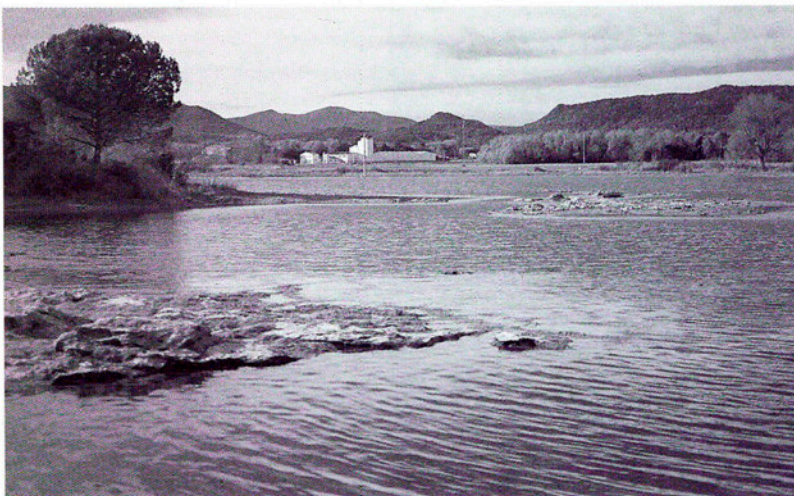
Dels enfonsaments que són a una altitud superior a 300 metres, molt rarament en sorgeix aigua. Aquesta activitat, actualment, ha davallat uns cent metres; per tant, el fons de la vall té la major part dels estanyols.

La gent de la vall utilitza els estanyols com a dipòsits d'aigua per a regar; ha sabut conviure amb el neguit de veure algun dia un camp de blat convertit en estanyol. Els enfonsaments principals en els darrers cent anys han format els estanyols d'en Planaferrana (1872 i el 22 de juliol de 1880), l'estany d'en Corominas, el major de la vall, al final del segle passat i diversos enfonsaments prop del mas la Casica (febrer del 1974 i novembre de 1978). Prop de l'estany d'en Corominas hi ha un poljé molt espectacular (conjunt d'enfonsaments lleus que donen al terreny un aspecte de muntanyes russes).

Hi ha qui especula que antigament la vall estigués ocupada per un gran estany, que hauria deixat com a testimoni unes formacions travertíniques prop del llit del riu Tort. De totes maneres, aquests blocs de travertí formen saltants d'aigua molt bonics, els quals antany foren utilitzats per a fer funcionar molins de gra.

L'ESTANY DEL CLOT D'ESPOLLA

6

L'estany del Clot d'Espolla és un fenomen hidrogeològic de primera magnitud; la seva fondària màxima és de 5 metres i pot omplir tot el Clot en un sol dia, mercès als aportaments subterranis i a les surgències del Pla d'Usall.

18

El Pla de Martís és una planura de 20 quilòmetres quadrats situada al nord de l'estany de Banyoles, a uns 50 metres per damunt seu. La travessa la carretera que uneix Banyoles i Figueres, a través d'Esponellà i Crespià. Actualment és un pla conreat, que difereix molt de l'espessa boscúria que el cobria en el segle passat, temuda pels vilatans per la població de llops que hi trobava el cau.

Aquesta planura té el subsòl d'un travertí molt compacte, testimoni de l'antic llac que el negà. Els darrers mil·lennis, l'únic testimoni lacustre que hi resta és l'estany d'Espolla, la intermitència del qual és un cas

únic al nostre país. Fa uns 32.000 m², amb una fondària màxima de 5 m, que desguassa al Fluvià per la riera d'Espolla, on forma un saltant d'aigua de 80 m, després de travessar el Pla de Martís. Una bona part del Pla de Martís -el Pla d'Usall-Espolla- compta amb surgències d'aigua intermitents, que poden arribar a formar estanyols, com el cas de Pou Rodó. Altres zones del pla queden inundades durant unes setmanes o fins i tot uns mesos. La diferència d'altitud del Pla respecte de l'estany de Banyoles fa que el funcionament de les surgències a més altitud sigui intermitent, és a dir, que sols reben aigua si la pressió del líquid és alta a la

zona d'alimentació i l'aquífer es troba saturat, fet que succeeix després d'unes copioses pluges. Aquest fenomen es el mateix que es dona en els estanyols alts de la vall de Sant Miquel de Campmajor.

Les aigües del complex lacustre d'Espolla drenen cap a dues conques hidrogràfiques: la del Ter i la del Fluvià, a través

de rieres com la d'Espolla, Mussoga, Mardençà i el Garrumbert.

El Pla d'Usall també ha estat reconegut pel seu interès paleontològic, en descobrir-hi restes d'utilatge humà datat en 80.000 anys a la Roca Foradada. Altres troballes de fauna arcaica importants han estat relacionades amb la indústria d'extracció del traverti (pedreres de Mas Miquel i Clot d'Espolla, ara en desús).

Però si hi ha quelcom que transcendeix en l'aspecte ecològic del Pla d'Usall és sens dubte la riquesa faunística

d'amfibis i, a més, la presència d'un crustaci inusual, la tortugueta. Quan Espolla s'omple d'aigua es desenvolupen sobtadament poblacions de tritons, gripau d'esperons, tòtils i reinetes, especialment, que en fer-se adults migren cap a altres indrets de la comarca.

Pel que fa al *Triops cancrivorus*, també anomenat Triops o tortugueta -nom que se li dona a l'albufera de València- és un petit crustaci, emparentat amb els trilobits fòssils, que es pot observar a les vores de l'estany. A l'estany d'Espolla, poden arribar a

conviure un milió d'exemplars de tortuguetes. Com els amfibis, tenen una proliferació molt sobtada, que respon a l'absència de depredadors, com ara els peixos. Esporàdicament són l'àpat d'ànecs, martinets blancs o bernats pescaires i gavians.

Les tortuguetes s'alimenten de tot el que troben; no en va a Alemanya les anomenen "escombriaires de les basses", ja que mengen des de vegetals fins a cadàvers. Els ous que ponen quan s'asseca l'estany poden resistir enterrats períodes llargs de sequera, fins que de nou s'omple l'estany.

El Clot d'Espolla és un espai entre els municipis de Porqueres i Fontcoberta i, per les normes subsidiàries del darrer, és qualificat com a Àrea d'Especial Protecció.

LA PEDRA DE BANYOLES

7

L'aspecte del travertí és el d'una pedra molt estratificada; les seves propietats el qualifiquen com a pedra de construcció, especialment per la seva resistència a ser trencat a contralleva.

20

La pedra de Banyoles també ha rebut els noms de tufa, toba o travertí. De tots, el més correcte és el darrer. El travertí és una pedra de consistència variable i d'una gran porositat; quasi sempre apareix amb unes laminacions horitzontals, de colors des del blanquinós fins al vermellós, amb tota la gamma d'ocres i marrons.

La seva formació va lligada a la precipitació de carbonats en petits rius, llacs i zones pantanoses. El resultat d'aquestes precipitacions és la formació de grans dipòsits d'aquest sediment, que amb el temps s'anirà transformant en una roca més o menys dura. El

nom de travertí procedeix de la ciutat italiana de Tivoli (la romana Tivertino), on actualment s'explota massivament un travertí de gran qualitat.

Entorn de Banyoles, des de sempre s'ha utilitzat en la construcció; així, en les restes

romanes i ibèriques de Porqueres i en tots els edificis medievals hi és present; fins i tot s'evidencia tot un art al voltant de la construcció amb aquest material. Són d'especial interès els encaixos dels cairats en parets de travertí, la construcció de façanes i murs amb llosa o les voltes per

aresta, on les lloses eren cimentades amb guix. La disposició de les dovelles era molt variable en els dintells de les finestres i dels arcs que es construïen.

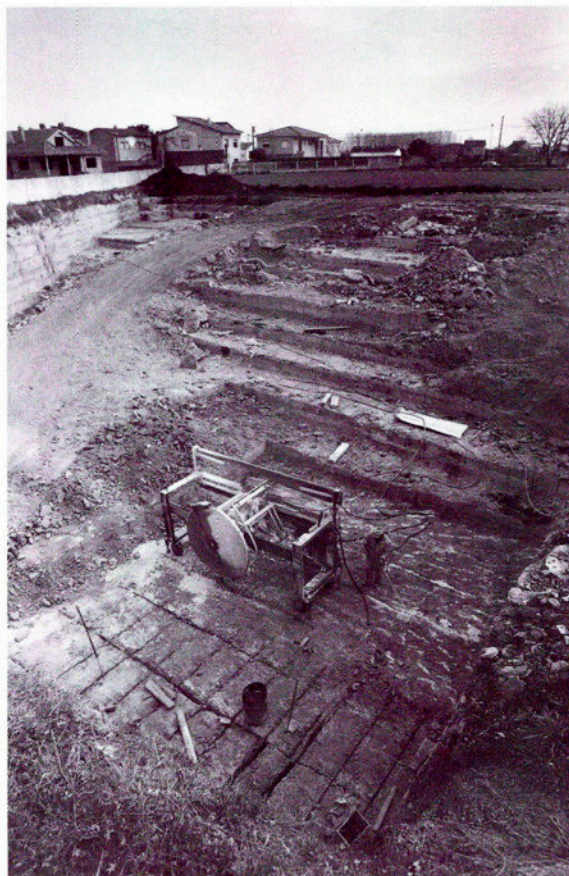
Pel que fa a l'explotació del travertí, ha evolucionat molt amb el temps. L'esplendor de l'extracció d'aquest recurs fou a cavall del segle passat i l'actual. Una mostra de la seva importància ho és el nom que ha quedat al barri de les Pedreres, a Porqueres. Els llocs on s'ha explotat el travertí del subsòl s'han repartit per tot el Pla de Banyoles i sobretot a Mata. Així, ja a l'època medieval era costum d'utilitzar el travertí d'una parcel·la per a construir-hi allí mateix una casa. A dins de ciutat hi ha hagut pedreres, algunes d'elles encara fàcilment perceptibles en forma de grans fosses: carrer de la Muralla i camp de futbol vell. A la zona de les Pedreres, en canvi, cada parcel·la explotada és reomplerta de runa i terra un cop es finalitzen els treballs.

L'explotació del travertí es realitza a cel obert; es comença amb la tria d'un camp on prèviament s'ha confirmat una potència important de travertí -generalment entre 7 i 8 metres. Quan hi ha l'acord del propietari es procedeix a desbrossar el camp i a retirar

tot el sòl que el cobreix, fins que queda la pedra nua. Tot seguit es marca el banc de pedra, per on s'ha de tallar. Antigament els talls es feien amb la picarola, el tascó, el mall i el parpal, que modernament han estat substituïts per grans serres mòbils i excavadores. Malgrat el pas del temps, la típica

explotació escalonada del travertí s'ha mantingut i continua essent tot un espectacle.

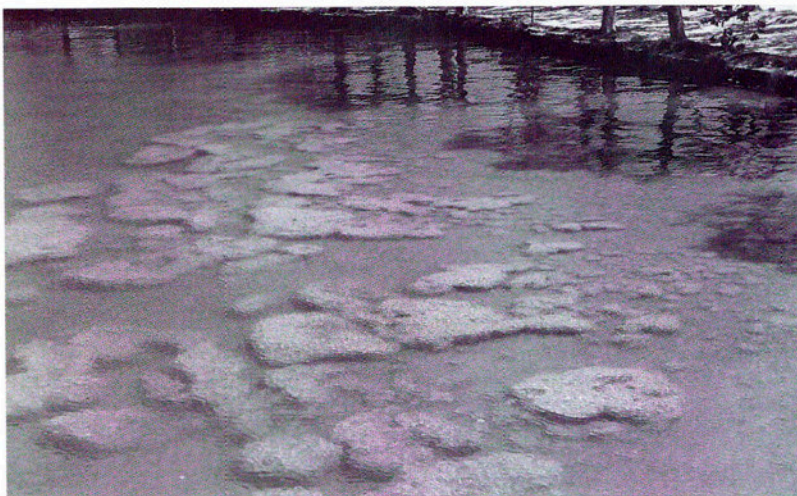
Els edificis del nucli antic de Banyoles mereixen una visita obligada pel visitant, per tal de meravellar-se amb una arquitectura basada en els recursos de l'entorn immediat.

Explotació típicament escalonada del travertí, a cel obert, a les Pedreres. En el centre, un operari marca el trencament dels blocs amb un disc de grans dimensions.

LA FORMACIÓ DE TRAVERTINS

8

Aspecte general del creixement dels blocs travertínics actius davant del Club de Tennis de Banyoles, prop de la pesquera Marimon.

22

Actualment, s'està formant travertí a l'estany de Banyoles. És un procés molt lent, però que posa de manifest la importància dels processos físico-químics que es donen dins l'aigua.

Les aigües de la Conca Lacustre són riques en sals carbonatades, especialment de calci. Això fa que en determinades condicions aquestes sals precipitin; és el que hom anomena "calç" i que tantes repercussions domèstiques té.

La precipitació de carbonat càlcic es produeix per diferents mecanismes com ara la sedimentació mecànica i la

precipitació físico-química. En el primer cas sedimenten les partícules i llims calcaris; en el segon cas, aquesta precipitació queda regulada per diversos equilibris químics. De totes maneres, la precipitació bioquímica és la més característica; consisteix en la capacitat dels organismes vius per a precipitar carbonat càlcic.

A la riba sud i est de l'estany de Banyoles, la precipitació bioquímica és tan evident, que construeix formacions rocoses. Aquests blocs de pedra són el travertí que s'està formant actualment, la reminiscència de les grans extensions de travertí en formació que antany hi hagueren al Pla de Banyoles.

Els blocs són irregulars, però mantenen unes formes arrodonides, que permeten entendre que el seu creixement és gradual i en forma de semisfera. El seu color s'endevina perfectament des de la riba i sorprèn més d'un. Aquesta coloració és deguda a l'establiment, damunt del travertí, de poblacions de cianobacteris -una mena d'algues filamentosos- que semblen tenyir-los d'un color verd-blavós. L'activitat fotosintètica dels cianobacteris fa que es precipitin

contínuament petites partícules de carbonat càlcic; així, quan es talla un bloc de travertí apareixen unes laminacions que corresponen a una mena d'anells de creixement de la pedra. Es podria dir que són "pedres vives".

El creixement dels blocs travertínics pot ser molt espectacular i fins pot arribar a depassar la superfície de l'aigua. Llavors, apareixen com petits illots i damunt seu hi creix vegetació. Els travertins en formació constitueixen un hàbitat molt valorat pels petits animals aquàtics i fins i tot els peixos, que hi troben amagatalls i una munió d'invertebrats que els serveixen d'aliment.

Als mesos d'estiu, els travertins es recobreixen d'una mena de coixinets de color marronós i rogenc de fins a 10 centímetres de gruixària; són formats per algues unicel·lulars, majoritàriament. A la tardor, amb la força de les onades, aquests coixinets es van desprenent fins a desaparèixer; llavors, els blocs tornen a mostrar el seu color verdós.

En molts indrets, sobretot a la riba sud, els travertins es troben en regressió. Això és bàsicament degut a les condicions d'anòxia -manca d'oxigen- que es produeixen

Els blocs de travertí actiu, prenen formes molt diverses, construïdes per la fusió de molts petits blocs.

El creixement dels blocs de travertí, en el decurs de la història, ha estat afectat per la variació del nivell de l'estany, que va baixar en augmentar el drenatge; alguns blocs varen quedar emergits i han estat colonitzats per plantes.

amb l'acumulació de fullaraca dels arbres. Després de l'hivern, l'acumulació de fulles al fons, en augmentar la temperatura, comença a podrir-se i afecta el normal creixement dels travertins.

EL CINYELL VEGETAL

9

El cinyell vegetal ha estat molt alterat i, en molts casos, eliminat per construir-hi vores artificials de formigó, com al queixal de Lió.

24

La vegetació de l'entorn de l'estany de Banyoles no difereix gaire de la dels llacs centreuropeus. Es disposa en bandes més o menys concèntriques, en funció del relleu, del tipus de sòl i de la fondària de l'aigua freàtica. Així, es pot parlar del gradient hídric -l'augment de la fondària en anar-se allunyant de la riba- com el modelador de la vegetació de l'entorn de l'estany, el que s'anomena el cinyell vegetal.

Des de l'aigua fins al bosc de ribera, les comunitats vegetals estan definides pels seus requeriments d'aigua.

Els hidròfits són les plantes que viuen totalment submergides (lletilles d'aigua, potamogètons, milfulles...). Les plantes típiques del canyissar s'anomenen helòfits; es troben parcialment submergides i defineixen la part més avançada del cinyell vegetal. El canyissar està constituït pel canyís o cenís, la balca o boga, la mansega, la joca d'estany i en la part més llunyana de l'aigua s'hi troba el lliri groc.

Els higròfits són plantes que requereixen l'aigua freàtica molt a prop del sòl, però sense que aquest s'inundi. Els més importants representants són els prats humits de càrexs de

ponent de l'estany i les jonqueres. S'acompanyen de moltes altres espècies, com la salicària i la menta aquàtica.

La primera comunitat boscosa que s'estableix a prop de l'aigua és el bosc de ribera. Les seves espècies més característiques són l'àlber, el vern, l'om, el freixe, la vimetera, el gatell i el salze. Sovint són acompanyats per les cues de cavall, que fan veritables tapissos entre els arbres. Precisament, el bosc de ribera ha estat molt alterat i sovint s'hi

La mansega és un helòfit típic del cinyell vegetal; es caracteritza per les seves aparents inflorescències.

han plantat pollancre i fins i tot plàtans. Tot seguit del bosc de ribera s'hi estableix el bosc mediterrani de pi blanc i alzines; en les parts obagues i en les fondalades s'hi troba el roure martinenc.

En aquests hàbitats viu un variat nombre d'animals, especialment aus, mamífers i rèptils. Les aus que més visiten l'estany són l'ànec coll-verd, el cabussó emplomallat, la polla

A l'estanyol del Vilar, el cinyell vegetal disminueix l'impacte de la presència multitudinària de visitants i ofereix un hàbitat a diverses espècies d'animals.

d'aigua i la fotja. També el xarret se l'ha vist prop de les zones d'aiguamolls. El balquer i el blauet, pel seu règim de vida lligat a les masses d'aigua estables, són molt importants encara. Els amfibis estan representats, sobretot, per les reinetes, els gripaus i els calàpets; les serps d'aigua hi són també freqüents.

Al bosc de ribera, hi són comuns els esquiroles, els tudons, les tótores i les merles. De tant en tant, s'hi deixa veure volar algun esparver. De tots els animals, el més característic, sens dubte, és la llúdriga, desapareguda fa 30 anys de l'estany.

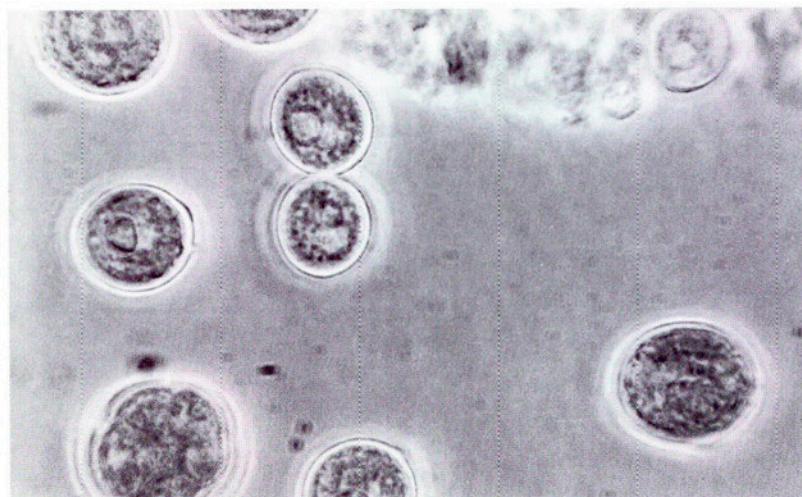

Els aiguamoixos

Actualment, els aiguamoixos o aiguamolls de l'estany de Banyoles estan molt restringits a unes determinades zones del sud i de ponent; els més interessants són els aiguamoixos del Flora, de Porqueres, de la riera Marquès i de la punta de can Sisó. Aquests hàbitats són molt productius, és a dir, els cicles biològics són molt accelerats i de gran magnitud. Bàsicament són espais ocupats per canyís, alternat amb balca i salzedes; balquers, xarrets, rasclons, amfibis, serps d'aigua, etc. Tammateix, tenen una funció ecològica de primera magnitud, puix que retenen una gran part dels nutrients que arriben a l'estany: com més gran sigui l'extensió d'aiguamolls, menys nutrients arriben a l'aigua i, per tant, disminueix la contaminació per matèria orgànica. D'altra banda, són espais naturals de gran valor pedagògic, gràcies a la gran diversitat de fauna que comprenen.

LA VIDA SUSPESA A L'AIGUA

10

Dins de les algues del fitoplàncton que es troben a l'estany de Banyoles, hi ha les clorofícies, que es caracteritzen, malgrat la seva diversitat pel seu color verd fulla.

26

L'aigua constitueix un hàbitat molt més ric del que hom pensa. Hi tenen cabuda milers d'espècies diferents de plantes i animals, amb morfologies sovint sorprenents. El conjunt d'aquestes espècies, que viuen suspeses a l'aigua i generalment són microscòpiques, rep el nom de plàncton.

La seva mida varia entre les cinc micres i els tres mil·límetres. Les espècies que tenen un caràcter dominantment vegetal s'anomenen algues del fitoplàncton. A l'estany de Banyoles hi dominen durant tot l'any diatomees, especialment

la *Cyclotella*, que té una forma arrodonida, amb estries que parteixen del centre cap a la perifèria. El nombre d'espècies del fitoplàncton s'acosta al centenar, si bé només unes poques hi predominen.

En canvi, el nombre d'espècies del zooplàncton -formes que tenen molts caràcters animals- és baix. El zooplàncton, bàsicament es nodreix del fitoplàncton, si bé hi ha espècies de gran mida que devoren altres espècies zooplànctòniques. Els primers són generalment filtradors -en filtrar l'aigua retenen les algues del fitoplàncton, que els serveixen d'aliment-, dels quals, a l'estany hi predomina

l'*Arctodiaptomus salinus*, que pot veure's a simple vista com un diminut punt blanquinós. L'espècie de zooplàncton depredador més important a Banyoles és el *Cyclops abysorum*, que té un aspecte allargat amb closca a la part del tòrax.

Del zooplàncton hi destaquen, per les seves peculiaritats biològiques els rotífers; són diminuts animallets d'organització molt simple. Al llarg de la seva vida tenen el

mateix nombre de cèl·lules -són eutèlics- i, per tant, no passen per un estat larvari de desenvolupament. Neixen per partenogènesi, és a dir, d'ous no fecundats i no tenen ni aparell circulatori ni respiratori, ni tan sols digestiu; de manera que totes les funcions es deleguen a les mateixes cèl·lules, que són molt poques. D'entre els rotífers, el més representatiu és la *Filinia terminalis*, que té unes perllongacions filiformes molt allargades.

El fitoplàncton té una fisiologia quasi idèntica a la de les plantes superiors, de manera que per a desenvolupar-se necessita llum. Per això, els màxims de població fitoplanctònica de l'estany se situen a pocs metres per sota de l'aigua, en forma de làmines. Segons quines siguin les condicions de llum, de nutrients i de turbulència de l'aigua, les espècies més ben adaptades es desenvolupen més i se seleccionen en detriment de les altres.

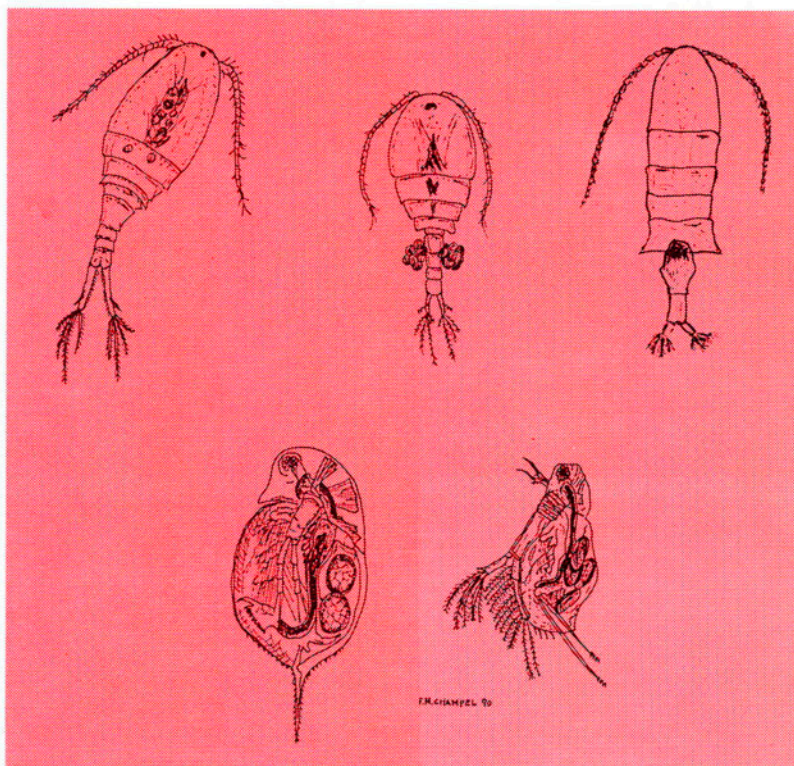
Això fa que les espècies filtradores del zooplàncton les vagin a cercar o esperin que per sedimentació els vagin arribant cèl·lules de fitoplàncton, que consumiran. Les espècies depredadores, alhora cercaran les segones. A causa de la seva evident mida,

fan migracions nocturnes cap a la superfície de l'aigua per menjar, mentre que de dia tornen cap a les fondàries; així s'estalvien perdre molts efectius caçats pels peixos.

Aquesta dinàmica es tradueix en una sèrie de canvis en la composició del plàncton, al llarg de l'any. Aquests canvis, expliquen una bona part de les incògnites que la gent es planteja sobre la qualitat de les

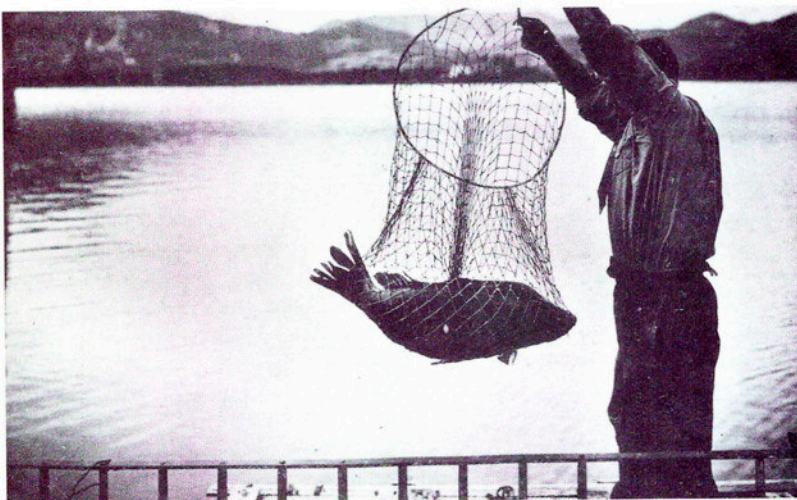
aigües i, per tant, poden servir com a indicadors de la contaminació dels llacs per matèria orgànica.

Algunes de les espècies de zooplàncton de l'estany: Cyclops abisorum, Tropocyclops prasinus, Arctodiaptomus salinus, Daphnia longispina i Diaphanosoma brachyrum.

ELS PEIXOS

11

Les repoblacions en massa amb carpes constitueixen a mitjan segle l'oportunitat per als pescadors esportius de cobrar trofeus de relleu.

28

La fauna pròpia piscícola de l'estany de Banyoles és pobra. En ser un estany poc productiu, totes les espècies lligades hi són escasses. Un exemple d'això és la diversitat de peixos que hi viuen. Les poblacions de peixos que s'hi troben actualment tenen poc a veure amb les que hi havia al principi de segle. Fins llavors hi eren presents espècies com el barb, la tenca, l'anguila, la bagra i el sorell o sorelló; espècies totes poc agrairdes pels pescadors.

Amb la fal·lera repoblacionista a l'entrada de segle, entre 1910 i 1912, a les ordres del Dr. Darder, s'afegiren a l'estany espècies al·loctones com el

salmó, la carpa i el gardí. Evidentment, el salmó no va aconseguir adaptar-se a les noves condicions; en canvi, les altres dues espècies, especialment el gardí, proliferaren i de fet, ara, n'és l'espècie més abundant. Les carpes, en canvi, estan subjectes a la reposició mitjançant repoblacions periòdiques i poden arribar a tenir grans mides, per la qual cosa són trofeus molt apreciats. Per exemple, hi ha constància d'una repoblació de 20.000 ous de carpes provinents del Monestir de Pedra (Aragó) el 1936 i de 14.000 carpes adultes dels viviers de Pals, el gener de 1951.

Fins a mitjan segle foren les espècies més freqüentment introduïdes a l'estany. Paral·lelament, però sense gaire èxit de reproducció, es feren repoblacions de llucis o llops d'estany, uns peixos centreuropeus de mida gran, carnívors, que esdevien una vertadera devoció per als pescadors. Però totes aquestes mesures empobriren les comunitats d'animals, especialment els amfibis, que han arribat a disminuir dràsticament amb la introducció del "black-bass", un peix

d'origen americà, de mida mitjana; el black-bass és un gran devorador d'alevins d'altres espècies i sobretot d'amfibis en estat larvari.

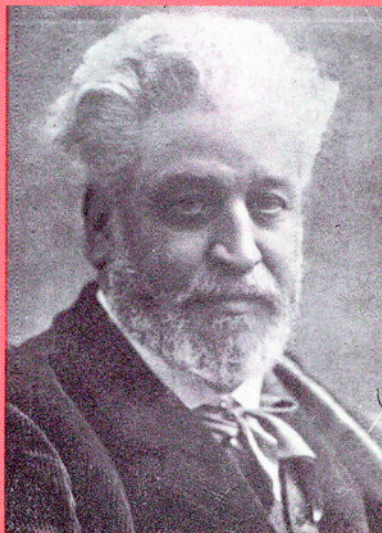
Les espècies més abundants, doncs, són espècies introduïdes, per la qual cosa s'estudia, actualment, la possibilitat de redreçar l'evolució ictiològica de l'estany amb criteris tècnics de repoblació i control de les poblacions. De totes maneres, per tal que les anguilles puguin viure a l'estany calen mesures de protecció de la qualitat de les aigües dels rius Ter i Terri.

Francesc Darder va instaurar la Festa del Peix, el 1910, a partir d'una exposició sobre Piscicultura a l'edifici del Museu que porta el seu nom.

El Dr. Francesc Darder i Llimona

El doctor Francesc Darder i Llimona naixé a Barcelona el 1851. Veterinari de professió, era un naturalista apassionat, que conreà la seva afecció tota la vida i per molts diversos llocs del món, amb un afany col·leccionista propi del segle passat. Descobrí l'estany de Banyoles l'estiu del 1910, després d'una excursió pel Pirineu; tenia diverses coneixences a Banyoles, que ràpidament l'introduïren en els cercles socials de la ciutat. Fundador del Parc Zoològic i del Laboratori Ictiològic de Barcelona, realitzà les

controvertides repoblacions piscícoles de l'estany i instaurà la "Festa del Peix" el 1910. Al mateix temps que això succeïa se celebrà una exposició sobre Piscicultura i Pesca a Banyoles. Les seves activitats a la vila li feren aconseguir el títol de Fill Predilecte de la Vila de Banyoles, fet pel qual donà a la ciutat tota la seva col·lecció naturalista, i configurà el Museu d'Història Natural que porta el seu nom. Les característiques excepcionals de la seva col·lecció han donat renom al Museu arreu del món. Morí en circumstàncies dramàtiques el 1918.

ELS ALTRES PROTAGONISTES: ELS BACTERIS

12

30

D'entre tots els organismes, els bacteris són els que més desapercebuts passen per l'atenció de la gent. A la Conca Lacustre de Banyoles, però, hi ha la sort que es poden veure a simple vista els resultats de llur activitat o bé les seves aparents poblacions.

Les poblacions de bacteris poden viure suspeses en l'aigua, fet pel qual se les coneix com bacterioplàncton. També poden viure sobre diversos substrats, i llavors passen a formar part del bentos. Els bacteris es troben arreu i, per exemple, un dels hàbitats on es troben amb més gran concentració és a la

pel·lícula superficial de l'aigua; això comporta que els esquitxos de les onades siguin mitjans de dispersió d'aquestes poblacions.

Una part important del bacterioplàncton la formen els bacteris que s'encarreguen de reciclar els compostos de nitrogen; són bacteris nitrificadors i desnitrificadors. Se situen a certa fondària i s'afegeixen als fixadors de nitrogen atmosfèric, que tenen un paper molt important en el funcionament de l'ecosistema aquàtic.

A part d'aquests, als entorns de l'estany de Banyoles tenen importància els bacteris

Les aigües vermelles de l'estanyol de can Sisó s'expliquen per la presència ingent de bacteris del sofre del gènere Chromatium

relacionats amb el cicle del sofre. Un exemple de la seva activitat es pot comprovar a la Font Pudosa. Hi ha grans quantitats de matèria orgànica, en forma de turba en el subsòl. L'aigua que per allí circula, molt rica en sulfats, permet la vida d'uns particulars bacteris, anomenats reductors de sulfat. Fruit de llur activitat es desprèn el gas sulfhídric. Aquest gas, és tòxic a altes concentracions i té una olor inconfusible d'ous podrits. Aquesta aigua, en sortir per la Font Pudosa permet el desenvolupament d'unes altres poblacions de bacteris, que s'estableixen als

A la Font de la Filadora, al paratge dels desmais, s'hi desenvolupen espècies bacterianes lligades a la presència de ferro a l'aigua; tenen un color marró-rovell.

llocs on brolla l'aigua. Són fàcilment visibles per les seves tonalitats blanquinoses, rosades i verdoses.

A la Font del Rector i al Paratge dels Desmais és apreciable l'acció dels bacteris del ferro. Aquests bacteris, a diferència dels del cycle del sofre, requereixen ferro per a desenvolupar-se. L'aigua en conté suficientment i ells

Les comunitats bacterianes lligades a la presència de sofre són fàcilment observables a les boques de sortida de la Font Pudosa; els colors verds són cianobacteris, els rosats Chromatium i els blancs Beggiatoa.

l'oxigen, fet pel qual es fan aparents unes taques irisades damunt l'aigua i uns flòculs al fons de la bassa de la font.

En definitiva, els ecosistemes microbians de l'entorn de l'estany de Banyoles, que també es reproduïxen al fons del mateix estany, són fàcilment perceptibles i d'un interès ecològic destacable.

L'estany vermell

L'estany de can Sisó altrament anomenat Estanyol Vermell, és situat a prop de l'estanyol Nou. Deu el seu nom a la curiosa capacitat que té de tenir les seves aigües d'un color rosat-vinós durant una època de l'any. El tint de les aigües es deu únicament a la proliferació d'uns bacteris del cycle del sofre, sota unes condicions particulars, que solen donar-se els mesos més freds de l'any. El funcionament d'aquest fenomen no és altre que el que s'ha explicat per la font Pudosa. Aquests bacteris s'anomenen Chromatium i tenen un aspecte microscòpic ovalat, amb flagels en un extrem. Són fotosintètics, per la qual cosa necessiten pigments, que en el seu cas són vermellosos, en contrast amb els de les plantes. Aquest fenomen ha estat intensament estudiat per científics d'arreu del món.

ELS HÀBITATS ARTIFICIALS DE L'ESTANY

13

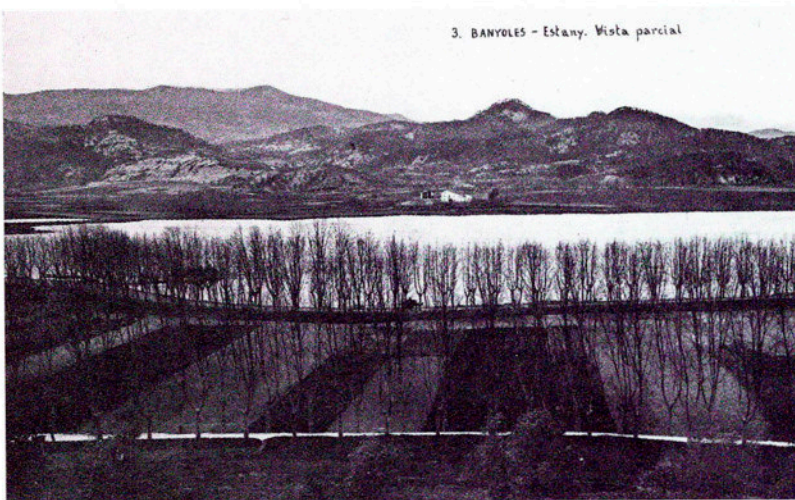
32

L'estany de Banyoles és, en gran part, un estany humanitzat sobretot a la seva riba de llevant, on s'estableix la població. Ara bé, a ponent també ha estat humanitzat, bàsicament des del punt de vista agrícola. Del resultat de les activitats de l'home s'han creat nous hàbitats relacionats amb la massa d'aigua.

Un d'ells és la zona de conreus, que afecta una gran part del perímetre de l'estany. Aquest hàbitat afavoreix el desenvolupament d'espècies animals i vegetals pròpies; algunes d'elles d'interès per a l'home, com les hortalisses i d'altres de perjudicials, com les

que s'anomenen males herbes. D'aquesta manera es conformen uns ecosistemes regulats per l'home, que en selecciona les espècies que li són profitoses. Els únics reductes, en aquests espais, on es desenvolupa la vegetació salvatge són als marges i bardisses que separen els camps. Precisament, amb la crema periòdica de rostolls, el pagès contribueix a la uniformització de la vegetació que es redueix als canyars, algun fruïter i plantes herbàcies.

Els animals, que poden menjar les granes, les arrels o les fulles dels conreus, són combatuts pels pagesos. Del resultat d'aquesta acció i de

Els camps de conreu de llevant, s'han anat urbanitzant des del principi de segle. Actualment, sols a ponent es troben a prop de l'aigua.

l'evolució d'aquest paisatge de conreus, en surt com a resultat una fauna diversa: fredelugues a l'hivern, estornells, becades, picots, etc.

D'altra banda, a la zona sud i est de l'estany, l'home ha convertit la riba en un espai enjardinat. Això ha estat a costa de la vegetació autòctona de ribera, que s'ha substituït, amb criteris ornamentals, bàsicament per plantacions de plàtans, verns, desmais, salzes i pollancre. Però les zones de passeig enjardinat també

constitueixen uns hàbitats que donen lloc a una fauna característica; per exemple, hi ha poblacions d'eriçó, d'amfibis, i d'aus de jardí, com cadeneres, mallerengues, pit-roigs, etc. Les zones enjardinades, tanmateix, i sota criteris estètics, ofereixen petits canals d'aigua, on es desenvolupen lliris grocs, balca i espècies aquàtiques, com les milfulles. En aquests canals tenen certa incidència les poblacions de cranc vermell, de cloïsses d'aigua i sovint de granotes i gripaus.

Un altre dels hàbitats que l'home ha creat entorn a l'estany es configura com la interacció entre l'espai urbà i l'espai lacustre. És una mena de simulació entre el que és natural i el que l'home considera com a territori propi.

En aquest sentit hi juguen un important paper els recs de sortida de l'estany. Són canals que hom ha batejat com a dits verds; s'introdueixen cap a dins de la ciutat i li aporten elements aquàtics, com la mateixa aigua, la vegetació helofítica i animals propis d'ambients aigualosos. En contrapartida, la ciutat els explota com a canals de regadiu, i esporàdicament com a espais ornamentals. De totes maneres, aquesta interacció és desequilibrada molt aviat i els recs passen a ser elements

que vehiculitzen les deixalles i residus de la ciutat. El més freqüent és que això es produeixi als pocs metres de sortir de l'estany i, llavors, els recs són tapats. La consciència per recuperar aquests espais, cada cop és més gran.

Els recs de sortida de l'estany, en els seus primers metres han estat enjardinats i privats de les seves potencialitats paisatgístiques i naturals, per endinsar-se a la ciutat on, generalment, són tapats.

La tendència a l'enjardinament de l'estany ha creat els típics paratges bucòlics de les seves ribes.

EL FONS

14

34

El fons de l'estany és tan pobre en vida com misteriós. Molt s'ha especulat sobre quina és la seva morfologia i quins monstruosos secrets hi guarda. La veritat és que actualment les modernes tècniques d'ecosondatge han permès de dibuixar la batimetria de l'estany amb certa exactitud. L'estany ateny fondàries importants als pocs metres de distància de la riba. Les formes arrodonides de la vora assenyalen que és format per innumbrables enfonsaments, d'on el seu respectiu punt central n'és el més profund.

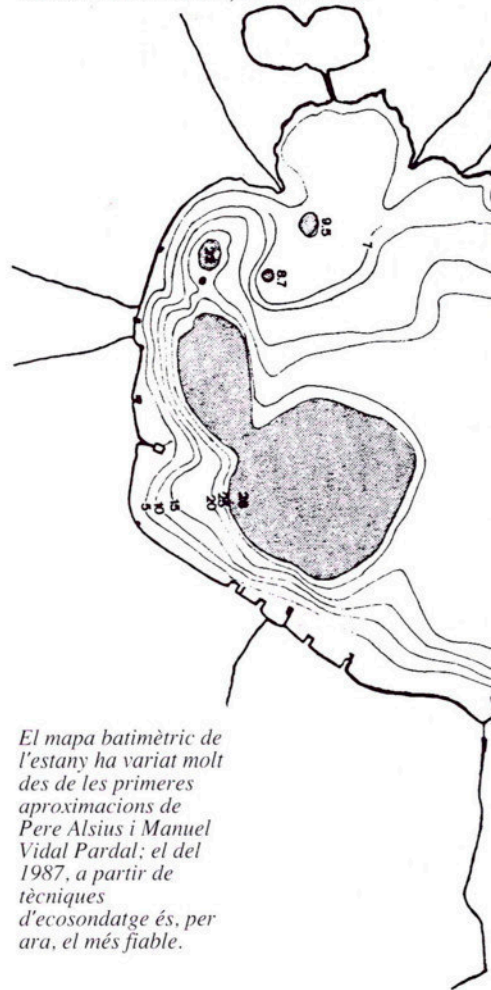
De fet, el fons de l'estany es veu sotmès a una dinàmica

constant deguda a dos factors ben diferenciats: d'una banda, la variació de fondària del sediment en suspensió; i de l'altra, l'evolució física de les cubetes. Les cubetes de l'estany són els punts centrals dels grans enfonsaments, moltes de les quals -fins ara se'n tenen comptabilitzades dotze- són de surgència, és a dir, condueixen l'aigua des de l'aqüífer subterrani fins a l'estany. En funció de quina sigui la pressió de l'aigua que hi sorgeix, aixequen més o menys el sediment; el sediment és compost, bàsicament, de llims molt fins, producte de la disgregació de les margues. En èpoques de sequera, pot arribar a taponar el fons de la cubeta, ja que el flux d'aigua davalla molt i per la força de gravetat tendeix a acumular-se al fons.

L'evolució física de les cubetes és conseqüència dels enfonsaments que es donen al fons de l'estany, semblants, tanmateix, als que en la superfície poden configurar nous estanyols.

Si es tenen en compte aquests factors tan dinàmics, ja es pot començar a comprendre que la vida al fons de l'estany és prou difícil. Però cal tenir en compte un altre factor, alhora decisiu per a entendre la pobresa biòtica del fons: la foscor. La terbolesa de l'aigua, deguda als

materials en suspensió que conté i al plàncton, fa que la llum s'extingeixi pràcticament als pocs metres de fondària. El resultat és que a la vida vegetal li és impossible de desenvolupar-s'hi sense una suficient qualitat i quantitat de llum. Evidentment, si no hi ha

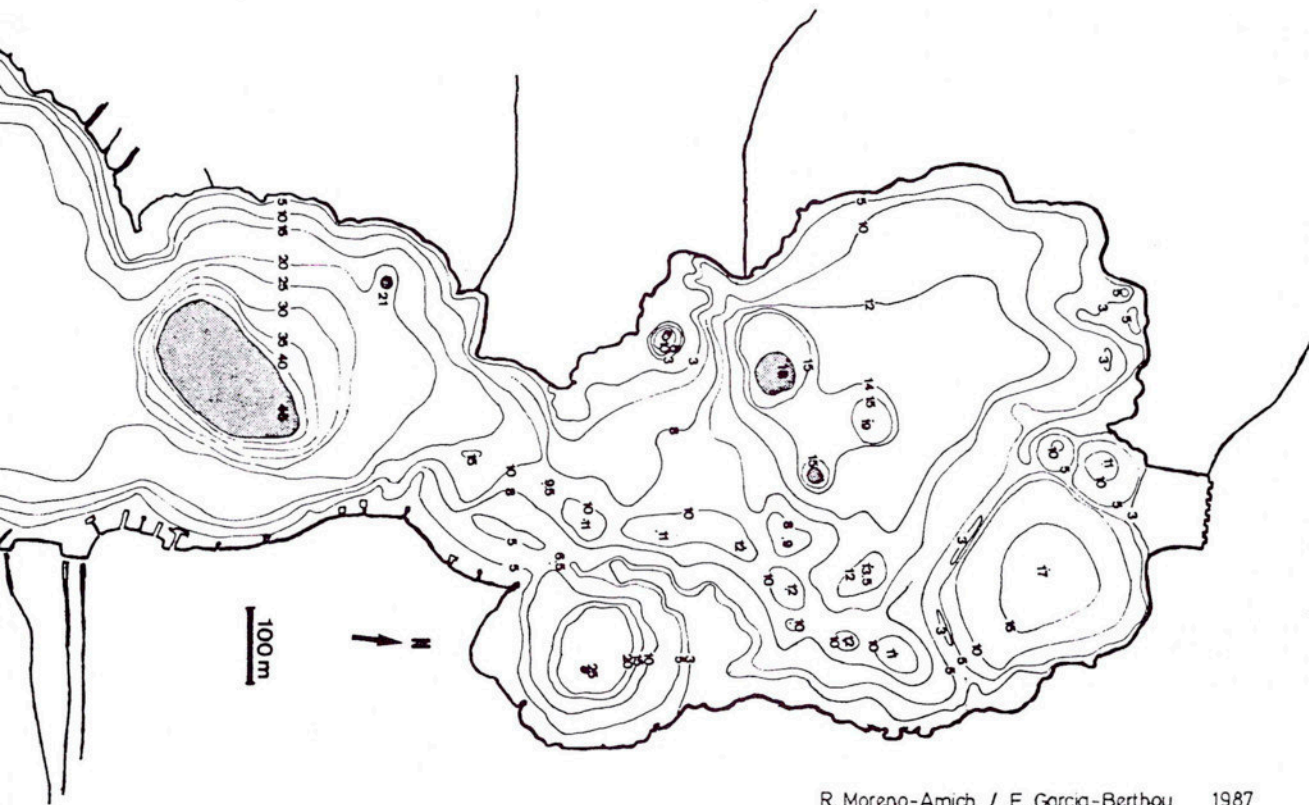
El mapa batimètric de l'estany ha variat molt des de les primeres aproximacions de Pere Alsius i Manuel Vidal Parda; el del 1987, a partir de tècniques d'ecosondatge és, per ara, el més fiable.

vegetals -els productors primaris- no poden haver-hi herbívors i, per tant, tampoc depredadors d'aquests darrers. Hom defineix, en aquestes condicions, la llum com a factor limitant de la vida vegetal al fons de l'estany.

A prop de la riba, el fons de l'estany és colonitzat per plantes helofítiques i hidròfids. Les comunitats animals característiques, a banda dels

peixos, són d'invertebrats, com els cargols d'aigua, les gambetes, diversos cucs i cloïsses d'aigua dolça. Un cop s'ateny una certa fondària, els organismes bentònics -que viuen sobre el fons- van desapareixent i comencen a dominar els bacteris heterotròfics damunt el sediment, els quals descomponen la matèria orgànica que es va sedimentant. Sota aquestes

condicions, hi poden viure alguns invertebrats, com les larves de quironòmids, que poden suportar condicions de baixa concentració d'oxigen. És una ben curiosa adaptació que han adquirit, consistent a tenir una gran quantitat d'hemoglobina, d'alta afinitat per l'oxigen, de manera que l'aprofiten fins la darrera molècula; no en va el seu aspecte extern és marcadament vermellós.

EL FUNCIONAMENT DE LA MASSA D'AIGUA

15

36

La massa d'aigua continguda a l'estany es troba sotmesa a una sèrie de processos dinàmics, propis, d'altra banda, de qualsevol llac situat a la mateixa latitud i amb dimensions semblants. L'alimentació subterrània de l'estany es produeix en un 90% a través de les cubetes del lòbul central i del sud. La sortida, que s'efectua a través dels recs de llevant, produeix uns corrents superficials característics. La massa d'aigua també té moviments horitzontals provocats per la força del vent, dels quals els més importants són els produïts per la tramuntana, que bufa al llarg del seu eix principal.

El temps que l'estany reté l'aigua, és a dir, el seu temps de renovació, és difícil de conèixer, ja que s'ha de considerar que és un llac on cada cubeta té certa independència respecte de les altres; això és així, especialment, en les cubetes que tenen els seus límits més acusats. D'alguna manera, es podria considerar l'estany com un conjunt d'estanys units tan sols per una capa superficial d'aigua.

La massa d'aigua presenta una heterogeneïtat a dos nivells: la temperatura i la densitat. La temperatura, no és la mateixa a la superfície que al fons, per un efecte directe d'escalfament de

Dades morfològiques de l'estany

Superfície: 111,78 Hm²

Volum: 16,12 Hm³

Fondària màxima: 130 m

Fondària mitjana: 14,4 m

Longitud màxima: 2.150 m

Amplada màxima al lòbul nord: 775 m

Amplada màxima al lòbul sud: 721 m

Amplada mínima: 235 m

Perímetre: 6.650 m

Altitud: 175 m sobre el nivell del mar

la radiació solar. Així, les capes superficials poden arribar a tenir 26°C a l'estiu i tan sols 8°C a l'hivern; mentre que al fons la temperatura sol ser constant, a l'entorn dels 10°C. Aquesta estratificació tèrmica, que es produeix a l'estiu, dóna lloc a la divisió de la massa d'aigua en epilimnion (la capa superior més calenta) i hipolimnion (la inferior més freda).

De la mateixa manera, la densitat de l'aigua incideix en l'estructuració d'una capa fonda, més densa o monimolimnion i una de superior menys densa o mixolimnion; aquestes diferències, a part de la

El primer laboratori de limnologia que hi hagué a l'estany, al principi dels vuitanta, dependent de la Universitat Autònoma de Barcelona, fou l'element que va disparar els estudis sobre el seu funcionament.

37

La limnologia

La ciència que estudia l'ecologia de les aigües continentals s'anomena limnologia; deriva del grec "limnos" (llac) i "logos" (coneixement). És una ciència molt moderna, del començament d'aquest segle, que està a cavall de la física, la química i la biologia. A l'Estat espanyol, pobre en sistemes lacustres, s'introduí de la mà de

l'ecòleg barceloní Ramon Margalef, que ja als anys quaranta començà a treballar a l'estany de Banyoles. Actualment, l'estany disposa d'un laboratori municipal de limnologia a la vora de l'estany, que acredita la importància mundial dels estudis d'aquesta disciplina en aquest sistema lacustre.

temperatura, són provocades per la mateixa aigua que sorgeix del fons de les cubetes, molt rica en sals. La destrucció d'aquestes estratificacions sol arribar amb la tardor, a través de la força que el vent transmet a l'aigua; però en cubetes molt tancades pot arribar a mantenir-se l'estratificació química, en anys d'hiverns més suaus.

L'EUTROFITZACIÓ

16

38

L eutrofització és un procés que pot donar-se en un llac en condicions naturals, de manera que assoleix una productivitat biològica cada cop més important; aquesta productivitat es pot constatar estudiant l'increment de les poblacions de fitoplàncton, que tenyeixen l'aigua de verd. Arribada aquesta situació, l'estany s'anomena eutròfic, és a dir, que té una alta producció i, per tant, l'aigua ja no pot usar-se amb finalitats domèstiques, sense costosos tractaments de potabilització.

Aquest procés, que de forma natural es dona en els llacs de valls profundes, també pot

aparèixer com a conseqüència de l'acció de l'home, i llavors s'anomena eutrofització cultural.

Els llacs, com el de Banyoles, reben aportacions de matèria orgànica amb l'escorrentia de l'aigua de la pluja; amb la matèria orgànica, es poden desenvolupar molt bé les algues del fitoplàncton, de manera que, en anar-se sedimentant un cop moren, s'incorporen al sediment en forma de matèria orgànica. Al sediment, es descomponen, fruit de l'acció dels bacteris, que alhora utilitzen oxigen. El resultat és la producció de gasos tòxics, com el metà i el sulfhídric. Si les aportacions de

matèria orgànica al sediment creixen molt, aquest procés s'accelera i el seu efecte s'incrementa; així, creixen més algues del fitoplàncton i es produeix més quantitat de gasos tòxics des del sediment. El resultat és que s'esgota l'oxigen al fons de l'estany i els gasos tòxics pugen cap a la superfície. Als animals no els és possible de viure en aquestes condicions i poden arribar a morir intoxicats.

La presència d'una comunitat de gavians en expansió durant els anys 1986 al 1989 va requerir una acció contundent sobre la base de la regulació de les seves fonts d'alimentació -els abocadors incontrolats.

L'eutrofització, doncs, és un procés que consta de tres períodes: el primer, quan hi ha les pluges estacionals -a la primavera i a la tardor-, que aporten nutrients a la massa d'aigua; el segon, durant l'estiu, que és el període en què es desenvolupa el fitoplàncton; en darrer terme al final d'estiu, és quan es produeix l'anòxia -manca d'oxigen- al fons i, per tant, constitueix el període més crític per al llac.

Amb aquest procés, un llac oligotròfic -poc productiu- pot esdevenir un estany mort, amb una vida restringida a la seva

part més superficial i sovint constituïda, tan sols, per espècies resistents a aquestes condicions. D'exemples de llacs que han patit un procés d'eutrofització destaca el cas de l'estanyol del Vilar. Durant els anys seixanta i setanta incorporà molta matèria orgànica procedent dels camps de l'entorn i del deficient sistema de clavegueram de la zona. Durant els anys vuitanta, l'estanyol, pràcticament es va veure convertit en una sopa d'algues. L'any 1989, s'hi començaren les tasques de recuperació, molt costoses, consistents a eliminar tota

l'aigua anòxica del fons, a través d'una bomba que la succiona.

A l'estany de Banyoles, aquest procés s'ha evidenciat en tres cubetes de la seva part nord, des dels anys setanta. Les causes són el sobreadobament dels camps de la conca de recepció -a ponent-, la pressió del pícnic desmesurat i les aportacions d'aigües residuals de la riera de Lió. Aquest és un procés, que sembla que té tendència a disminuir per les mesures de control de l'administració local i dels mateixos particulars.

L'eutrofització de l'estanyol del Vilar al final dels anys setanta va conduir a realitzar uns estudis pioners al país per tal de regenerar les seves aigües.

L'EVOLUCIÓ DEL PAISATGE LACUSTRE

17

40

El paisatge lacustre és una abstracció de la realitat que envolta l'estany. Les muntanyes formen un amfiteatre natural al seu entorn; des de la vinguda dels benedictins al paratge que n'anomenaven Balneola en el segle IX, l'evolució d'aquest paisatge ha estat definida per l'acció de les dones i homes que l'han treballat, primer, establint les bases dels assentaments, després, controlant els desguassos de l'estany i, finalment, consolidant la petita Vila Vella i definint els cultius.

Antigament, els pobladors ibèrics i romans s'havien establert en llocs estratègics,

com el turó de Porqueres, en condicions, encara, difícils de saber per la manca d'estudis arqueològics. Tanmateix, les terres a ponent de l'estany, ja devien ésser conreades, especialment per l'explotació de la vinya i l'olivera, com així ho testimonien les troballes de la vil·la romana de Vilauba (Pujarnol).

De la transformació en amplis olivets dels turons encarats a migjorn, encara en resten molts exemples, dignes de ser contemplats i valorats. Són explotacions que obligaven a treballar en feixes; per damunt de les explotacions d'olivet, l'alzinar mediterrani i muntà recobria les muntanyes, cercant

A. T. V. — 877 - BAÑOLAS, Antigua Iglesia de Porqueras

Les zones d'aiguamolls han vist disminuir la seva superfície dràsticament al llarg dels darrers anys; al principi de segle, en molts llocs, presentaven tot el seu esplendor, limitats pels conreus.

l'altura. Mentrestant, a la plana, els conreus extensius de farratge i cereals s'han prolongat fins ben entrat el segle XX.

L'explotació del bosc d'alzinar per a produir carbó natural i per a llenya, comença a endurir l'impacte sobre les muntanyes de ponent, on l'explotació era molt exagerada, com a la resta de Catalunya. Era fàcil d'observar les muntanyes

mancades del característic mantell vegetal d'alzinar que ara és normal de veure. Aquest impacte s'anà reduint cap al segon terç de segle, de manera que s'ha recuperat el bosc original, no sense veure's envaït, sobretot a les solanes i a baixa altura, pel pi blanc repoblat.

L'estany, alhora, ha sofert l'impacte de la transformació humana del paisatge lacustre. Del bosc de ribera no se'n té a penes constància visual al principi de segle, quan els conreus arribaven fins a vora d'aigua, confonent-se, a la primavera, amb el cinyell helofític de l'estany. Precisament, la visió dels aiguamolls com a zones negres, origen de paludisme i d'accés prohibit, s'ha transmès cap a la societat moderna, i és per això que la seva distribució ha anat disminuint progressivament, fins a quedar reduïda al que és cinyell helofític. Amb les primeres plantacions de plàtans a l'entorn de l'estany, el paisatge començà a trencar-se i les visuals cada cop es van obstaculitzar més. Les plantacions ja eren presents entorn de l'estany de segles enrere. El Prat de la Plantada, per exemple, prop de la Draga, ja era un espai reservat pels arbres que la marina explotava per construir vaixells.

Les repoblacions amb pins a la fi dels anys vint ja eren realitat entorn de l'estany.

Amb la recent regressió de l'agricultura i el creixement urbanístic de Banyoles, el paisatge lacustre ha patit una transformació sense precedents; ciutat i jardí a llevant, i tot un entorn de l'estany arbrat, en alguns casos per un bosc de ribera jove, han configurat una imatge bucòlica d'aquest espai natural. Tan sols uns espais naturals restringits a àrees desconnectades entre si, poden ser el record de l'estany de fa molts segles, quan l'home encara se'l mirava de reüll.

L'explotació excessiva de l'alzinar per a fer carbó va donar lloc a un paisatge de roca nua al voltant de l'estany, fins ben entrada la meitat del segle.

L'ESTANY I L'HOME FINS AL SEGLE XIX

18

42

En la formació del que avui en diem l'estany de Banyoles hi han contribuït no només uns factors d'ordre natural, sinó també uns altres d'humans. Aquesta interacció del medi natural i de l'urbà ha anat creant un espai d'especials característiques que actualment planteja problemes ecològics i urbanístics greus.

De l'home de Neandertal a l'home olímpic hi ha una llarga història de "festeig" de l'home per a posseir l'estany. Les primeres investigacions en el paratge lacustre les protagonitzen els primers pobles sedentaris amb un mínim d'estructuració social: els

ibers (que s'instal·laren al turó de Porqueres, a la banda de ponent de l'estany,) i els romans (que deixaren la seva empremta a Vilauba). Vilauba era una vil·la rústica d'explotació agrícola situada al sud-oest. Una explotació com Vilauba s'aprofitava dels recursos que ofería l'estany. Si bé el traçat dels camins s'allunyava de la massa d'aigua, alguns s'hi apropiaven per aconseguir pesca i beuratge.

La primera acció de l'home que suposa un impacte directe sobre l'estany la duen a terme els benedictins. Vénen procedents del sud de França atrets pel procés de repoblació.

El jaciment arqueològic de Porqueres. Hi ha hagut polèmica entre els propietaris i els arqueòlegs.

L'existència d'un antic camí romà, les restes d'una antiga església visigoda i la sobre-elevació travertínica del terreny són factors que van influir en l'establiment dels monjos a Banyoles. Havent fundat el monestir l'any 812 van emprendre el conreu de l'erm proper a l'estany i, posteriorment, la contenció i canalització de l'aigua per als seus usos. Es construeix un dic de contenció (anomenat "mota") a la banda de llevant de l'estany, si bé el sistema utilitzat és molt simple i l'extensió és petita. La no

existència de travertí lacustre en aquesta zona fa pensar que era per aquí per on s'escolava l'aigua, i, doncs, per on calia canalitzar-la. Aquesta primera mota deuria estar feta de terra premsada i estaqués de fusta que la fixarien al seu lloc.

Un cop assecades les terres, es poden cultivar. A més, l'aigua canalitzada és aprofitada per les indústries.

De totes maneres, l'estany encara no està lligat a la ciutat, sinó que només interessa en la mesura que les seves aigües es poden aprofitar. Els camins que des de la vila duen a l'estany són escassos i s'utilitzen poc. Hi ha zones d'aiguamolls completament insalubres.

La situació, però, comença a canviar al tombant del segle XIX.

Per atendre les necessitats s'emprèn la urbanització de zones properes a l'estany, tot facilitant l'accés al balneari. A la banda de llevant s'aprofita l'antiga mota per a construir-hi un passeig arbrat, mentre que el passeig Dalmau connecta La Puda amb l'estany. El carrer Jacint Verdaguer posa en contacte el balneari amb el centre urbà.

La singularitat de l'estany va marcar profundament el procés d'urbanització de la ciutat del segle XIX i va centrar tot l'interès en la zona perifèrica. El centre de la ciutat progressava poc.

En el segle IX, durant la repoblació franca, el dret d'"aprisió" concedia una terra determinada al repoblador amb l'obligació de convertir-la en un terreny apte per a l'explotació agrícola i ramadera.

L'abat Mercoral -un dels primers abats del monestir de Sant Esteve- va rebre la concessió d'aprisió de les terres anomenades Balneolas. Aquesta aprisió incloïa les aigües de l'estany.

Amb el pas dels segles es va anar creant un nucli urbà entorn del monestir. L'aigua de l'estany movia molins, tintava teles, regava cultius i saciava el bestiar. Els vilatans havien de pagar censos al monestir, propietari de les aigües. Però moltes vegades es transgredia la llei. Els problemes entre la vila i l'abat eren freqüents. En el segle XVII hi va haver un plet entre el monestir i la vila. Amb una fórmula que satisfieja tothom, el domini de les aigües passava, de fet, a la vila, segons el document anomenat Concòrdia sobre les aigües de l'estany.

El balneari de La Puda va atreure molts forasters al final del XIX.

SEGLE XX: PROJECTES I REALITATS

19

44

En el segle XX hi ha hagut la voluntat explícita d'ordenar l'entorn de l'estany. Són diversos els arquitectes i urbanistes que elaboren els corresponents projectes, si bé molts d'ells no s'han dut mai a la pràctica.

El primer treball seriós el va fer Ramon Gussinyer (1859-1932), que fou autor del primer aixecament planimètric (1905), i que presentava com a element més important el projecte de circumval·lació de l'estany, tot aprofitant el passeig construït sobre la mota a la banda de llevant. Tot i que el 1925 va ser aprovat, no es va executar mai.

Francesc Figueres realitza el primer planejament l'any 1936, dissenyant espais extensos amb zones verdes. Si bé el projecte no va tenir caràcter oficial, en els anys posteriors a la guerra del trenta-sis va servir per a concedir llicències municipals.

El mateix arquitecte redactà el *Anteproyecto de Ensanche y reforma interior* que presentava la novetat de suprimir les zones verdes que l'altre preveia.

Amb el buit que creava la falta de criteris clars, va començar un creixement caòtic que es va convertir en la manera de planificar del franquisme. Les conseqüències avui encara són visibles.

No serà fins a l'any 1956 que es projecta el primer planejament oficial -el Pla General de 1956. Aquest projecte encara preveu l'existència de zones verdes, tot i essent un dels responsables del desgavell urbanístic que ha vingut més tard.

Si bé els anys immediatament posteriors a la guerra tot l'interès dels projectes se centrava al parc del Vilar i la banda oest, la planificació del 1956 trasllada l'interès a la Draga, que sempre ha estat una de les "zones verdes" més importants de la ciutat. Era una

gran zona repartida entre molts propietaris, els quals van oposar-se a les pretensions del Pla de 1956, que preveia la urbanització sense gaires compensacions.

A més de la Draga, el Pla preveia un front de ciutat-jardí a primera línia de l'estany, a la riba de llevant que contactava amb la ciutat. Això s'hi unia una edificació intensiva a segona línia, i uns vials perpendiculars a l'estany que acabaven en el passeig de circumval·lació.

Altres propostes de l'època demostren la improvisació, el caciquisme i el desgavell urbanístic i ecològic que imperava al final dels cinquanta i començament dels seixanta.

Si bé durant els seixanta perduren tots els defectes derivats del Pla del 56, la dècada dels setanta suposa l'inici d'una oberta oposició dels ciutadans a les pretensions de les administracions públiques. Els projectes particulars dels poderosos es van veure aturats per una oposició que, als darrers anys del règim, ja s'havia escolat als mateixos ajuntaments. De tota manera, alguna de les actuacions no es va poder impedir.

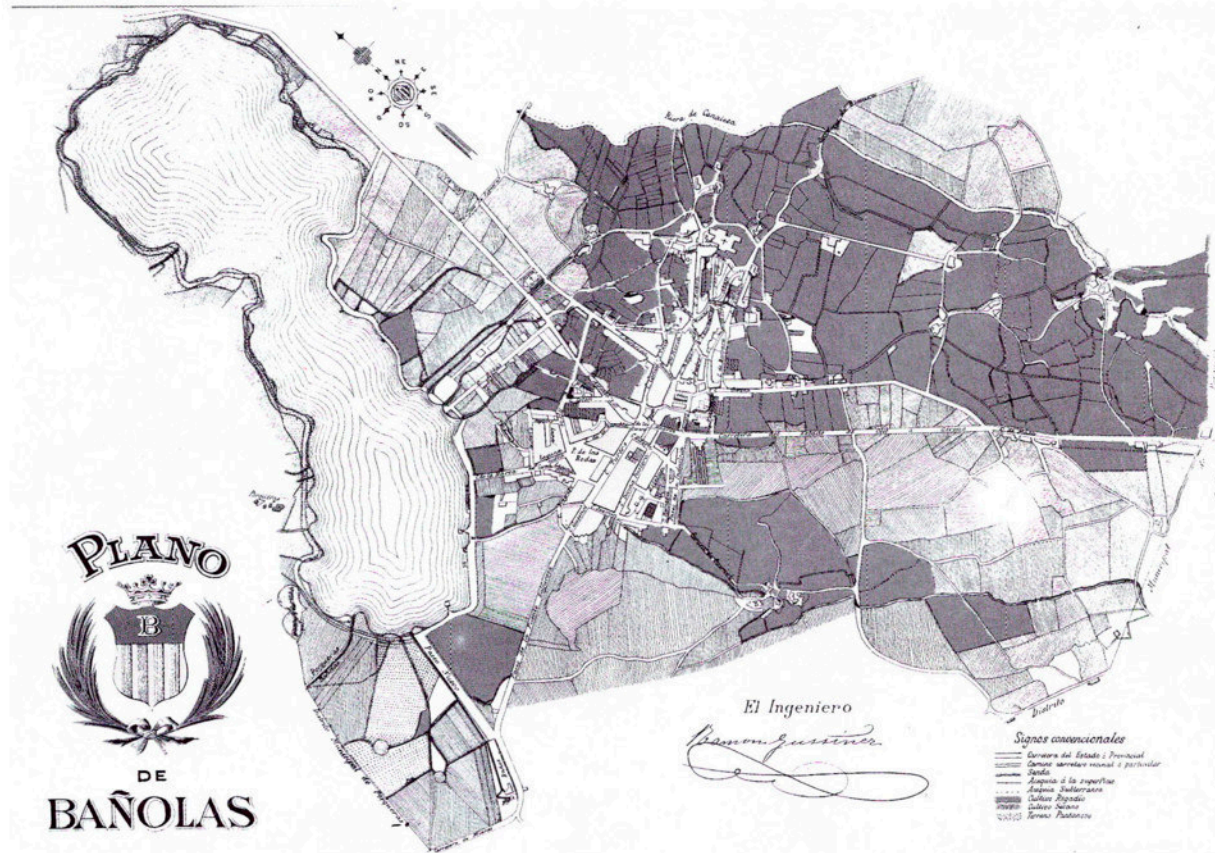
Ja amb la democràcia, el Pla General del 1983 contrasta

amb els projectes anteriors i ofereix possibilitats de corregir els excessos comesos. És un Pla fruit del consens polític i, per tant, mancat d'algunes propostes interessants que s'havien fet a l'inici. En haver nascut del pacte, és un Pla "fàcil de gestionar, gens conflictiu en el seu desenvolupament i, en conseqüència, molt

possibilista", com afirmen J.Moner i J.Riera.

Aquest repàs històric de la intervenció humana entorn de l'estany demostra el profund canvi d'estructura externa de l'estany (accelerat -és cert- els darrers 150 anys), en contraposició a la permanència relativa de la seva estructura interna.

Pla urbanístic de l'arquitecte Gussinyer (1905).

L'AGRICULTURA I LA RAMADERIA

20

46

L'estany ha estat, al llarg dels temps, un factor definitori de l'agricultura del seu entorn. Per exemple, la indústria tèxtil es va desenvolupar mercès als conreus intensius de lli i cànem. Tant el creixement com la separació de les fibres d'aquestes plantes herbàcies requerien la presència d'aigua. En aquest sentit, l'estany i la xarxa de canals que partien dels recs de sortida de l'estany hi van representar un paper destacat. Aquesta importància del conreu del cànem i del lli, es mantingué fins ben entrat el darrer segle.

La producció de cereals, relegada a les zones de la plana més allunyades de la

influència de l'estany i els recs, tingué un mercat important d'ençà de l'edat mitjana, gràcies a la possibilitat d'aprofitar els salts d'aigua dels recs. Al seu empar, s'hi van instal·lar molts molins trituradors. Així, consta que els molins fariners eren els més nombrosos al llarg de la vall del Terri, aigües avall de l'estany.

El blat de moro, en èpoques més recents, s'ha produït més intensivament a la vall del Terri, que als camps propers a l'estany, si bé cal destacar la tendència actual al monocultiu, que ha alterat substancialment aquesta norma.

La possibilitat de fer extenses zones de regadiu permeté, ja

A la darrerria dels anys quaranta, amb l'economia de postguerra i una ciutat encara més rural que industrial, els entorns enjardinats de l'estany eren pastures.

als primers colonitzadors de Banyoles, d'assegurar grans extensions d'hortes. Així, els llegums i els fruiters, es produeixen fins al moment actual resseguint el curs dels recs de sortida de l'estany, en direcció al riu Terri. En el mapa elaborat el 1905 per l'enginyer Ramon Gussinyer, l'àrea de regadiu ocupa extenses zones a l'est i sud-est de l'estany.

Un dels productes agrícoles banyolins més coneguts arreu

és l'all de Banyoles. La seva producció va tenir una gran importància a la darrera del segle passat; la zona més productiva se situava a Mata, allunyada de l'estany. És de destacar la tradició d'enforçar els alls amb balca, helòfit característic de l'estany. La decadència, que començà a partir de la meitat d'aquest segle, ha permès, no obstant produir-se en altres indrets, convertir Banyoles en el centre exportador d'all més important de l'Estat.

La influència de l'estany sobre l'agricultura és ben evident

quan es compara la superfície de regadiu i de secà dels municipis de la comarca. Així, Banyoles, Porqueres i Cornellà del Terri tenen els percentatges de regadiu més alts, gràcies a la presència dels recs i del mateix Terri. El creixement urbanístic de Banyoles-Porqueres i l'eix industrial de Cornellà han repercutit en el nombre d'explotacions agrícoles, de manera que el sector primari ha perdut pes específic dins de l'estructura econòmica de Banyoles.

La ramaderia no ha estat gaire influïda per la presència del

fenomen lacustre; ben al contrari, es podria dir que ha estat al revés. En el moment actual, les explotacions porcines són localitzades a ponent de l'estany i contribueixen en gran manera als processos d'eutrofització. L'excés de purins per part dels pagesos fa que aquests sobreadobin els seus conreus amb xisca, que passa, en èpoques de pluja, a l'estany. Cal remarcar, tanmateix, la importància del sector avícola i darrerament el boví que ha influït en el percentatge de pastures.

Vaques abeurant prop dels actuals Banys Vells, al començament de segle.

LA INDÚSTRIA

21

La Farga de Banyoles, amb un edifici i unes instal·lacions magníficament conservades, és l'exponent d'una indústria creada al voltant dels recs de l'estany.

48

Si l'agricultura ha estat definida, en gran part pel fet lacustre, la indústria banyolina va lligada a la mateixa història de la relació entre l'home i l'estany. Documentalment, hi ha referències del principi del segle XI sobre l'aprofitament dels recs de Banyoles per part dels molins, que es disposaven al llarg del seu recorregut. La força hidràulica de l'aigua va ser aprofitada des d'un principi. No hi ha cap dubte que la prosperitat de la vila medieval anà lligada a la indústria manufacturera de l'època.

Molins fariners i molins drapers, com també molins paperers; l'aigua, des de

sempre, ha estat una font de riquesa per a la vila. L'auge dels molins drapers, constatada a partir del segle XIII, va fer famosos els "teixits banyolesos", fabricats amb llana. La qualitat d'aquestes manufactures era coneguda arreu. Al seu empar, s'hi establiren les fàbriques de tints, que per llur importància, en podrien haver estat funcionant diverses alhora. La fabricació de draps i les indústries de pells adobades -els molins blanquers-, anteriorment, ja s'havien desenvolupat, sobretot d'ençà que el monopoli del roldor, element bàsic de l'adob de pells, deixà de pertànyer al Monestir, a mitjan segle XIII.

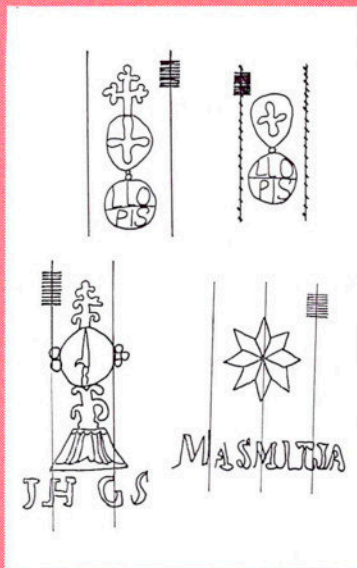
Després de la decadència econòmica dels segles XVI i XVII, els molins paperers començaren a instal·lar-se, tanmateix a recer dels recs, que en permetien el seu funcionament. En aquest sentit, la fabricació de pólvora -molins de pólvora o trituradors- en el segle XVII i la indústria del cànem del segle XVIII, contribuïren al renaixement econòmic de la zona. També tingué la seva importància la

fàbrica de sabó a cavall dels segles XVIII i XIX.

La farga de Banyoles omplí durant segles la indústria metal·lúrgica de la comarca, i va ésser relativament important la seva producció. Si bé l'estat de conservació actual dels diferents tipus de molins és molt pèssim, és de destacar la fermesa de l'edifici i del mecanisme de treball de la farga de Banyoles.

L'evolució de la moderna indústria, ja des del principi de segle ha anat deixant de banda la importància de l'aprofitament de l'energia hidràulica dels salts d'aigua; actualment, l'activitat industrial es basa en el sector alimentari, metal·lúrgic, de pells adobades, calçat i bombes hidràuliques i també pinsos. La indústria tèxtil és la que ha davallat els darrers anys, deixant enrere el seu esplendor de mitjan segle.

L'eix industrial del municipi de Banyoles creix damunt les fèrtils hortes d'antany, regades per tota una xarxa de recs.

Filigranes dels mestres Llopis, Masmitjà i Gratacòs, de la zona de Banyoles-Borgonyà.

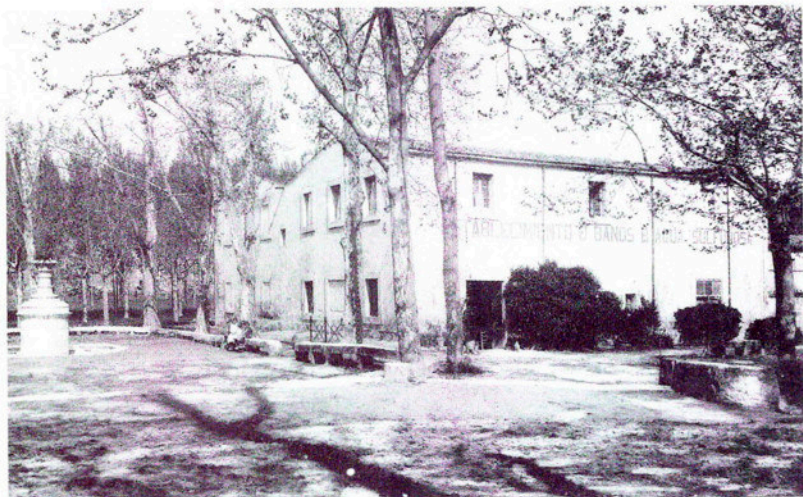
Les filigranes banyolines

La indústria lligada a l'elaboració del paper arribà a Banyoles de la mà d'emprenedors garrotxins, però ben aviat prengué prou importància per a imprimir filigranes per a clients de prestigi. Ací es reproduïxen algunes de les filigranes banyolines més interessants.

EL TURISME

22

*Els primers fenòmens
turístics varen néixer
a l'empara de les
propietats medicinals
de les aigües
sulfuroses de la Font
Pudosa.*

50

El turisme a Banyoles va directament lligat a l'existència del fenomen lacustre, en sentit ampli; de fet, els primers turistes, si així es poden denominar, foren els visitants que, atrets per les propietats curatives de les aigües sulfuroses, començaren a visitar la Font Pudosa. Els malalts, en un principi, s'allotjaven en hostals i cases particulars de la vila, de manera que en 1850 s'habilità el paratge proper a la font; davant l'allau de visitants, en 1862 es construí l'edifici del Balneari, que regularitzava l'activitat lúdico-terapèutica de l'indret. L'estructura actual de la font data de 1902.

El suposat embelliment de l'estany, partint de la construcció del passeig vuitcentista i de les pesqueres, va contribuir decisivament en el reclam de visitants cap a l'estany.

De fet, un turisme semblant al que s'entén actualment ja als anys trenta, era esbossat per un sector de la burgesia, que fins i tot cercava una segona residència, atret per la bellesa de l'estany. El reconeixement de l'estany i el seu entorn natural com a "Paraje Pintoresco", el 1951, és prou significatiu de la importància del paper que feia com a zona de lleure i lúdica.

Els anys seixanta començaren a portar, a l'estany, un turisme sense planejament en cap àmbit -urbanístic, ecològic, de serveis. L'evolució d'aquell fenomen, s'ha traduït, en la perspectiva de vint anys, en un turisme de curta durada, relacionat principalment amb el turisme de cap de setmana. La procedència d'aquests visitants és majoritàriament de Barcelona i la seva conurbació; és un turisme de lleure que es fonamenta amb el transport familiar, l'accessibilitat al lloc de

parada i la possibilitat de cabussar-se a l'aigua. Com a fenomen turístic, ben pocs beneficis econòmics suposa per a la ciutat. Pel que fa a l'estany, on la planificació turística ha estat obviada fins a la consolidació dels ajuntaments democràtics, ha suposat un factor afegit als que poden causar una eutrofització cultural.

En una ciutat amb poques places hoteleres i de baixa

qualitat, el turisme d'alt poder adquisitiu -de segona residència- anava lligat a la possibilitat de la pràctica d'esports nàutics, sovint aliens al valor natural del paratge.

El sector terciari banyolí ha començat a ser el primer beneficiari dels canvis que darrerament s'han produït en l'activitat turística. La relació apuntada a valorar la rendibilitat econòmica de la planificació turística en

contraposició al cost social i ecològic, ha portat a controlar l'activitat de picnic, les pràctiques esportives aquàtiques amb motor i la qualitat de l'oferta hotelera i de la projecció exterior de l'estany. Aquestes mesures, en tot cas constaten la limitació del turisme en el creixement econòmic de Banyoles. Però, alhora, també constaten la necessitat de definir amb exactitud el tipus de turisme que més escau a la ciutat i a l'estany.

El bany a les aigües de l'estany va atreure turistes a partir dels anys seixanta.

FESTES I TRADICIONS

23

*Festa del Peix (1910):
les participants es
dirigeixen a l'estany.*

52

Amb la descoberta de l'estany com a espai de lleure s'hi organitzen ja a començament de segle les primeres festes populars. L'any 1910, s'hi celebra la "Primera Festa del Peix", promoguda per Francesc Darder i Llimona, el naturista barceloní fascinat per l'estany. Amb la grandiloqüència de la premsa en castellà de l'època, s'explica que el 22 d'octubre, en vigílies de la Festa Major de Sant Martíria, el jovent i la mainada de la ciutat van sortir en comitiva des de l'Ajuntament i, duent un peixet dins d'una peixera, van arribar a l'estany i hi van abocar el peix. Posteriorment, la repoblació es va completar amb altres

aportacions. La ciutat va ser guarnida i es van organitzar nombrosos actes paral·lels. Altres anys es va repetir l'experiència i fins i tot algunes ciutats de l'Estat van organitzar festes semblants.

Justament l'abundància de peix ha estat un reclam per als pescadors. Tot sovint s'han preparat festes populars entorn de la pesca: el concurs de pesca de les festes d'agost, per exemple, compta amb una llarga tradició, i és motiu d'una intensa vida social a l'estany. També els esdeveniments esportius han anat acompanyats d'actes festius a l'estany. De totes maneres, una de les festes que hi congrega

més públic és l'Aplec de la Sardana, que es fa generalment el primer diumenge de juliol.

Per la seva part, en el capítol de les tradicions hi ha una certa desaparitat a l'hora d'explicar els orígens llegendaris de l'estany. Fonamentalment, hi ha dues llegendes. La primera -"la d'en Morgat"- conta que un pagès que es deia Morgat va ser avisat tres vegades que la terra on llaurava seria negada per les aigües. Li va venir ben just de refugiar-se a la seva masia. Efectivament: on tenia les terres, ara hi veia una enorme massa d'aigua.

Per la segona llegenda, l'estany és conseqüència del plor de les goges de les Estunes, que van veure raptada la seva reina per un "sàtir" banyolí de dubtosa moralitat. És clar que no s'aclareix si l'amor es va consumir. Si fos així, potser aquest seria l'origen dels banyolins.

Una tercera llegenda no explica l'origen de l'estany. Situa l'acció al paratge de la Draga, a la banda de llevant. El drac que emmetzinava Banyoles i es menjava les seves donzelles va ser vençut per un ermità que es deia Mer (després, sant Mer). Alguns diuen que el va vèncer a cops d'estola, els altres que el va dur a la plaça Major i allà el van matar. En canvi, una cançó del cantautor Toni Giménez el converteix en vegetarià. El mite continua viu.

Un altre sant -ara sant Martíà, patró de Banyoles- intercedeix pels banyolins. Duent l'arqueta gòtica on reposen les seves restes des del monestir de sant Esteve fins a l'estany, la sequera, les pestes o les inundacions no afecten els devots banyolins. Naturalment, el banyolí de la darrerria del segle XX ja no creu en tradicions d'aquesta mena. Si té algun negoci entorn de l'estany, més val confiar en una bona assegurança, per allò de les inundacions.

Cartell de l'Aplec de la Sardana

Ningú no creu tampoc en la "llegenda negra", segons la qual a l'estany hi ha uns xucladors que engoleixen les barques que en aquell moment naveguen per la superfície. Aquestes enraonies s'han d'atribuir a les males llengües que envegen la quietud de l'estany.

II APLEC DE SARDANAS
EN LOS PINTORESCOS PARAJES DEL
LAGO DE BAÑOLAS
4 DE JULIO DE 1954

ORQUESTAS:
Selvatana - Barcelona - La Principal de Bañolas

Sardanes a l'estany

L'estany ha estat aprofitat pel sardanisme. Se li han dedicat diverses composicions d'autors com Saderra o Palmada, per esmentar els més contemporanis. Algunes colles sardanístiques porten noms que hi fan referència. El mateix aplec de la sardana congrega cada juliol moltes persones al paratge dels Desmais.

LES PESQUERES

24

Les formes característiques de les pesqueres responien a les funcions de resguard de barques i plataformes des d'on pescar i fins i tot banyar-se.

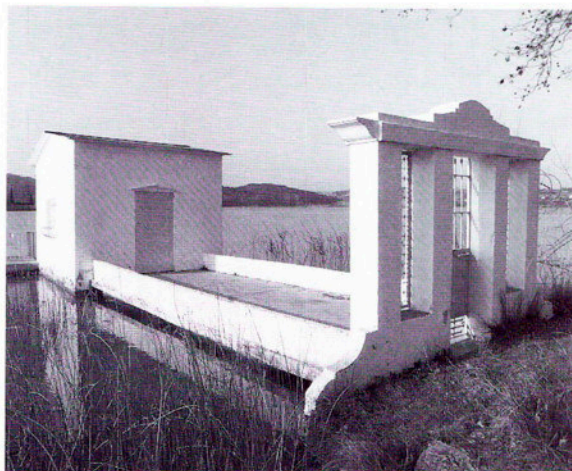
54

La valoració paisatgística de l'estany, entrat el segle passat, se sumà a la necessitat del lleure prop de l'estany. L'estany, quelcom temut i fins rebutjat per moltes persones que hi veien una dimensió misteriosa i llegendària, esdevingué l'objectiu de les activitats d'oci; passejar, pescar, banyar-se, fer un tomb en barca... Era el descobriment d'un estany generós i bell.

Fins a la construcció de les pesqueres, el seu esperit havia estat traduït en la construcció de pontons i rampes, com la del carrer de la barca; les seves funcions eren bàsicament les de facilitar l'accés a l'aigua per a pescar i el rescat de naufragats.

Les pesqueres no són més que les característiques construccions, instal·lades sobre la làmina d'aigua, endins de l'estany. La seva construcció era possible mercès a la possibilitat de fonamentar-les sobre la llosa travertínica en creixement. És interessant de veure que per aquest motiu no es pogueren construir a la riba de ponent, on no existeix la llosa de travertí. En alguns indrets, la potència de la llosa permetia construir força metres enllà de la riba; sempre es construïa al màxim de lluny. Hi ha sol·licituds de construcció de pesqueres datades del primer terç del segle passat, si bé les primeres que s'instal·laren no ho van fer fins a cinquanta anys més tard.

La pesca per plaer fou el primer rerefons evident, que ben aviat donà pas al bany i als passeigs amb barca; per a aquestes finalitats, les construccions, molt simples en un principi, donaren pas a d'altres més complexes, que permetien l'emmagatzemament de barques al seu interior. Així, aparegueren les pesqueres més grans i arquitectònicament més definitòries d'aquesta tendència urbanística, com la pesquera Marimon, a la riba sud. Moltes, però, restaren amb una arquitectura simple, que ha subsistit fins al dia d'avui.

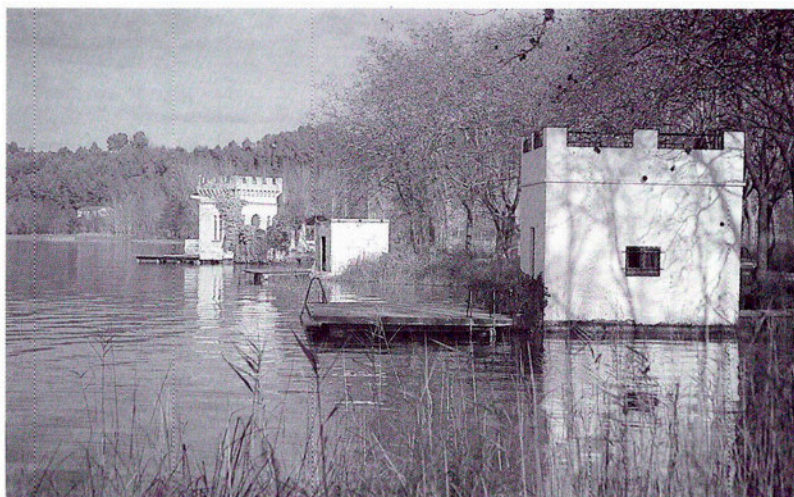

Aquesta pesquera de Cap de Bou mostra, alhora que una senzillesa arquitectònica, els trets essencials d'aquestes construccions: endinsar-se en la massa d'aigua, un embarcador i el sentit de propietat privada.

La construcció de pesqueres fou escalonada, de manera que al principi de segle ja n'hi havia deu; les altres deu restants foren construïdes en el decurs d'aquest segle; eren les més allunyades de la zona de contacte amb la ciutat, és a dir, a la zona de Cap de Bou i del passeig Darder. El 1931, l'Ajuntament va prohibir definitivament la construcció de pesqueres, la darrera de les quals fou feta el 1928; no obstant això, els usufructuaris no han fet el suficient ús de la capacitat per a reconstruir-les o restaurar-les, de manera que, actualment, algunes es troben en estat ruïnós.

Des dels inicis, l'Ajuntament de Banyoles ha tingut com a usufructuaris de les pesqueres a persones de la vila i

forasteres indistintament, si bé el seu ús ha estat lligat a la burgesia local; en alguns casos, l'explotació de les pesqueres com a negoci permetia el lloguer d'embarcacions.

Els naufragis

La història de l'estany també té els seus episodis foscos: els naufragis. Hi ha tres fets destacats en aquest sentit: l'estavellament durant la Guerra Civil de dos avions republicans d'origen soviètic a la zona de Cap de Bou, un naufragi de tres francesos el 20 de maig de 1596 i el famós naufragi del 26 de maig de 1913. Deu persones s'ofegaren quan passejaven en barca; eren els convidats d'un capellà missacantant. Aquest succés va constituir un motiu de dol per a tot el poble, que va mostrar llàgimes negres als balcons.

L'arquitectura diversa de les pesqueres de l'estany no ha pas estat un obstacle per a configurar-ne una imatge peculiar.

ELS ESPORTS

25

Embarcació de remers a l'estany, al principi de segle.

56

El trenta de desembre de l'any 1925 es constitueix formalment el Club Natació Banyoles. Això el converteix en l'entitat esportiva oficial més antiga de la ciutat. Sens dubte, l'ambient de l'època, favorable a la pràctica de l'esport, va ajudar a l'aparició del Club, que actualment arriba als cinc mil socis.

El centre del Club durant els primers anys va ser el paratge de Cap de Bou. Posteriorment, es traslladà a la pesquera núm.10, a l'actual embarcador.

Però ja abans del 1925 l'estany havia ofert les seves aigües a la pràctica de l'esport,

concretament del rem. La primera notícia d'una regata a l'estany és de 1886. La competició es va organitzar per les festes d'agost i hi va participar el Club de Regates de Barcelona. Per la crònica periodística de l'època, sembla que l'esdeveniment va ser més de caràcter festiu i social que no purament esportiu.

No serà fins a la dècada dels cinquanta que les competicions de rem es converteixen en un acte autènticament esportiu. A partir d'aleshores, remers que entrenen a l'estany participen en diversos Jocs Olímpics (Helsinki, 1952; Mèxic, 1968 o Los Angeles, 1984) i nombroses proves nacionals i

internacionals es realitzen a l'estany (diversos campionats d'Espanya -el primer, el 1947-, el "Match des Séniors" del 1985, etc.)

El rem a Banyoles ha comptat amb molts difusors: Lluís Omedes (autèntic pioner dels anys cinquanta), o Pedro Abreu (mecenes creador, els anys setanta, d'una Fundació Universitària per al rem, amb seu a Banyoles) entre molts altres.

Actualment, el Centre Català de Rem Olímpic fa preveure un futur prometedor per al rem nacional.

D'altra banda, i encara que no tan ecològic com el rem, l'esquí nàutic ha trobat a l'estany una de les pistes més adients per a la seva pràctica. Després d'uns anys de progressió constant, com testimonien les diverses competicions que hi ha hagut des dels primers anys seixanta, el 1971 l'estany és escollit per a celebrar-hi el Campionat del Món d'Esquí Nàutic. Durant uns dies l'esdeveniment va ser centre informatiu de primer ordre. Per primera vegada, Televisió Espanyola transmetia una competició per "Mundovisión". Segons sembla, l'experiència va ser positiva tant en l'aspecte organitzatiu com en l'esportiu.

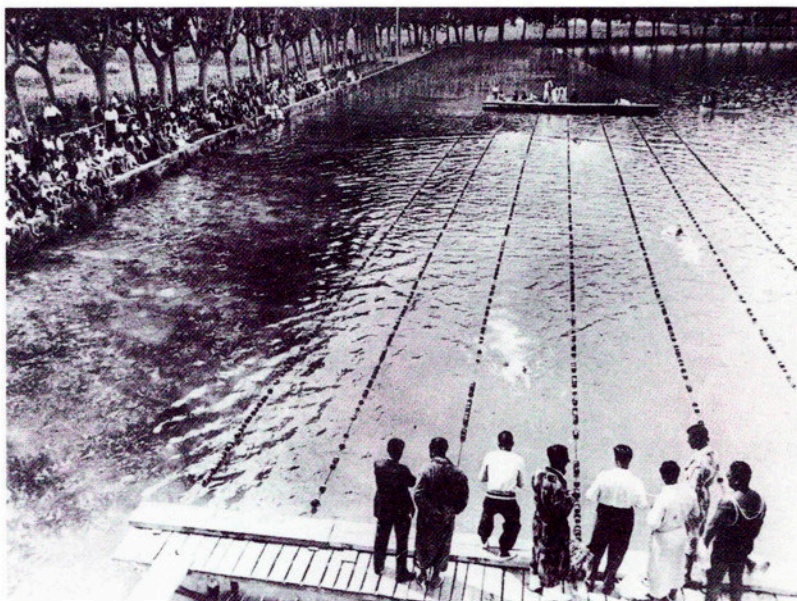
La presència d'algunes escoles d'esquí nàutic n'asseguren la continuïtat.

Juntament amb el rem i l'esquí, la natació és el tercer esport aquàtic amb tradició a l'estany. El Club Natació Banyoles torna a ser-ne el principal difusor. De les primeres proves en el mateix estany, en "piscines" limitades per plataformes flotants al Cap de Bou o a la pesquera núm.10, es va passar a la piscina coberta, inaugurada l'any 1969. Un préstec de la "Delegación Nacional del Deporte" i l'aportació dels socis van permetre'n la construcció segons les mides

reglamentàries, apta també per a practicar-hi el waterpolo. Hi ha hagut alguns èxits: els germans Pujol (nedadors olímpics), o els diferents equips de waterpolo, únics representants gironins a la Divisió d'Honor Nacional.

Una de les proves més importants de la natació catalana -la Travessia de l'estany- va ser promoguda des del Club Natació, i ara ja se'n porten celebrades una quarantena d'edicions. La popularitat de la competició, i alhora el seu prestigi esportiu, la confirmen com la "Festa Major de la Natació Catalana".

Fins que no es va construir la piscina coberta les competicions es feien a l'estany.

ELS JOCS OLÍMPICS

26

58

Les repercussions de la celebració dels Jocs Olímpics de 1992 sobre l'estany són una incògnita; i així serà, segurament, fins a molts anys més tard de la seva

celebració, quan, amb la perspectiva del temps, es podrà valorar objectivament.

L'estany és el motiu pel qual la ciutat de Banyoles serà olímpica. Per això, l'any 1984, l'Ajuntament encarregà un estudi de possibilitats tècniques i econòmiques per a la celebració a Banyoles de les proves de rem i piragüisme dels Jocs Olímpics de Barcelona a diversos professionals de camps molt diversos. Un any després de la seva elaboració es va nominar Barcelona com a seu dels Jocs de 1992, de manera que, al poc temps, Banyoles fou nominada subseu olímpica.

El primer problema que els tècnics abordaven va ser el del disseny d'una pista olímpica reglamentària, de 2.081 m x 75 m, dels quals els 81 eren

l'espai de frenada de les embarcacions. Precisament, aquest espai de frenada és el responsable que, un cop decidida una de les diferents alternatives com a pista, es necessités allargar l'estany uns 30 m al seu lòbul nord.

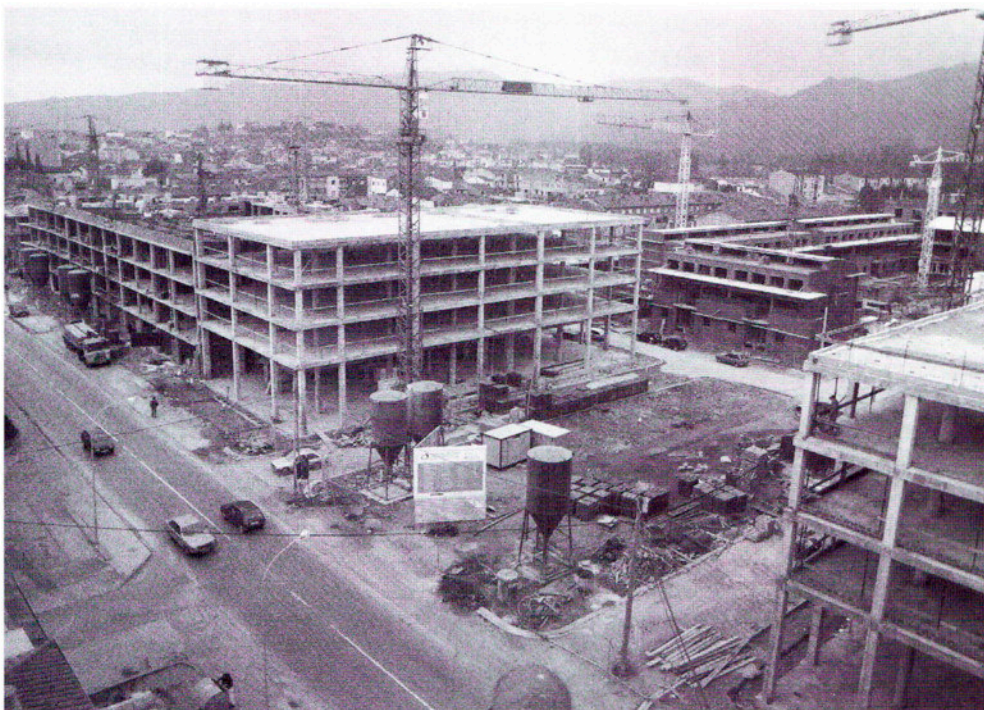
Complementàriament a la pista, les àrees de serveis a l'arribada i la sortida requeriran unes instal·lacions prefabricades i de construcció reversible per tal de no causar impacte excessiu en l'entorn. Això vol dir que, entre altres, hi ha elements com centres de ràdio i TV, serveis per a protocol i entrevistes, serveis de bar i lavabos, etc. Aquestes àrees estaran protegides i amb els accessos restringits. A l'arribada hi haurà

*Logotip de la Subseu
Olímpica de
Banyoles.*

Banyoles

Subseu Olímpica '92

Amb la celebració dels JJOO creix un nou barri de la ciutat, a prop de l'estany: la Vila Olímpica.

59

la graderia amb capacitat per a 5.000 espectadors. Les zones d'hangars seran situades al Parc de la Draga; i els aparcaments dels espectadors, als paratges dels Amadorers i a Bora Calenta.

La Vila Olímpica, que constitueix el desplegament del Pla General de 1985 en la seva part nord, és situada al límit del Parc de la Draga i suposa la construcció de més de dos-cents nous habitatges. La reestructuració del Club Natació Banyoles suposarà la

modernització d'aquestes instal·lacions i tindrà la funció de centralitzar tots els serveis de l'organització.

Pel que fa a les vies de comunicació, el desdoblament de la carretera C-150 de Girona a Ripoll suposarà un enllaç directe amb l'autopista A-7 i la N-II al seu pas per Sant Julià de Ramis, a menys de 15 minuts de Banyoles. L'allotjament dels espectadors i integrants de les delegacions dels diferents països s'establiran en hotels a un radi

de menys de 50 km de Banyoles. La xarxa viària de la ciutat, alhora, veurà modificada i millorada la seva infraestructura a través dels eixos de la variant de Banyoles, el carrer de la Sardana, el passeig Mn. Constans i el carrer Álvarez de Castro.

De tots els projectes, evidentment, el de la restauració dels espais de més interès entorn de l'estany és el més costós però alhora el més important de cara a garantir la preservació de l'espai natural.

La Draga són les terres que queden delimitades entre l'estany, a l'alçària de cap de Bou i la C-150, a l'alçària de Bora Calenta. És una àrea en forma de quadrant i que la seva part baixa -la Draga baixa- és per sota del nivell de l'estany. Són terres tradicionalment dedicades al conreu fins a la construcció del Parc de la Draga. La llegenda del Drac de Banyoles situa per aquest paratge el ferotge animal. Un ferotge animal que en el decurs del temps, si no hagués estat vençut per sant Mer ho hauria estat per la munió de projectes urbanístics dels quals ha estat objecte. Al final, amb el Parc de la Draga, i desmantellat i enterrat per sempre el Clot del Drac, la Draga serà de tots. Un resum de la llegenda, recollida per Mn. Lluís Constans en el seu llibre "Rondalles", és el millor homenatge a aquest espai tan estimat per tots els banyolins:

A la darrerria del segle VIII, una bèstia fantàstica, descomunal, tenia aterrits els pobres banyolins. El seu cau era una pregona caverna oberta arran de terra entre l'estany i el poble de Banyoles, situada en el lloc conegut encara avui per "Clot del Drac", que, en realitat, no era sinó un fenent o clivella del subsòl, per on s'escorrien les aigües de l'estany, que en aquells temps reculats fins allí s'estenia. Amb els anys aquest veral fou assecat i convertit en un extens conreu, conegut també popularment per la Draga a l'extrem nord de l'actual ciutat i a mà esquerra de la carretera de Besalú.

El monstre, semblant als animals prehistòrics per les seves proporcions colossals, era extraordinàriament horrible. (...) El pànic i la mort planaven arreu. Banyoles semblava un poble maleït. Els seus malaurats habitants vivien amb l'ai al cor i no feien sinó repetir, plorant:

-El drac! el drac!

Si haguéssiu entrat a la vila, hauríeu trobat les portes de les llars barrades abans que les gallines fossin a jóc. Perquè temien, i no seua raó, que la fera verinosa es fiqués per les cases i devorés els estadants. N'era tan de llaminera de la carn humana! A quants que li barraren el pas no havia devorat!

I la vila s'anava buidant i era de témer que dintre de poc seria un fet el seu total despoblament fins a convertir-se en un desert. I, com que qui s'espera es desespera, els dissortats banyolins acordaren donar l'últim pas dolorós dobllegant-se a les exigències del monstre, que, per aquietar-lo i perquè no devastés aquell país, calia accontentar amb un llamí, i aquest llamí, ¡oh, horror!, era un infant.

El cruent i humiliant tribut es complia implacablement. Cada dia eren sortejats els infants de Banyoles i, adés un nen adés una nena, portaven les criatures a la boca del Clot del Drac, el qual, en sentir ferum de carn, sortia del cau i en dir Jesús la trossejava amb els seus ullals esfereïdors. O si no, ¡ai d'ells!, la fera corria d'ací i d'allà xiulant i udolant feréstegament i semblant la

mort. Allò no podia durar. O el monstre se'ls menjaria a tots o ells acabarien per abandonar la vila.

La nova de fets tan paorosos arribà a oïdes de l'exèrcit de Carlemany, que, després de subjectar la Narbonesa, havia entrat a Catalunya perseguint els renoms de la Mitja Lluna. Molts dels seus esforçats cavallers volgueren immortalitzar llurs noms batent-se amb el drac, però no pocs acabaren per ésser trinxats entre els seus apiots.

Assabentat de tanta dissort, el mateix emperador determinarà exterminar-lo ell personalment. (...) El desigual combat acabà amb la derrota de l'emperador, que veié saltar feta estelles la seva invicta espasa sense haver fet ni un escantell en la còrpora del monstre. (...)

Què fer en cas tan delicat? El poble reconegué aleshores que no eren les armes de la guerra les que havien d'eliminar l'autor de la seva llarga tragèdia, sinó les oracions del just.

Incorporat a la host franco-catalana que anava cap a Girona a alliberar-la del jou sarraí, havia arribat a Banyoles un anacoreta o monjo que es deia Mer. Tenia fama de sant, i per aquesta raó Carlemany no havia emprès la croada contra els alarbs sinó després de fer venir del desert l'anacoreta, avisat per divina inspiració, que aquell sant baró l'acompanyaria. (...)

Per això, quan el sant va arribar a Banyoles, venia precedit d'una fama de taumaturg que el feia

doblement venerable. Es deia que en una ocasió proveí miraculosament les tropes cristianes i ressuscità els soldats que havien mort de fam, i que si Carcassona, tant temps assetjada, va lliurar-se en mans del cabdill de la Creu havia estat per les oracions d'aquell religiós. Confiant, doncs, el poble banyolí, més en els dejunis i penitències de sant Mer que en el poder fabulós dels cavallers de la Reconquesta, acudí a la seva virtut.

Una variant de la llegenda fa notar que qui, feta una mar de llàgrimes, anà a trobar el sant fou la mare de l'infantó que en aquella diada, en compliment de l'onerós tribut, havia d'ésser lliurat a la bèstia, afegint que aquella pobra criatura era precisament parenta de sant Mer. Fos qui fos, amb una estola al damunt i amb l'oració a flor de llavi l'home venerable anà a trobar la bèstia al Clot del Drac. Li tirà l'estola i, davant l'astorament de tots, el monstre, perduda tota ferotgia, seguí el sant, com un cadell manyac, fins a la plaça del poble, on fou degollada enmig d'uns alegrois sense fi ni compte. (...)

En agraïment a Déu per tan singular favor, els banyolins, per iniciativa del seu alliberador, aixecaren el monestir de Sant Esteve, que l'emperador Carlemany dotà de grans rendes i privilegis:

*Anant ab l'emperador
a Banyoles vós restàreu,
allí un monestir fundàreu (Goigs)*

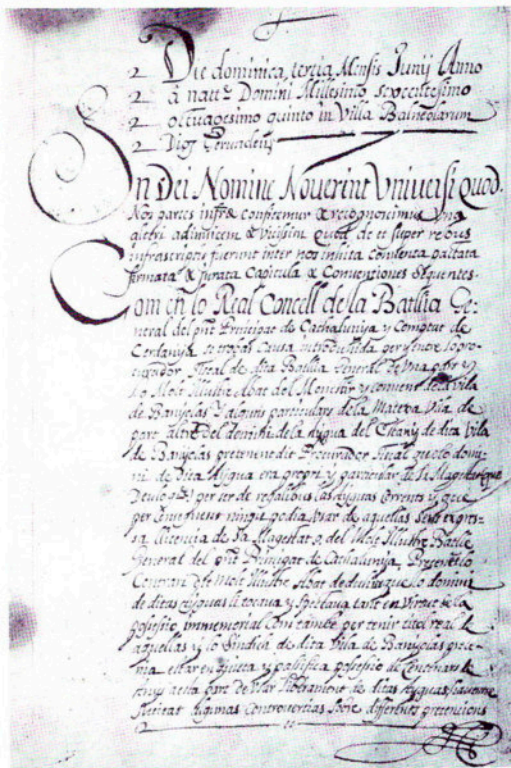
Constans, Ll. (1981). *Rondalles*. Monografies del Centre d'Estudis Comarcals. Banyoles.

LA PROTECCIÓ DE L'ESTANY

27

62

els aspectes jurídics entorn de l'afer de l'estany són molt peculiars, ja que tenen vigència els que, des de temps immemorials, han dictat els diversos poders. En el segle XVII, després de diversos plets entre la Universitat o Ajuntament de Banyoles i el Monestir, es va signar el document de transacció de l'estany en emfiteusi -el Monestir cedia l'estany a perpetuïtat a un emfiteuta, la vila, i acordaven el pagament d'un cànon-, l'anomenada Escripura de Concòrdia de 1685. No fou signada sense que abans hi haguessin veritables enfrontaments entre els veïns de la vila i el monestir, quan el darrer, per una carta-

Primera pàgina del document de la Concòrdia, que constitueix la cessió del domini de les aigües de l'estany a la vila de Banyoles.

ordre de 1682, va aconseguir els drets totals de l'estany.

Amb la desamortització de Mendizábal de 1855, els aspectes jurídics s'anaren perfilant, no sense algun intent per part de particulars d'aconseguir comprar la suposada finca de l'estany; amb l'habilitat de l'Ajuntament, aquests intents no reeixiren. De fet, hi ha antecedents jurídics que aclareixen la lectura, en favor de l'Ajuntament, del text

de la Concòrdia; en unes ordenances per a l'aprofitament de les aigües de l'estany del 1906, es llegeix: "El Ayuntamiento de la villa de Banyoles en uso del derecho como propietario de las aguas del lago...". La inscripció registral de l'estany en el Registre de la Propietat de Girona no es féu efectiva fins al 1915.

Pel que fa als textos jurídics que vigeixen sobre el tema de

protecció d'aquest espai natural, l'únic precedent és la declaració de "Paraje Pintoresco" de 1951. El seu desplegament es decretà el 1963, amb la delimitació del Paratge i de l'òrgan rector, el "Patronato del Lago de Bañolas". La seva missió bàsica és la de garantir la conservació del paratge, adscrit com a patrimoni artístic. Les dues formes vàlides per a subjectar una protecció jurídica per a l'entorn de l'estany passen a través de la Llei del Sòl i de la Llei d'Espais Naturals. En aquest sentit, poca cosa s'ha fet, tot i que sembla ser l'única garantia per a la preservació i restauració, com s'escau en molts casos, dels ecosistemes de l'estany. Amb els traspassos a la Generalitat en matèria de cultura, el "Paraje Pintoresco" havia de requalificar-se com a Conjunt Natural d'Interès Cultural, fet que no ha endegat la Direcció General de Patrimoni Artístic, ni ha estat demandada pel Consistori banyolí.

D'altra banda, la figura de Paratge Natural d'Interès Nacional, que es contempla a la Llei d'Espais Naturals, requereix uns valors, que projectats a tota l'àrea lacustre -també Estany d'Espolla i vall de Campmajor- són més que evidents. Tots els projectes que s'han vehiculat a través dels

programes olímpics, en matèria de restauració d'espais dels entorns de l'estany, haurien, d'alguna manera, de convergir en uns criteris bàsics de protecció, que podria assumir de forma global el reconeixement d'un status jurídic a la Conca Lacustre.

Visita del ministre d'Informació i Turisme Sr. Pío Cabanillas el 24 de juliol de 1974. Quedà impressionat per la vista del Paratge Pintoresc des del mirador, al peu del puig de Sant Martirià.

Des que al final del segle XIX es van descobrir les possibilitats estètiques que oferia el paisatge de l'estany s'han anat multiplicant les percepcions artístiques, tant en pintura com en fotografia o literatura. Són cent anys d'art a l'estany: des de la Renaixença fins a les darreres propostes, passant pel Modernisme i la postguerra. S'ha anat creant un mosaic molt diversificat, amb creacions de qualitat i interès molt divers.

El poeta Salvador Oliva -autor de l'«Elegia a l'estany» -dóna la seva percepció de l'estany com a matèria artística.

«L'ESTANY COM A OBJECTIU DE L'ART»

D'ençà que Plató va dir que l'art era una imitació de la naturalesa, els savis de tots els temps s'han plantejat la qüestió de la relació entre els objectes i les persones de la vida real, per una banda, i, per l'altra, els objectes i les persones representades per l'art (bàsicament la pintura i la literatura).

L'estany de Banyoles ha tingut des de sempre la reputació de ser un bell paisatge, massa i tot. El mateix Pla va saber veure molt bé que «de vegades les llums que s'hi projecten poden arribar a uns extrems de cursileria de col·legi de monges literalment acabada. Són cromos d'una deliquescència, un sentimentalisme literari i un estovament evanescent i teatral falsificat. A la tardor aquestes presentacions són molt acusades. És per això que molts pintors hi deixaren les banyes». Però els que hi han deixat i encara hi deixen més les banyes són els poetes.

Els lligams afectius que els banyolins mantenen amb l'estany són -com tota aquesta mena de lligams- força irracionals. I n'hi ha molts que estan convençuts que la bellesa inusitada de l'estany ja és una garantia perquè als pintors els surti una obra mestra, i als poetes un poema

genial. L'única cosa que aquests demanen a les representacions de l'estany és que els recordi les pessigolles a l'ànima que unes determinades combinacions d'aigua i llum els van provocar un dia (o potser dos). Però és clar, si el poeta o pintor no té talent, el quadre o la poesia pot arribar a provocar un mareig enorme. L'abocador de les escombraries, en canvi, podria convertir-se en el tema (o el pretext) d'una obra d'art, amb la condició que l'artista fos una persona de talent. Però dubto molt que tinguessin un client disposat a comprar-los el quadre o el llibre, mentre que deu ser difícil trobar una família sense cap quadre de l'estany o sense un llibre amb evanescències lacustres.

Amb tot això vull dir que l'estany de Banyoles és el paradigma de la fal·làcia romàntica. La tendència general d'acostar-se a l'art només quan aquest representa objectes o paisatges amb els quals tenim un lligam sentimental. És clar que l'art té molt poc a veure amb tot això. Què hi farem? No hi podem fer absolutament res. De la mateixa manera que és inamovible el fet que són majoria els banyolins que prefereixen una sardana a qualsevol ària de Monteverdi.

L'estany, però, no és etern. Ja no és el que era quan jo tenia dotze anys. I no serà el que és després dels Jocs Olímpics. Les aigües estan malaltes, les construccions al seu voltant es multipliquen, l'equilibri ecològic és cada vegada més feble. Quan l'estany sigui mort, i faci literalment fàstic de passar-s'hi a la vora, aleshores els pintors i els poetes es trobaran amb un nou repte. Qui serà capaç de trencar-s'hi les banyes com deia Josep Pla?"

El pintor Joan de Palau ha dut a terme un treball reiterat i escrupulós a l'estany, creant-ne una visió molt personal.

«L'estany de Banyoles és un paisatge poc espectacular. Més aviat és un ambient elegant i mesurat de tonalitats mitjanes que li donen una

nota discreta, intimista i sensible.

El teló de fons de les muntanyes, de ritme ondulat, abriga l'estany amorosament, i repeteix llurs formes en el mirall de l'aigua, donant elevació a unes cotes tirant a modestes.

Quan Banyoles era un lloc petit i tranquil, l'estany semblava molt gran, però, ara que la vila ha crescut en nombre d'habitants i ha desenvolupat la seva indústria i comerç impressionantment, l'estany sembla que s'ha enxiquit. Això sí, continua atresorant les bel·leses de sempre, amb uns colors que van del verd cendra en els termes més pròxims fins al gris blavós en les llunyanies, passant per les tonalitats maragda, violeta, cobalt, ocre, roses, sienes i argent, segons el pas de les estacions.

Tota aquesta gamma de color sempre és entrellaçada per un matis: el gris, que és l'element aglutinant de la bellíssima harmonia tan característica de l'estany.

Temps era temps que a totes aquestes subtileeses hi calia afegir el silenci. Amb elles era possible aprofundir, encara més, en la seva personalitat única: però, tristament, si no es produeix un miracle, això s'ha acabat per sempre, ja que, tant la pressió turística com la circulació, cada dia més densa, trenquen llastimosament l'encant profund del nostre estimat estany de Banyoles.

Els pintors, els poetes, els músics, ens hem apropat a les seves aigües intentant cantar el seu esplendor. És d'esperar que aquest patrimoni de tots no caigui en la trista vulgaritat de l'especulació o en el deliri dels projectes triomfalistes, que servirien únicament per a distorsionar la personalitat d'un llac, l'Estany de Banyoles, que en la seva modesta dimensió troba el model de la seva bellesa”.

ESTANY O LLAC?

Alhora de parlar de la massa d'aigua veïna a la ciutat de Banyoles, no hi ha hagut gaire unanimitat. Unes vegades es parla d'"estany" i

altres de "llac". Entre els escriptors, això és un fet evident. Pla, per exemple, fa servir indistintament "estany" o "llac". Entre els científics possiblement també es dona l'ambivalència, tot i que potser hi hagi més uniformitat. Sigui com es vulgui, es produeix un fenomen incontestable: els banyolins parlen sempre d'"estany"; els forasters, de "llac". Pompeu Fabra, al seu "Diccionari de la llengua catalana", ja va establir la distinció entre "estany" i "llac".

-Estany: "*Massa d'aigua dipositada en una depressió del terreny. L'estany de Banyoles.*"

-Llac: "*Gran extensió d'aigua que ocupa una depressió de la terra. Els llacs de Suïssa.*"

El lingüista Joan Coromines va ratificar l'opinió de Fabra al "Diccionari complementari i etimològic de la llengua catalana." A l'article "estany", hi diu:

"Segueix avui essent el nom general, en llengua popular i en la literària, de l'estesa d'aigua circumdada de terra, sigui mitjana o gran (si és petita, en català és "estanyol"), llevat només de les vastes concentracions d'aigua dels Alps, Rússia, Amèrica o Àfrica (en la nostra terra no n'hi ha), úniques a les quals es pot aplicar en català el llatínisme "llac"; la gent ciutadana que allò ho anomena "llac" (o "lago"!) comet un greu barbarisme (...) que traeix, ultra la ignorància, lamentable menyspreu i falta de respecte per la nostra llengua."

En canvi, el mot "llac", "*no ha estat mai una rara de la llengua, però en cap dels seus aspectes ha pertangut al llenguatge més quotidià. El terme de la vida corrent ha estat sempre "estany".*»

Així, doncs, quan els indígenes diuen que el seu és "l'estany de Banyoles" tenen tota la raó, si hem de fer cas de Fabra i Coromines.

A més, això els permet d'identificar amb facilitat els forasters, condició posada de manifest amb la pregunta tòpica:

"Per favor, per anar al llac?"

ESTANY I LITERATURA: ELS INICIS

28

*Els homes de la
Renaixença, de
Banyoles, a
Porqueres.*

66

La història de l'estany com a tema literari comença al final del segle passat. Es descobreix el valor artístic de l'estany. Aquest fet s'ha de relacionar amb tot el que va suposar el moviment cultural de la Renaixença i amb els canvis urbanístics de Banyoles.

El rastre dels postulats de la Renaixença a Banyoles el trobem en la figura de Pere Alsius i Torrent (1839-1915), farmacèutic de professió i amb una sòlida formació cultural. L'interès de conèixer i aprofundir en tot allò que definís la identitat catalana (un dels objectius de la Renaixença) aboca Alsius als treballs històrics, folklòrics i literaris d'àmbit local. El

descobriment de les possibilitats literàries de l'estany el fan els homes de la Renaixença.

Concretament, Alsius ens ofereix el que sens dubte és la primera descripció, amb certes pretensions literàries, del que avui anomenem conca lacustre. A la seva obra *Ensaig històric*, abans d'entrar en la narració pròpiament històrica, Alsius descriu l'escenari on se centrarà la seva explicació, tenint com a centre l'estany de Banyoles.

Si bé el valor estrictament literari del text és molt relatiu, el fet de ser de les primeres descripcions de la conca li dona una certa rellevància.

D'entre els seus treballs folklòrics, el tema més treballat és la llegenda de les aloges de les Estunes, segons la qual unes aloges vivien al paratge de les Estunes (al sud de l'estany) i des d'on feien els seus encanteris. En va publicar articles a revistes locals (*Gazeta banyolina*) i gironines (*Revista de Gerona*). Mn. Cinto Verdaguer incorporarà aquest tema al seu llarg poema Canigó, juntament amb la llegenda del drac.

També s'ha de citar, al costat d'Alsius, Joaquim Hostench (1861-1943), poeta i pescador

que recollí en els seus versos tradicions llegendàries de l'estany i dels seus entorns, amb un gust literari molt propi de la Renaixença. N'és un exemple el seu poema "Les aloges de les Estunes," de 1890, una nova versió del tema literari que ja havia treballat Verdaguer. Altres textos recullen festes populars a l'estany, com és la ja citada Festa del Peix.

D'altres autors es refereixen a l'estany com un element identificador de la ciutat i hi fan referència quan, en les seves obres, volen expressar l'arrelament al terròs amb un deix de nostàlgia. Aquest és el cas de Francesc Xavier Butinyà

(Banyoles 1834- Tarragona, 1898) en el pròleg a "La venjança del Martre" (1871).

Una de les publicacions que recull major nombre de textos literaris sobre l'estany de Banyoles a l'època que estem comentant és el "Calendari-guia de Banyoles i sa comarca", imprès als tallers de "La Renaixença" l'any 1891, "col·leccionat i publicat per varis aficionats de dita vila". Aquests "aficionats" són el grup d'intel·lectuals que la Renaixença local va produir. També són els amics de Verdaguer, els que el van rebre quan va quedar-se a la ciutat, i amb qui va fer excursions per la comarca i vetllades literàries com la del Salt d'en Vila. Entre d'altres, hi trobem textos de Dolors Monserdà de Macià o Jacint Verdaguer.

Ja al principi del segle XX, l'escriptor gironí Prudenci Bertrana (Tordera, 1867- Barcelona, 1941) situa l'acció de la novel·la *Nàufrags* (1970) a Banyoles. Sense esmentar explícitament l'estany ni la ciutat, l'obra s'inicia amb una descripció de l'estany.

Joaquim Hostench (esquerra) i Pere Alsius (dreta), l'un escriptor i l'altre historiador i folklorista.

Si fem, però, l'excepció de Bertrana (i d'algun autor menys important), l'època que comprèn els trenta primers anys de segle és escassa en textos literaris sobre l'estany. Els textos que apareixen a les revistes locals i gironines no tenen una intencionalitat literària i quan la tenen el seu interès és molt relatiu.

Els primers artistes

En un text publicat al Calendari-guia, Alsius resum d'una manera molt clara la nova actitud amb que els banyolins i els forasters perceben l'estany de Banyoles. El Balneari de la Puda i la colònia de visitants que congregava hi van ajudar.

"Què té de particular que a genis com Verdaguer i a poetesses com la senyora Monserdà de Macià i altres literaris los haja inspirat composicions les més belles, i que pintors com Urgell i Marquès hi trobassen assumpto per a obres de reconegut valor artístic? Res té d'estrany això, i ben clar ho manifesta la instintiva predilecció del poble i de la numerosa colònia forastera que tots los anys lo visita, i que ab tant gust en ell se repetesquen variades excursions".

ALSIOUS, Pere: "L'estany", al *Calendari-guia de Banyoles i sa comarca*, pàg. 122-125. 1891.

El vespre del divendres 18 de juliol, Verdaguer es va hostatjar a cal Forro (a l'actual plaça de la Font). El conductor del cotxe que el va portar des de Girona li havia recomanat aquest hostal.

L'endemà, el llibreter Franquet de Girona li presentava Pere Alsius. Junts organitzen la vetllada literària del Salt d'en Vila, a Pujarnol, per a la tarda del 20 de juliol, diumenge.

Sabem que hi van ser presents, a més dels esmentats, els germans Perpinyà, Joan Bremon (director del cor de l'Acadèmia) i Joaquim Hostench, entre d'altres. Pere Alsius era president de la Joventut Catòlica de Banyoles, i els seus companys n'eren membres o hi estaven vinculats. És de suposar que es llegiren composicions poètiques. Per una nota de Franquet, consta que mossèn Cinto els va llegir fragments de "Canigó", el poema que estava enllestint. Tant de bo, li diu, "que ben aviat poguem assaborir les bel·leses de la llegenda del Canigó de la qual suposo haver-ne conegut un petit fragment en la bellíssima composició que ens llegí vostè a la Joventut". A "Canigó" parla la goja de Banyoles. Recull la llegenda local de les goges de les Estunes.

*"Tota la nit he filat
vora l'estany de Banyoles,
al cantar del rossinyol,
al refilar de les goges.
Mon fil era d'or,
d'argent la filosa,
los boscos veïns
m'han pres per l'aurora.
Per debanar lo meu fil
tinc belles debanadores,
les muntanyes de Begur,
les de Begur i Armen-Roda,
les serres de Puigneulós
les del Mont i Rocacorba.*

*La plana de l'Empordà
mai no ha dut millor corona,
corona de raigs de llum
trenats amb lliris i roses;
semblava un pagó reial
obrint sa florida roda.*

(...)

*Com el fil era daurat,
les madeixes eren rosses,
hermosos cabells de sol
encastats de boira en boira.
De les Estunes al fons
el teixiren quatre aloges,
llur teler és de cristall,
d'evori la llançadora.
Veu's aquí el vel que han teixit
tot exprés per una boda."*

A Canigó també explica la història llegendària del drac, l'arribada dels monjos benedictins i la fundació del monestir. Tots aquests temes eren del gust de Verdaguer, sempre atent a la rondallística popular i fascinat per la història de la Catalunya comtal en lluita contra els sarraïns.

Aquestes narracions les va recollir els dies que va passar a Banyoles, explicades potser pel mateix Alsius i els seus amics en les barquejades a l'estany i en les excursions pel seu entorn. Les va incorporar a Canigó juntament amb altres tradicions que el Verdaguer viatger arreplegava arreu de la Catalunya Vella.

Després dels dies passats a Banyoles, Verdaguer decideix anar al Santuari de la Mare de Déu del Mont. Allà hi trobarà tranquil·litat i una certa solitud. Decideix, doncs, quedar-s'hi tot l'estiu. Amb la vista del Canigó d'una banda, i de l'altra l'estany, escriu el poema "A mos amics de Banyoles", on reviu les xerrades i excursions que va fer amb Alsius i els seus companys. L'estany és el centre d'interès.

**Lo puig del Mont està voltat de núvols
que en gros remat del Pirineu devallen,
s'enfilen als tossals i les valls fondes
omplen de borrallons la negra llana.
Lo Mont, verdós encara i jovenívol,
sembla un gallard minyó dins sa mortalla.
Un buf del Canigó l'esqueixa, i s'obre
com finestra del cel la nuvolada,
deixant-me veure, plana avall, Banyoles,
amb l'estany cristallí que l'emmiralla.
Dins l'estany una gòndola es rumbeja
donant al vent ses blanquinoses ales,
que, quan lo sol s'acluca són de cigne,
i quan los dóna un bes són daurades.
Si és la de mos amics que tant estimo,
que la Verge del Mont guie la barca!**
(...)

**L'estany estava llis, sense una arruga,
com un front de quinze anys; la marinada
nos duia olors de romaní i espígol,
suavis cançons i música llunyana.**
(...)

**S'enfonza el sol del Pirineu darrera,
mentre surt de la mar la lluna pàlida;
mes sa claror no romp la nit obscura,
llosa que cau sobre la immensa plana.
Qui ara es trobàs vora l'estany veuria
florir lo cel hermós dintre de l'aigua.
Lo veuria florir sobre sa testa,
i a si com astre enmig de l'estelada,
volar per entre uns voliors d'estrelles,
de l'altar de l'Altíssim lluminària.
Mes la primera estrella que s'obria
és la que es posa en la barqueta aimada.
Cantau, amics, remant cap a la vora;
cantau dintre l'Edem de vostra pàtria,
i en lo riu de la vida sereníssim
que la Verge del Mont guie la barca.**

**(De l'autògraf
de Verdaguier.
Centre d'Estudis
Comarcals. Banyoles.)**

L'estany i la Mare de
Déu del Mont al fons,
a l'època de
Verdaguier.

Autògraf del poema
"A mos amics de
Banyoles".

A mos amics de Banyoles.

Lo puig del Mont està voltat de núvols,
que en gros remat del Pirineu devallen,
s'enfilen als tossals i les valls fondes
omplen de borrallons la negra llana.
Lo Mont verdós encara i jovenívol,
sembla un gallard minyó dins sa mortalla.
Un buf del Canigó l'esqueixa, i s'obre
com finestra del cel la nuvolada,
deixant-me veure, plana avall, Banyoles,
amb l'estany cristallí que l'emmiralla.
Dins l'estany una gòndola es rumbeja
donant al vent ses blanquinoses ales,
que, quan lo sol s'acluca són de cigne,
i quan los dóna un bes són daurades.
Si és la de mos amics que tant estimo,
que la Verge del Mont guie la barca.

Bressada per la mar meridiana
la gòndola s'obria dintre de l'aigua.
I llue s'entarian mos cançons en ella,
puig deuen veure la reman ses gòndoles?

i Parlarian, pot ser, de las Ermanas,
hont tenen llur palau tan ornamentada,
i embriolada y fregida galotada,
que deman al Estany y a la montanya,
al pastor fentís veure llumí hermanas,
fent sentir al lavquer múnica rana?
i Parlarian del brach que eguerra veta
de nins y de doncellas despatllada?
si un rebeller venís a ferli guerra
se l'engalla ab son còr i espasa,
mor sant'Onze l'ocorret ab l'ortala,
i l'heu veure a ses pors d'una morada.
i Parlarian de sant Estebaní tal volta?
quan a Banyoles se en tant curava
ab veure del cel per aviar la volta,
totas alas bulliven las campanas.
i en eis molins lluitaven las bestias,
vení rebí llabrí que las orasen avia,
deuant, precu ni en morada, de l'arbrada
de Campimayor cap a s'isó y la braga.
i hont era la materia, mor lo da
era vebí de primivera onrada,
y l'firmament abuy plós y tódel
ni un fil de teranyina l'entrelava.

ELS NARRADORS

29

70

Amb els projectes urbanístics de la postguerra, la ciutat s'apropa encara més a l'estany. Comença un turisme incipient. La dictadura ha declarat l'estany "Paraje pintoresco de interés nacional" L'interès artístic -i, doncs, literari- per l'estany augmenta. El llarg període que va de la dècada dels quaranta a la dels setanta és un degoteig constant de textos.

D'entre l'allau d'escriptors de l'estany, Josep M. Espinàs, dins del seu llibre *Ciutats de Catalunya*, ofereix un recull d'informacions com una guia per al viatger que no coneix aquests paratges. Al text

d'Espinàs hi tenen cabuda des d'informacions de tipus històric fins a altres purament científiques, sense oblidar la percepció estètica del paisatge: a l'estany tot té una "obsessiva vocació" literària.

Per a Joan Perucho, en canvi, l'estany és l'escenari on es construeixen uns ambients i unes sensacions líriques, plenes de referències culturals, com en tants altres textos de l'autor: "Homenatge a Renoir" (dins *Roses, diables i somriures*) o bé "Anna Febrer" (dins *Històries apòcrifes*).

Ben diferent dels plantejaments de Jaume Farriol (*Banyoles*, 1932) més realista, amb una expressió que sovint recorda Josep Pla, però que alguna vegada no rebutja elements lírics o humorístics.

Farriol ha escrit sobre l'estany en diverses ocasions: al llibre *Banyoles vora el llac*, i en articles esparsos per la premsa local i gironina.

Amb poques ratlles, J. M. Espinàs descriu els principals punts d'interès en un ràpida volta a l'estany:

"El llac està dotat d'un passeig circular que és una pura meravella. Es passa per la Draga i el llegendari Clot del Drac, el Cap de Bou -l'estany hi forma una badia-, la pineda de Can Morgat, Porqueres, el Mas Castell, la salzereda dels Desmais -escenografia romàntica, molt cuidada-, l'avinguda de plàtans del passeig Dalmau, i després la de la Font Pudosa, sulfurosa, d'antiga fama. A mig quilòmetre hi ha el paratge de les Tunes, on la roca i el bosc es combinen

amb una estranya força. I encara, si pugem per la carretera de Figueres, arribarem al punt anomenat Mirador del Llac. Des d'aquesta alçada i perspectiva, la visió de l'estany és tan perfecta; tan ben enquadrada, que el paisatge es converteix en un quadre (...); quan ens allunyem no sabríem dir si efectivament el mirador ha estat creat per contemplar el llac o si el llac s'ha format per donar un sentit a l'insuperable mirador. Les muntanyes, els arbres, les aigües d'aquest país, semblen preocupats per una obsessiva vocació artística".

ESPINÀS, J. M.: *Ciutats de Catalunya*, Vol.II, Ed. Selecta.

"Homenatge a Renoir", com hem dit, és una breu narració que Joan Perucho va publicar l'any 1965. Podria passar com un dels millors textos que s'han escrit sobre l'estany.

"Hi anàvem en bicicleta per la vora del llac, seguint la carretera que va a Porqueres. Algunes vegades, veníem de la Puda i, travessant l'estampa romàntica del passeig Dalmau, deixàvem enrera les hortes de «Casa Nostra» l'estanyol de la Cendra. Pedalejàvem amb parsimònia, sense presses, parlant de l'última noia que venia d'estiu o del que se'ns

acudia. Trobàvem parelles que festejaven assegudes als bancs i senyors amb capells de lona que pescaven.

Tot tenia un aspecte aturat i distant. Queia la tarda i el sol daurava les branques dels desmais i tocava amb llum moribunda els paratges de Guèmol. Llavors deixàvem les bicicletes sobre l'herba i bevíem cervesa de botella en un pendent suau, des d'on podíem veure les aigües immòbils i encantades. Alguna barca solitària engegava el motor a l'altra banda del llac i, a mesura que s'aproximava, ens arribava la remor perduda de les veus.

Començava a fer-se fosc, i en alguna pesquera encenien els llums. L'aigua del llac expirava amb un sospir rítmic, feble i misteriós. Ens abaixàvem les mànigues dels nostres jerseis de llana. De tant en tant, en la llunyania, sorgien els fars d'un cotxe, que avançaven un moment i després desapareixien. De tornada saludàvem Don Narcís, que venia de passeig. A la pesquera d'en Ciscu, ja havien posat "Desire", i l'accent seductorament britànic d'Anne Shelton ens enamorava.

PERUCHO, Joan. *Roses, diables i somriures*. Ed. Destino. Barcelona. 1965.

Tot i ésser banyolí, les reflexions de Fariol sobre l'estany tenen certa objectivitat i distanciament, aspectes difícils de trobar entre els "indígenes" a l'hora de parlar de l'estany:

"Des del punt de vista literari, efectivament, el llac proporciona abundantíssim material poètic. La poesia li va com l'anell al dit. Sobre tot la mena de poesia diguem-ne "clàssica", la poesia que guanya premis als jocs florals. La pura veritat és que moltes generacions de joves locals i forans amb aspiracions literàries hem escrit el nostre verset, que, enmig d'una sèrie de lamentacions més o menys justificades, acaba al·ludint, inevitablement, a un seguit de tòpics lacustres, específics del

llac de Banyoles. I, així, es parla de muntanyes emmirallant-se a l'aigua, de fades que llisquen sobre l'estany, de jongs que

s'inclinen, de desmais que ploren, d'infinits siderals, d'horitzons pirenenics, etc...etc.(...) A més d'aquest aiguavés literari, hem assenyalat el que es referia al patriotisme local. És una faceta coneguda i universal. Per aquí, com per tot arreu, la gent fa patrotisme local de qualsevol cosa. (...) Però, quan s'endinsa en el tema lacustre, la cosa puja de to i potser es desorbita una mica. El foraster que escolta l'indígena normalment se'l mira amb una dosi de benvolença, encantat, sens dubte, que es pugui arribar a un grau tan depurat de loquacitat patriòtica."

J. FARRIOL, *Banyoles vora el llac*. Ed. Selecta.

Segons el que ens diu ell mateix (“A vegades vaig a Banyoles. La població m’agrada”), Pla coneixia Banyoles. Hi tenia amics. Entre altres va conèixer Josep M. Corominas, que el va posar al corrent de les darreres recerques que es feien a la comarca (“A Banyoles hi ha un prehistoriador de primera categoria: el doctor Corominas.

Els coneixements d’aquest senyor són extraordinaris.”)

Es declara un gran admirador de la plaça Major (“Em sembla que és una de les poques coses acabades, urbanísticament parlant, d’aquest bisbat”), dels alls (“L’all de Banyoles no té rival”), se sent encuriós amb la mandíbula. Dels banyolins, Pla diu que són “actius, treballadors i l’activitat els encanta”.

D’una conversa mantinguda amb Pla, A. M. Rigau -cronista de la ciutat- suposa que Pla va venir a Banyoles per primera vegada a començaments de segle. Venia amb la mare i la tia (“Potser ni els tenia, jo, sis anys”, diu Pla) i posaven a la “Casa-torre Boada. Calle Jazmín (actual Mn. Rexach).

La más moderna en su género y la más próxima a la fuente”, segons propaganda de l’època. Venien a prendre els bany sulfurosos de la Puda.

D’aquestes primeres estades, Pla en recorda, vagament, l’estany:

“L’estany, l’estany..., doncs no el veia l’estany des d’allà...Amb la mare i la tia Lluïsa i un escamot de senyores, solíem anar-hi, si feia bon temps. Quan el vaig veure per primer cop, no es pot dir que en fes gaire cas...Ara puc dir que, ja llavors, em deixava bocabadat. No li demaneu res més a una criatura badoca, com deien que jo era...”

Citat per A. M. RIGAU a “Josep Pla i Banyoles”, dins DIVERSOS AUTORS, “Sis visions de Josep Pla”, As. d’Amics de J. Pla, Girona, 1989

Temps a venir, quan Pla visitava Banyoles no volia perdre’s un tomb per l’estany, que, d’altra banda, li permetia copsar el paisatge lacustre i descriure’l amb gran objectivitat, sense concessions als tòpics. Ell coneixia la dificultat que suposava captar l’estany i descriure’l:

“L’estany de Banyoles, com totes les coses vives, presenta aspectes molt variats. De vegades les llums que s’hi projecten poden arribar a extrems de cursileria de col·legi de monges literalment acabada. Són cromos d’una deliquescència, un sentimentalisme literari i un estovament evanescent i teatral falsificat. A la tardor, aquestes presentacions són molt acusades. És per això que molts pintors hi deixaren les banyes”.

Però quan l’estany es presenta amb altres formes, potser menys convencionals, la percepció és diferent:

“Amb unes altres llums, en canvi, l’estany és un prodigi de bellesa natural. Sempre fa un gran efecte. Trobar en el pla d’aquest país un llac és absolutament inusitat. Per això fa tanta impressió als estrangers que hi passen i als naturals. De vegades és tan bell i elegant que sembla un Patinir. Però en la pintura, els Patinir passen tan alts!”

(Un món petit del Pirineu, dins O.C., 27. Ed. Destino)

El factor de “normalitat” és decisiu a l’hora de valorar l’estany, i més si se’l compara amb els llacs de Suïssa i Itàlia:

“...és un llac petit però d’una bellesa sempre renovada. Probablement és una de les primeres coses que vaig veure amb aquesta característica, de la meua vida. N’havia vistos alguns a Suïssa i a Itàlia. Ara el que m’agrada més és el de Banyoles. És un llac que agrada perquè és únic i és normal. Banyoles “farà da se” -per dir-ho en italià”.

Citat per A.M. RIGAU, ob. cit.

D'entre els diversos punts des d'on contemplar l'estany, Pla esmenta el costat del nord, des de la carretera d'Olot, i Porqueres, un angle no gaire corrent:

“L'estany és molt bonic. Ara en diuen el llac, però no s'ha pas mogut d'allà on era. Vist des de la carretera d'Olot, que passa una mica elevada, és a dir, vist panoràmicament, el paisatge sembla un Patinir dels més estilitzats i fins. L'aigua està voltada d'una naturalesa volcànica, aspra i esqueixalada després d'un cercle de campets esblaimats, d'una vaguetat elegant. (...) Jo m'accontento mirant el llac des de l'església de Porqueres. Els arbres es dibuixen sobre l'aigua blanca, arriçada per una mica de ventet. A primer terme hi ha unes herbes aquàtiques. Al fons, les muntanyes fosques, gairebé fan por, i l'estany tan clar i pueril sembla una víctima femenina i jove davant d'un monstruós botxí. Patinir va saber treure profit d'aquests contrastos i d'aquestes polèmiques que la sensibilitat fa veure il·lusòriament en la naturalesa. De l'estany de Banyoles, n'hauria fet una tela excel·lent. El cor de l'aigua només es podia descriure amb un pinzell a la mà. És una aigua que de sobre és clara i després es va veient com s'enterboleix per arribar a un fang descompost, d'un gris blanquinós, corromput fins a un punt exquisit.”

La insistència amb Patinir és explicable. Joachim Patinir fou un pintor flamenc del segle XV-XVI. Va convertir el paisatge en el protagonista del quadre, sense abandonar les figures mitològiques i religioses. Tant Patinir com Pla eren els paisatgistes, un amb el pinzell i l'altre amb el llenguatge, i, a més, incloïen elements naturalistes en les seves descripcions.

Tal com s'ha dit en un altre lloc, descriure l'estany és difícil. És a l'abast de pocs. L'estany també ha estat víctima dels mals poetes, que, amb més sentimentalisme i visceralitat que tècnica, l'han banalitzat:

“És agradable, en una població on tothom treballa, passejar-se sense fer res. La quantitat d'història i de coneixements que hi ha concentrada sobre la població, és excepcional. El paisatge dels seus voltants és meravellós. El llac és un prodigi de color. A vegades resulta -per a cada dia- massa bonic. Sembla un llac de diumenge. Això fa que sigui molt difícil de captar. Als pintors els ofega en terra ferma. Als poetes, encara més. En aquest sentit és un altre enigma.”

(“Viatge a la Catalunya Vella”, O. C., 9, Ed. Destino.)

Malgrat la dificultat de percepció, l'estany ha ofert moltes “coses artístiques i literàries”:

“El llac, com a productor d'estats d'esperit, tingué una indiscutible importància en la sensibilitat del país, sobretot a l'època del modernisme. El llac ha traspuat simbolisme, intimisme, vaguetat i escenografia, lànguides nimfes, desmais i clars de lluna desfibrats. D'aquest llac, en sortiren moltes coses artístiques i literàries que la gent no es pensa.”

Citat per A. M. RIGAU, dins ob. cit.

ELS POETES

30

Mossèn Lluís
Gonzaga Constans,
M.D.

Dins l'àmbit estrictament local, són importants les aportacions de Ll. G. Constans i Frederic Corominas.

Mn. Lluís Gonzaga Constans (Banyoles, 1901-1955) - infatigable historiador i folklorista- va donar una gran difusió a les llegendes de l'estany. Sobretot de les tres més conegudes: la de les fades de les Estunes, la d'en Morgat i la del drac de Banyoles. Si bé Pere Alsius les va estudiar en diversos treballs, Constans els va donar la forma amb què han estat transmeses.

EL POLLANC I L'ESTANY

Ura l'estany estorrit de fred,
hi ha un arbre que es despulla,
és un pollanc embrocada i diet
que es va descollant de fulla en fulla.

Ja despullant se, i tot el seu alany
que sigui de cobrir la sua
sota el sol de l'aigua de l'estany.

Ura el sol de l'aigua de l'estany,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Ura el sol de l'aigua enfredorid,
i no es veu
de l'aigua enfredorid.

Mn. Camil Geis

HORIZONTES

66

Per la seva part, el poeta Frederic Corominas (Banyoles, 1910) ha conreat amb assiduitat el tema literari de l'estany, amb una gran perfecció formal i un bon domini dels recursos expressius.

Altres escriptors publiquen els seus textos a la revista local "Horizontes", que amb la democràcia canvia el nom pel de "Revista de Banyoles". Des de la seva aparició fins a l'actualitat ha anat presentant una gran varietat d'autors, que oferien noves aportacions al tema literari de l'estany, d'una

La carpa

*Cueteja l'abisme blau i verd
o l'aigua-prim de l'ona endormiscada,
potser amb pressentiments d'un "ara" incert,
potser amb enyors d'escuma i de cascada,*

*que voldrien sorprendre un vera-món
del seu món, fet de lluita i escomesa.
Dubta, i salta a un abisme més pregon
i a una llum i a una tarda més encesa.*

*Un salt breu, fulgurant com un llampec
i copsador d'un altre afany de viure
que no comprèn; però pateixa a frec
d'aleta, el sent estrany i es sent més lliure.*

*I al fons de nou, dring de silent esquella,
per l'amic i introbable tobogan
de les aigües pregones, que fa estrella
cada somni d'escata i diamant.*

*Enfora hi han quedat llum i basarda
i un aire massa alegre...o massa trist;
però als ulls admirats encara hi guarda
un trosset de la tarda
que tot just i amb prou feines ha entrevist.*

Frederic Corominas

Estany

Cada color del món se t'encomana,
Estany, cal·lidoscopi cristal·lí:
blau cel del cel en pau i blau marí
quan et xarbota un grop de tramuntana;

tens, segons com, foscors de serralada
o bé t'impregnes del gris blanquinós
dels núvols o tot d'una et fas verdós
si presagies la tamborinada;

t'envermelleix la sang del vell monarca
diürn i prens un caire de metall
llucent d'ombra i de llum com un mirall
on ondulés l'estela d'una barca;

i sota el gran silenci de la nit
imites el color de l'infinit.

J. N. SANTAEL·LÀLIA, dins *Memòria de la carn*, Ed. Columna.

qualitat desigual.

El cartipàs de Festa Major (que a Banyoles se celebra a l'octubre), o els jocs Florals de Banyoles (hi ha hagut poques edicions, una d'elles el 1948), aporten més material literari.

Així, doncs, durant els trenta anys que van de la dècada dels quaranta a la dels setanta, es va creant un conglomerat de textos d'interès molt desigual.

Els darrers anys (sobretot la dècada dels vuitanta) vénen dominats per les aportacions de tres poetes: Neus Corominas, J. N. Santael·làlia (Banyoles, 1955) i Salvador Oliva (Banyoles, 1942), l'obra dels quals es va ampliant progressivament.

La percepció de l'estany com a pretext poètic és molt diferent en cada cas, de tal manera que entre ells no hi ha cap punt

de contacte.

La quantitat de producció varia segons els casos: Neus Corominas s'ha mostrat més prolífica; en canvi, J. N. Santael·làlia té menys textos sobre l'estany (alguns formen part del seu recull "Memòria de la carn", Premi Miquel de Palol), i Salvador Oliva és autor del poema "Elegia a l'estany", publicat a "Retalls de sastre".

PINTAR L'ESTANY: MARTÍ I ALSINA

31

76

El darrer quart del segle XIX, Banyoles viu una innovació urbanística de primer ordre que suposarà un canvi d'hàbits de la població. L'any 1862 s'obren al públic els banys d'aigua sulfurosa anomenats "La Puda", si bé a l'any 1829 ja s'havia fet la captació d'aigües amb una petita xarxa de canalitzacions, i el 1847 es construïa un primer edifici molt senzill. L'establiment més complert del 1862, com molts altres d'arreu de Catalunya, va fer venir un públic que deuria aprofitar no només les instal·lacions d'aigua sulfurosa, sinó també les immillorables condicions que oferia l'estany per a l'esbargiment i el gaudi estètic.

Tot això suposa la descoberta de les possibilitats recreatives i estètiques de l'estany.

Ramon Martí i Alsina (Barcelona, 1826-1894) va ser un dels que va venir a Banyoles portat, encara que fos indirectament, per aquesta "descoberta" de l'estany.

Martí i Alsina era parent dels de Pineda, família barcelonina però amb diverses possessions a la comarca (com el Castell de Porqueres). En més d'una ocasió els va visitar buscant el descans o bé fugint del brot de pesta groga que es va declarar a Barcelona el 1870. A més, la seva feina de pintor el va portar diverses vegades a Girona.

La pesquera Marimon que Martí i Alsina va pintar en una tela avui extraviada.

L'estada de Martí i Alsina a Banyoles s'hauria de situar entre els anys 1865-70. S'ha dit que el pintor va pintar una tela sobre l'estany. La possibilitat l'ha suggerida el crític d'art Jordi Gimferrer: el 1984 va aparèixer a Barcelona un quadre de Martí i Alsina en venda que representava un tema de l'estany, una de les pesqueres que hi ha a la riba sud, concretament la Marimon. Malauradament, aquest quadre s'hauria extraviat.

Sembla lògic que l'home que va introduir a Catalunya les tècniques impressionistes dels

*Ramon Martí i Alsina,
un dels primers
artistes a pintar
l'estany.*

autors francesos, que pintaven directament del natural, pintés l'estany, ja fos en una de les visites als seus parents o en un descans de la seva feina a Girona.

Òbviament, les estades a Banyoles de mestres com Martí i Alsina van passar desapercebudes per als banyolins, ja que els pintors venien uns dies a descansar i pintar i se'n tornaven sense deixar rastre d'exposicions ni altres activitats públiques.

En canvi, l'escola d'Olot -tan activa els anys seixanta i

setanta amb els pintors Josep Berga o Joaquim Vayreda- no es va interessar per l'estany. És de suposar que la Garrotxa ja els oferia prou materials per a la seva producció. Encara que no ens hagin arribat dates concretes, és evident que la relació entre els Vayreda i Banyoles existia, si bé en altres terrenys, sobretot el literari.

Podem considerar, doncs, Martí i Alsina com el primer a pintar l'estany. Eren els inicis del paisatgisme al llac. Uns anys més tard, autors com Meifrén, Llimona, Pigem o Rusiñol vindrien a pintar la comarca.

Podem reconstruir el ritme de vida dels estadants al balneari de la Puda llegint els comentaris de Josep Pla situats al tombant de segle:

"...a l'estiu, la clientela piadosa i recollida que les aigües sulfuroses atreïen, donava un aire més apagat i temorenc als carrers de Banyoles. Al matí, sortint de missa hom anava a l'Establiment a prendre el bany i a fer les inhalacions. A la tarda, si feia bon temps, els clients arribaven fins a l'estany tot parlant de temes piadosos o de les calamitats del temps. Si no hi havia tema de conversa, hom deia el rosari. Fins a Porqueres eren cinc parts i fins l'Establiment tres. Eren els vells bons temps..."

Citat per A. M. RIGAU a *J. Pla i Banyoles*, dins *DIVERSOS AUTORS, Sis visions de J. Pla*. Associació d'amics de Josep Pla, 1989.

MIQUEL PIGEM I RAS

Manel Pigem i Ras (Banyoles, 1862-1946), el primer pintor banyolí de l'estany, va ser un deixeble de Martí i Alsina, i va aprendre la tècnica pictòrica en el seu taller de Barcelona.

Acabats els estudis primaris, el 1873, entra al col·legi-seminari de Santa Maria del Collell. Aquí hi rep les primeres lliçons de dibuix.

El 1882, el trobem a Olot, on treballa a l'empresa "El arte cristiano". Això li permet de conèixer Joaquim Vayreda i Josep Berga i Boix, de qui és deixeble.

La primera exposició de Pigem és de l'any 1884, en una col·lectiva organitzada per la "Sociedad de Fomento de Bañolas". Hi presenta dos paisatges.

Els anys 1885-86, Pigem es trasllada a Barcelona, on assisteix a les classes de Martí i Alsina. És aquí on es relaciona amb els artistes que anys a venir visitaran Banyoles.

Un any més tard, de nou a Banyoles, Pigem treballa com a "pintor-retratista", i així s'anuncia als diaris locals. A més té una feina estable: la de professor de dibuix al col·legi de Sant Lluís.

Al final del 88 o principi del 89, Pigem es trasllada a París, on s'està prop de dos anys. Viu la vida bohèmia de la capital, freqüentant ambients artístics i exposicions en el barri de Montparnasse.

Tornat a Banyoles, Pigem ja no viatjarà més i durà una vida dedicada a la pintura i al dibuix. A més de pintar l'estany, Pigem es relaciona amb els pintors que vénen a pintar a Banyoles: Meifrèn, Rusiñol, etc.

Des del final de la primera gran guerra fins als anys trenta, Pigem viu la seva gran època artística. El 1920 presenta la seva primera exposició individual a Barcelona, a les "Galerías Laietanes". Dos anys més tard hi participarà en una col·lectiva juntament amb Meifrèn, Nogués, Joan Llimona, Rusiñol, etc. A Barcelona hi farà altres exposicions

CASA DE CULTURA
DE LA
CAJA DE PENSIONES
PARA LA VEJEZ Y DE
AHORROS

EXPOSICION HOMENAJE
AL MALOGRADO ARTISTA LOCAL

Manuel Pigem Ras

Organizado por la Junta Local de Festejos y Turismo, con la colaboración de la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros. :-:

BAÑOLAS Octubre, 1950

Pigem ha estat objecte de nombrosos homenatges.

individuals: a les ja esmentades galeries i a les "Galerías Arañas" (1925-27, 1934). A Olot exposa a la "Sala Vayreda" (1931). A Girona a l'Ateneu, juntament amb Ramon Mata (1931-32). A Madrid, al "Palacio de Bellas Artes". De totes maneres, Pigem -home retret, desordenat i solitari- no era molt afeccionat als concursos i exposicions.

Després de la guerra civil espanyola, Pigem passa uns anys d'una certa privació material: és cessat com a empleat municipal de l'"Escola d'Arts i Oficis".

El dia 24 de desembre del 1946, Pigem, "el pintor de l'estany", mor deixant prop d'un miler de teles.

L'obra de Pigem ha rebut el reconeixement en més d'una ocasió: els anys 1947, 1948, 1950 i 1972 se li van fer exposicions antològiques d'homenatge. El 1987, A. M. Rigau i J. Gimferrer publiquen el llibre "El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles", d'on hem tret la informació d'aquestes pàgines. És l'estudi més complet sobre l'autor i la pintura a la comarca del Pla de l'Estany durant més de 75 anys.

De tots els temes que Pigem va tractar (jardins, paisatges, retrats, pintura religiosa i escenogràfica, etc.), el paisatgisme n'és el més important, tant per l'extensió (va ser una constant durant tota la seva vida) com per la profunditat (va rebre moltes influències que van

ajudar a conformar la seva personalitat artística). El paisatgisme pigemià té com a centre l'estany. Jordi Gimferrer ha definit quina és la percepció de Pigem:

"No pintà mai la bravesa de l'estany tramuntanat. El seu pinzell de traça impressionista buscava el lirisme poètic virgilià de l'estany encalmat, amb lleus reflexos de les aigües canviants en riquesa de matisos. (...) Un estany i un paisatge que, tot amb tot, segurament es mostren més generosos en les coloracions tardorals, i entre la primavera i l'estiu", amb tendència a representar paratges poc freqüentats i solitaris. "Pigem és un pintor natural, gens pretensions. L'artista té l'habilitat suficient perquè no se li noti la rigorosa construcció i ordenació de la tela, amb múrria naturalitat."

D'entre els molts contactes artístics de Pigem, és bàsic el coneixement que va tenir del realisme de Martí i Alsina i el paisatgisme de l'escola olotina i de l'escola francesa -Daubigny, Courbet o Corot, amics de Martí i Alsina.

M. Pigem, "Desmais".

LA PLENITUD DEL PAISATGISME

32

80

Amb la descoberta de l'estany com a objecte artístic al final del XIX, vénen a pintar-hi diversos paisatgistes que d'alguna manera representen les diferents escoles de l'època. Des dels darrers anys del segle passat fins a la guerra civil l'estany atreu Joan Llimona i Santiago Rusiñol (pintors modernistes), Eliseu Meifrèn (impressionista), Xavier Nogués (de l'escola noucentista), o el simbolista Modest Urgell, entre altres.

Uns anys posterior a Martí i Alsina és l'aportació de Joan Llimona (1860-1926), de qui l'escriptor Joan Teixidor deia

que era el "pintor de l'estany de Banyoles".

La crítica ha coincidit a valorar les seves teles sobre l'estany com les millors realitzacions del seu paisatgisme. D'entre aquestes teles, dues han estat especialment valorades: "Tornant del tros" (1896) i "Estany de Banyoles" (vers 1900). Les dues són importants per poder resseguir l'evolució d'en Llimona des del

modernisme fins al noucentisme, alhora que ens ajuden a descobrir l'existència de dos estanys ben diferents: l'estany tret objectivament del natural, i l'estany com a motiu d'inspiració, però posat al servei de la voluntat artística i ideològica de l'artista en un moment donat.

*Joan Llimona,
"Tornant del tros"
(fragment).*

Tots els Llimona passaven llargues temporades a Banyoles i comarca, ja que Josep -germà de Joan- posseïa un mas a Fontcoberta.

Juntament amb Llimona, Xavier Nogués és l'altre paisatgista forani que d'una manera més intensa va treballar el tema de l'estany, però no exclusivament, ja que algunes teles presenten temes de la Banyoles urbana o llocs concrets de la comarca. Fins i tot quan pinta l'estany, aquest perd el protagonisme que té en altres autors contemporanis, i s'integra en una panoràmica més àmplia, amb els camps i les muntanyes que rodegen l'estany. Els crítics han valorat l'importància del tema de l'estany en el conjunt de l'obra de Nogués.

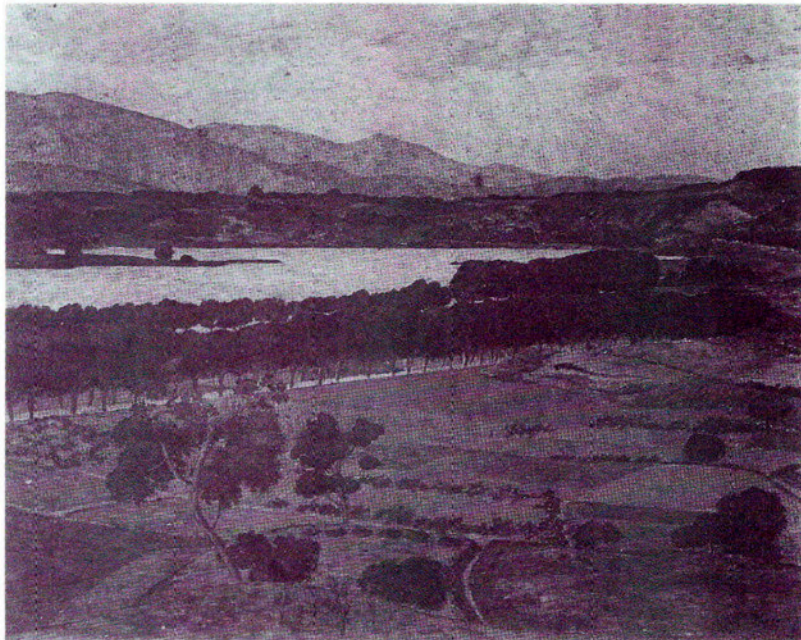
Amics de Manel Pigem, Santiago Rusiñol o Eliseu Meifrèn -dos dels personatges més representatius del tombant de segle- van visitar Banyoles en diverses ocasions. Rusiñol hi vingué moltes vegades a fer tertúlia amb Pigem (Don "Tiagu" "exigia" que el seu amic hi fos present) i també a pintar l'estany i els jardins de la ciutat. Segons alguns testimonis, Rusiñol degué pintar algun quadre a l'estany. De totes maneres no en coneixem cap tela.

D'Eliseu Meifrèn ens han arribat alguns quadres sobre l'estany, treballats amb tècnica impressionista. Com Rusiñol, a més de plantar-hi els cavallets, treballava el tema dels jardins durant els estius que venia a Banyoles. Participava també, amb Pigem i Rusiñol, a les tertúlies inacabables que s'allargaven fins a altes hores de la nit sota les voltes de "Can Xampinya".

Finalment, el pintor simbolista Modest Urgell (1839-1919) també va venir a Banyoles acompanyat, algunes vegades,

pel novel·lista Narcís Oller, que en les seves memòries ha deixat constància d'aquestes estades. Oller es refereix a la tècnica pictòrica d'Urgell: agafava unes notes del natural i després, al taller, acabava la tela, que no reproduïa d'una manera fidedigna el paisatge real.

X. Nogués, "Paisatge de Banyoles".

ALTRES PINTORS DE L'ESTANY

33

*J. M. Tamburini,
"Prop de l'estany".*

J. M. Tamburini (1856-1932) va ser un pintor format a l'escola de Martí i Alsina. Va viatjar molt per Europa (Roma, París...) i es posà en contacte amb els principals artistes i moviments d'aquell moment.

Abans de tot això, va haver de fugir de Barcelona cap a Olot als 14 anys, quan la pesta groga s'havia estès a la capital.

Uns anys més tard tornaria a la Garrotxa, on es trobava amb altres pintors: Modest Urgell, Joan Llimona, Xavier Nogués, etc. Molts d'aquests pintors que residien temporalment a Olot estaven relacionats amb el paisatgisme de l'estany.

Del seu pas per la comarca, Tamburini va deixar una tela de cap al 1903. El quadre és exposat a la "Sala Parés" i rep l'elogi de la crítica. Jordi Gimferrer ha insinuat la influència de Renoir en la creació de la figura femenina, que expressa, juntament amb el paisatge del fons, un cert simbolisme.

Tamburini, però, no va arribar als extrems de Joan Brull (1863-1912), que dona una visió simbolista de l'estany. "Ensomni", una de les obres més famoses, pot ésser el representant d'un post-romanticisme d'arrels nòrdiques, amb una visió de l'estany idealitzada, mítica.

L'estany és un paisatge ideal on l'artista hi situa les evolucions de la dansa de les nimfes.

Brull va anar a Olot diverses vegades al tombant de segle. J. Gimferrer comenta que el paisatge de l'estany podia haver influït a l'hora de pintar teles com "Ensomni". Evidentment, no es tracta de l'estany real, palpable a d'altres artistes com Meifrèn o fins i tot Joan Llimona, que hi situen explícitament els seus quadres.

Altres pintors s'interessen per l'estany. Mencionem Nicolau Raurich (1871-1945), al qual se li suposa un quadre sobre l'estany, avui perdut. Lluís Graner (1863-1922), l'empresari teatral, també pintava. Va venir a l'estany i ens n'ha arribat alguna tela. Antoni Ros (1878-1954), paisatgista i escenògraf, té una obra extensa sobre l'estany.

Passats els anys de les guerres (la mundial i l'espanyola), comença la crisi del paisatgisme, en contrast amb el primer quart de segle. Els pintors més representatius de l'època no s'interessen per les

J. Brull, "Ensomni".

J. M. Garcia Llorc,
"Nuvis passejant
eternament en el llac
de Banyoles".

possibilitats plàstiques de l'estany, perquè ara els centres d'interès de l'art han canviat, Tot i que Dalí, Tàpies, Cuixart i Brossa, entre d'altres, fan alguna visita a Banyoles, no deixen obra important sobre l'estany. És una situació totalment diferent de la del tombant de segle, quan els Llimona, Rusiñol, Nogués o Meifrèn havien pintat un nombre important d'obres de l'estany.

Garcia Llorc (1921) és un dels pocs pintors que aplica a l'estany els nous conceptes de l'art del moment. "Nuvis passejant eternament en el llac de Banyoles", pintat cap al 1950, representa una de les obres clau de l'art agosarat d'aquells anys. El quadre trenca totalment amb el concepte del paisatgisme que hi havia hagut aleshores, tot situant-se entre l'impressionisme i el surrealisme.

ELS ÚLTIMS PAISATGISTES

34

Una tela de J. de Palau, un dels pintors que ha conreat amb més intensitat el paisatgisme a l'estany.

El paisatgisme iniciat al final del XIX per artistes com Pigem o Llimona té una continuïtat durant els darrers quaranta anys en les teles de Joan de Palau (Flaçà, 1919).

El pintor, tot i que no és nascut a Banyoles, arriba al principi dels anys quaranta i queda fascinat per la bellesa i les possibilitats de l'estany com a material pictòric.

Ja anteriorment, en concret el 1936, la família s'havia traslladat a Aranjuez, i de Palau va tenir l'oportunitat de conèixer Santiago Rusiñol. Resident a Madrid, anava sovint al Museu

del Prado. Quan després de la guerra torna a Catalunya, a Banyoles, comença un llarg període que tindrà com un dels temes centrals l'estany, si bé no exclou la Banyoles ciutat ni la comarca.

Durant aquesta època realitza il·lustracions per a diverses revistes de Banyoles i Girona: "Horizontes", "Vida Catòlica", etc. També va dissenyar decorats per al teatre, tant del Paral·lel barceloní com del Cercle de Catòlics de Banyoles.

Joan de Palau s'ha confessat autodidacte. Sent un interès especial per pintors com Velázquez, Goya, el Greco, Tintoretto i Rembrandt; i també per altres com Rusiñol, Casas o Vayreda.

Ha participat en diversos concursos d'àmbit català i nacional, i des del 1944 ha anat realitzant diverses exposicions individuals i col·lectives. La seva obra arriba a

pinacoteques d'arreu del món: Nottingham, UNESCO de Montreal o a la ciutat del Vaticà.

Actualment, duu a terme una tasca didàctica important, donant classes de pintura al taller de Banyoles. Un gran nombre d'alumnes aprenen a treballar les tècniques del paisatgisme pictòric.

El crític Jordi Gimferrer afirma que l'obra de Joan de Palau és fonamentalment postimpressionista. Assenyala tres èpoques ben diferents: una primera "a base de pinzellades molt contrastades, assolint uns cromatismes fauves"; la segona, la dels anys seixanta, que deixa entreveure una "reflexió reposada de l'entorn", amb colors més foscos i pinzellades més sintètiques; a la tercera època l'atmosfera és més lírica, les tonalitats més clares, "amb paisatges de l'estany més subjectius des del taller".

Bon amic de Manel Pigem, Joan de Palau continua la tradició del paisatgisme de l'estany, renovant contínuament el tema.

Per la seva part, Lluís Roura (Sant Miquel de Campmajor, 1933) també té, entre les seves nombroses teles, el tema de l'estany. Però presentat d'una

manera personalíssima. Les grans visions del terraprim de l'Empordà, amb l'estany a primer terme, les seves coloracions vives, contrastades, de grans pinzellades, sòlides, ofereixen sempre noves visions. L'estany de Roura, doncs, és integrat dins d'amples panoràmiques. No és l'estany detallista d'altres pintors.

Segons Gimferrer, és el tercer gran pintor que tanca -almenys fins ara- l'anella del paisatgisme comarcal. Amb Roura, són tres les generacions que, durant una mica més d'un segle, ofereixen diferents percepcions de l'estany.

De totes maneres, sembla que actualment el paisatgisme realista no té el pes específic que havia tingut en altres èpoques. Moltes escoles l'abandonen per dedicar-se a l'experimentació amb tècniques i temes nous. "Pintar al natural" cada vegada interessa menys. L'art ha derivat cap a altres centres d'interès en què si un no és un mestre el resultat és una obra completament estúpida. Fins i tot alguns "mestres" s'han deixat arrossegar per la frivolitat i l'estupidesa.

Mostra d'«art concepte» a l'estanyol del Vilar: una alternativa al paisatgisme.

FOTOGRAFIA A L'ESTANY: ELS PIONERS

35

86

Ja des de l'arribada de la fotografia a Catalunya, el tema de l'estany va despertar l'interès dels primers fotògrafs, tant locals com forasters. Obviament, es tractava dels pioners -fotògrafs professionals- que meravellaven els veïns amb les primeres cambres fotogràfiques. Feien la foto-testimoni de qualsevol esdeveniment social de l'època, reflectint els costums d'aquell temps: l'obertura de nous carrers, l'arribada de la diligència, el balneari de la Puda, la plaça Major, l'estany, la Festa del Peix, les primeres regates, etc..

Un dels primers fotògrafs

banyolins va ser Jaume Claramunt (1866-1923). L'any 1896 tenia una màquina "Kodak" amb la qual va començar a fotografiar Banyoles i els seus voltants. Ell fou l'iniciador de la fotografia a la ciutat i un dels seus principals difusors. Amb el temps va arribar a una certa professionalització: l'any 1911 era corresponsal de "La Actualidad".

La col·lecció de fotografies de Claramunt és una de les més completes d'abans de la guerra.

Per aquells anys, molts fotògrafs tenien, a més del seu establiment fotogràfic obert al públic, un taller d'impremta i

una llibreria. I és que de la seva obra fotogràfica n'imprimien postals. Ens ha arribat una gran quantitat d'aquestes postals, signades per autors com Claramunt. Entre 1900 i 1915 edita una sèrie de postals de Banyoles, una part de les quals ofereixen imatges de l'estany. Són les primeres que es comercialitzen, difonent la imatge d'un estany que és un espai esportiu (primeres regates) i alhora recreatiu.

Francesc Mateu i Duran (1885-1942) també era un dels impressors que comercialitzava les seves fotografies en format

Fotografia de J. Claramunt, un dels pioners de la fotografia a Banyoles.

de postal. Entre els molts reportages que va fer, és interessant el dels "negats de l'estany" que va commoure la població al principi de segle.

Contemporani de Claramunt, Manuel Pigem i Ras també va treballar la fotografia, i algunes vegades agafa paisatges de l'estany que mostren molts paral·lelismes amb els enquadraments de les seves teles. Com s'ha dit, les seves fotografies tenen un cert contingut estetitzant.

Pel que fa a autors forasters, hem d'esmentar els noms del fotògraf Pau Audouard i del gravador Marià Suñer. Les il·lustracions que acompanyen articles apareguts a "La Il·lustració Catalana" sobre Banyoles i l'estany són gravats fets per Suñer, que reproduïen les respectives fotografies d'Audouard. Aquest era el recurs que s'emprava a l'època quan revistes com l'esmentada no podien reproduir imatges fotogràfiques d'una manera fidedigna.

Aquestes fotografies van ser fetes l'any 1890 (per bé que publicades el 1891). Són contemporànies, per tant, dels primers pintors que, com Martí i Alsina o Meifrèn, instal·laven les seves teles a l'estany. I també era en aquests anys que escriptors com Verdager, Alsius o Dolors Monserdà recollien en els seus textos les llegendes i les impressions estètiques de l'estany. Des de diversos angles, l'estany ja és material artístic.

F. Mateu. Foto corresponent al reportatge "Els negats de l'estany".

LA FOTOGRAFIA DE POSTGUERRA

36

R. Alsius, "Captard".

En els anys immediatament posteriors a la guerra, apareix un dels fotògrafs banyolins que d'una manera més intensa va treballar el paisatgisme de l'estany: Ramon Alsius i Malagelada (1903-1977). Segons declara ell mateix, fou afeccionat a la fotografia des de molt jove, però la treballà amb el rigor propi d'un professional. Dominava la tècnica del revelat d'una manera molt precisa, la qual cosa li donava moltes possibilitats per a l'experimentació. Segons Jordi Gimferrer, els companys l'anomenaven "l'Alsius dels grisos", per la tonalitat i qualitats diverses que obtenia amb aquest color.

Va aconseguir un cert reconeixement en els ambients fotogràfics. Participà en nombroses mostres de fotografia (sobretot la seva individual titulada "30 instantànies del lago de Bañolas") i va rebre diversos guardons. També publicà moltes fotografies a periòdics com el "Diario de Barcelona" o la revista "Destino".

Juntament amb Ramon Alsius, l'altre fotògraf de l'estany a la postguerra és Rafael Vilarrubias (1905-1953). Era d'Igualada, però va arribar a Banyoles l'any 1932, portant una càmera Leica, la primera de pas universal que es coneix a Banyoles. Va fer una gran

quantitat de reportatges sobre l'estany, entre els quals destaca el de les inundacions. Va treballar com a corresponçal gràfic de "La Vanguardia". A més de fotògraf, treballà d'una manera molt exhaustiva el cinema, essent el pioner a la comarca de Banyoles. Els seus reportatges eren passats en projeccions públiques.

Malauradament, amb la seva mort també desapareix tot el material de cinema i gran part del material fotogràfic.

Uns anys més jove que Ramon Alsius, Josep M. Mateu (1921) heretà del seu pare Francesc Mateu l'afecció a la fotografia. Posseeix un arxiu fotogràfic

que és fruit, no només de la seva professió de fotògraf, sinó també de la seva vocació de repòrter de la vida banyolina. Publicava els seus treballs a la revista local "Horizontes", i col·laborava en llibres diversos. Continuà la botiga de fotografia del seu pare, essent durant molts anys un dels pocs establiments del ram obert al públic banyolí.

L'estany és un tema exhaustiu a la seva extensa producció, presentant enquadraments amplis, estany endins, amb la línia de l'horitzó ben definida. Altres vegades situa l'objectiu en els paratges que volten l'aigua, sempre -però- oferint un paisatgisme realista. Ha treballat gairebé exclusivament amb blanc i negre, sense recórrer als trucatges.

Durant molts anys (dels quaranta als seixanta, aproximadament) no s'articula cap grup compacte de fotògrafs, ni -per això mateix- no hi ha exposicions col·lectives, i ben poques d'individuals.

J. M. Mateu: una visió panoràmica des del puig de Sant Martíà.

Els nombrosos concursos fotogràfics organitzats per grups locals com el Centre Excursionista o el Club Natació (preparat pel fotògraf Francesc Dalmau) incentiven la pràctica de la fotografia. Obviament, les possibilitats que oferia el tema de l'estany va fer situar-hi l'objectiu de molts fotògrafs, mesurant la seva pròpia destresa en uns temes que ara ja han esdevingut tòpics: l'església romànica de Porqueres al fons, les postes de sol, els remers, etc.

80 anys de fotografia

L'any 1976 es presenta l'exposició "80 anys de fotografia a Banyoles", a la Llotja del Tint. L'exposició aporta material de primera mà pertanyent als diversos fotògrafs que han treballat d'una manera més intensa i personal. A més dels autors esmentats al text, cal assenyalar les aportacions de diversos fotògrafs: Manel Pigem i Roset, Joan Cruells i Bruixadé, Jaume Duran i Baus, Jacint Mateu i Tarafa, Josep Noguer i Vidal. Amb el perill d'oblidar algun autor, es pot mencionar Francisco Bedmar, Lluís Pau, Jordi Quera, Joan Magallón i altres fotògrafs més recents.

ELS DARRERS FOTÒGRAFS

37

90

En els darrers anys dels setanta i vuitanta s'inicia una voluntat de recerca de noves possibilitats. Podem resseguir aquest procés en el tema de l'estany.

Un dels fotògrafs que ha treballat el tema des d'una òptica molt personal és Joan Comalat (Girona, 1953). Amb un currículum exhaustiu, Comalat ofereix obra sobre l'estany en dos moments importants -i distants- de la seva carrera. Els anys 1977-78 treballa l'estany amb presència de nus femenins integrats en el context paisatgístic. És la sèrie de fotografies anomenades "Estampes". Deu anys més tard, després d'experimentar

altres temes i tècniques, la percepció de l'estany ha canviat: l'estany és vist com a "background", com a tel·lo de fons davant del qual se situa la figura femenina. Comalat aplica aquestes produccions a un concepte concret: moda, "book", etc.

Al costat d'aquests continguts més esteticitzants de Comalat, Esteve Palmada i Romans (Banyoles, 1945) ofereix la visió "urbana" de l'estany. Algunes vegades arriba a la foto-denúncia mostrant-se crític amb les intervencions de l'home en el paisatge lacustre. Palmada ha treballat a partir de síntesis i juxtaposicions del material fotogràfic: collages,

texturats i altres intervencions manuals que potencien les possibilitats plàstiques de la fotografia.

En aquest procés de degradació de l'estany, alguns fotògrafs opten per la captació d'espais reduïts de l'estany, oferint punts de vista fins aleshores inèdits. Això és el que fa Xavier Butinyà (Banyoles, 1948) amb els seus estudis de reflexos, dels anys 1982-83. Butinyà -fotògraf professional- compagina la fotografia creativa, com la que acabem d'esmentar, amb la imatge més comercial de l'estany (grans visions, postes de sol,...) per a la venda. A

*Foto-muntatge
d'E. Palmada:
l'estany més "urbà".*

més, va realitzar una renovació important de la tècnica fotogràfica, i en aquest sentit va crear una certa escola.

Si bé els inicis d'alguns els hem d'anar a buscar al Centre Excursionista de Banyoles (que convocava concursos, com els anomenats "Piolets de Plata"), el nou concepte de fotografia els aparta d'aquest centre i els porta a organitzar el grup Tres Peus, que durant la dècada dels setanta ofería exposicions col·lectives. La varietat de tècniques i de temes (inclòs el

de l'estany) és la principal característica d'aquest grup. En els catàlegs d'aquestes exposicions presenten una voluntat pedagògica sense oblidar la vessant documental i de denúncia. Alguns crítics han situat el seu treball a un nivell nacional, equiparant-los a altres grups de l'Estat (com l'"Alabern" de Barcelona, el "Yeti" de Madrid o el "F/8" de Sevilla).

Finalment, altres fotògrafs professionals d'àmbit nacional han fet fotografia a l'estany: Tino Soriano i Manel Esclusa.

L'Ajuntament de Banyoles publica l'any 1987 el llibre Banyoles al costat de Barcelona. La publicació de nombroses fotografies sobre el tema de l'estany el converteixen en un autèntic repertori del que ha estat la fotografia a l'estany. Fotografies en blanc i negre o en color, de reportatge periodístic o d'interès únicament artístic, des dels "clàssics" (com R. Alsius o J. Mateu) fins als "novíssims" (com J. Butinyà o T. Soriano), el llibre és una autèntica història gràfica de l'estany.

*J. Comalat.
Fotografia
corresponent a la
sèrie "Estampes".*

Tino Soriano (Barcelona, 1955) és professional de la fotografia, realitzador de vídeo i escriptor. Com a fotògraf s'especialitza en la fotografia de paisatges i gent, utilitzant en els seus reportatges tècniques fotogràfiques que ressalten els elements que constitueixen el paisatge, tot incidint en el color. Soriano ha realitzat una sèrie de fotografies sobre l'estany que han tingut una certa difusió. El seu estany és irreal i resta sotmès a tècniques cromàtiques força originals.

Per la seva banda, Manel Esclusa publica una sèrie de fotografies en blanc i negre sobre el tema olímpic, fent-ne un tractament original, trencant amb els tòpics que s'havien anat creant. Els punts de vista són arriscats.

ALTRES IMATGES DE L'ESTANY

38

Un descans durant la filmació del curtmetratge "Comanches de la Mancha".

92

El cinema i la publicitat també han aprofitat les possibilitats de l'estany.

En el món del cinema d'afeccionat destaquen Rafel Vilarrubias, que va rodar molts reportatges a Banyoles i l'estany. Actualment, tot aquest material és perdut. D'aquests reportatges, Vilarrubias en feia sessions públiques a Banyoles i als pobles de la comarca.

Altres noms que s'han d'esmentar són el de Josep Mª Tarrades i Pere Alsius, que tenen una important producció pròpia, si bé les seves pel·lícules no tenen la projecció social que van tenir les de Vilarrubias.

L'any 1955, un grup d'actors que treballaven al Cercle de Catòlics -entre altres Enric Tubert, Jaume Farriol, García o Comalat- van rodar un curtmetratge a l'estany. Si tenim en compte els recursos tècnics tan limitats de què disposaven, l'"aventura" cinematogràfica no deixa de tenir mèrit. El film duia el títol de "Comanches de la Mancha" i explicava una història de l'oest en clau còmica. Hi són presents tots els tòpics del gènere.

El mateix grup d'actors va utilitzar els paratges de l'estany i els seus voltants als anys seixanta, quan al Cercle s'hi representava "La Passió". Els cartells publicitaris oferien

imatges de Jesús predicant a la riba del Llac de Tiberiades (òbviament, l'estany de Banyoles), o fent el Sermó de la Muntanya en un oliverar (els paratges del puig de St Martíria, a la banda de llevant de l'estany). Un altre curtmetratge, aquesta vegada de tema evangèlic, situa l'acció a l'estany: "Les cireres". Fou realitzat per Albert Tubert amb actors de "La Passió".

En el terreny professional, diversos directors van escollir l'estany per rodar-hi els exteriors: És el cas de

Actors de La Passió
en una sessió
fotogràfica a l'estany.

"Verònica" (1950), d'E. Gómez, amb Sílvia Morgan; "Sucedió en una aldea" (1954), amb Antonio Santillana i Pepito Maratalla; "Después del gran robo" o "La diosa de la Selva", rodada a les Estunes. Ja amb la democràcia, Jorge Grau va rodar "Cartas a una monja portuguesa", un film eròtic. Darrerament, "Laura a la ciutat dels Sants" o "El complot dels anells" i altres produccions catalanes han vingut a l'estany.

I perquè no hi faltés res, en els anys quaranta el NODO va filmar un reportatge: "Baños:

Vida i leyenda". Descriu un dia a Banyoles.

De totes maneres, la imatge de l'estany es veu a través de les postals. Ofereixen diferents visions: l'"estètica", amb enquadrament de la riba de llevant a la de ponent, d'esquenes a la ciutat, amb Porqueres al fons i posta de sol inclosa; o bé enfocant l'estany des del Mirador en un refulgent matí de primavera, amb Rocacorba retallant-se al fons. Hi ha la visió "lúdica", tot oferint imatges múltiples (les barques de lloguer, els Banyes Municipals o el Club Natació, acabat amb un esquiador en ple salt de trampolí). Tot plegat és fàcil de resumir: l'estany, paradís per a les efusions

Fotos de casament

Els bons costums obliguen. En el cas dels casaments, si un s'ha casat a Porqueres o a qualsevol altra església de la comarca, anar a fer fotos a l'estany és una recepta obligada. Naturalment, abans d'anar a dinar. Seria curiós que algú fes un estudi dels tòpics que ha generat aquest tipus de fotografia a l'estany, d'una vulgaritat ensucrada definitiva.

líriques, per als esports aquàtics o per al descans.

Les primeres postals eren visions radicalment diferents de les actuals: la tècnica no era tan depurada, l'oci a l'estany tot just començava a aparèixer i encara no hi havia la saturació de tòpics visuals que tenim actualment.

D'altra banda, la publicitat també ha utilitzat l'estany o bé amb connotacions esportives o bé líriques. Depèn del tipus de producte: els electrodomèstics i certes begudes no alcohòliques necessiten la imatge d'esquiadors i remers; les colònies o els profilàctics necessiten l'escenari idíl·lic dels Desmais.

Bibliografia

CASALS, M., SOLANA, J., XARGAY, X.: *Banyoles al costat de Barcelona*. Ajuntament de Banyoles. Banyoles, 1987.

CONSTANS, L.: *Banyoles*. 2ª Ajuntament de Banyoles. Banyoles, 1981.

Diversos autors: *Antologia de l'estany*. Ajuntament de Banyoles. Banyoles, 1989.

Diversos autors: *Primeres Jornades sobre l'estany de Banyoles. Ponències i comunicacions*.

Diputació de Girona i Ajuntament de Banyoles. Girona, 1986.

FARRIOL, J.: *Banyoles vora el llac*. Ed. Selecta. Barcelona, 1966.

MONER, J., RIERA, J., ABELLA, C., GARROFE, T.: *Banyoles, a l'ombra dels JJOO 92*. Edicions Periòdiques de les Comarques SA. Girona, 1987.

RIGAU, A.M., GIMFERRER, J.: *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*. Carles Vallès, editor. Figueres, 1987.

Procedència de les fotografies i il·lustracions

La fotografia de la plana 37 és de Carles Abellà, la de la plana 63 de l'Arxiu Fotogràfic de l'Ajuntament de Banyoles, mentre que procedeix de l'Arxiu Museu Darder la de la plana 28.

La de plana 15 (baix) és de Toni Bramon. Les fotografies de les planes 11 (dalt), 29 (les dues), 40, 41 (les dues), 46, 47, 50, 51 i 54, són de la Col·lecció Lluís Busquets.

De Ferran M. Champel és la fotografia de la plana 27. De Miquel Coma són les de les planes 10, 12,

16, 17 (les dues), 19, 20, 22, 23 (les dues), 25 (esquerra, a dalt i a baix), 26, 30, 31 (les dues), 38, 39 i 55 (dalt).

En Julià Maroto hi té la de la plana 8. De Ramon Moreno i E. Garcia-Berthou és el plànol de la plana 34. Les fotografies de les planes 9, 11 (baix), 13 (les dues), 14, 15 (dalt del requadre) 21, 24, 32, 33 (les dues), 48, 49 i 55 (baix), són de Jaume Ribera.

La de la plana 58 ha estat facilitada per PROSOLBA. La de la plana 59 és també de PROSOLBA/Pere Duran.

De Xavier Vila és la de la plana 18. Procedeixen de l'Arxiu del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles les fotografies de les planes 42, 43, 45, 52, 56, 66, 69 (les dues), 74 (les dues), 76 i 86.

De l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles són les de les planes 49, 53, 62, i 78.

Del llibre d'A. M. Rigau - J. Gimferrer *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles* (Carles Vallès Editor, 1987), han estat reproduïdes les fotografies de les planes 67, 80, 81, 82, 83 i 88.

De l'Arxiu Tint la de la plana 85. La fotografia de la plana 57 és de l'arxiu del C. N. B. La de la plana 84 és de J. de Palau.

Les de les planes 87 i 89 són de J. M. Mateu. La de la plana 91 és de J. Comalat.

Les de les planes 92 i 93 pertanyen a E. Tubert. La de la plana 90 és de E. Palmada i, per últim, la de la plana 79 és de F. X. Butinyà.

Agraïments

Al Sr. Erundino Sanz, que ha promogut i revisat aquest treball; als Srs. A.M. Rigau, J. Gimferrer, J.M. Mateu, J. Comalat, E. Palmada, J. Butinyà, J. Olives, A. Tubert, C. Abellà, J. Moner, L. Busquets, J. Llorella, J. Grabuleda, J. Maroto i J. Solana pels suggeriments que ens han fet. A l'Ajuntament de Banyoles, a l'Arxiu Històric Comarcal i al Centre d'Estudis Comarcals per posar-nos a l'abast els seus arxius fotogràfics i a les persones que han permès la publicació de textos i fotografies.

Monografies locals

Títols publicats

Cornellà de Terri
per *Jaume Portella*

La processó de Verges
per *Jordi Roca*

Anglès
per *Pau Lanao*

Sant Feliu de Guíxols
per *Àngel Jimènez*

Llagostera
per *Dolors Grau*

Castell d'Empúries
per *Miquel Planas*

Tossa
per *Jaume Lleonart i
Maria del Pilar Mundet*

Palamós
per *Rosa Maria Medir i
Carles Sapena*

Besalú
per *Joan López*

Les Planes d'Hostoles
per *J. Campistol, J. Canal i
M. Soler*

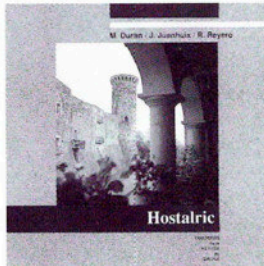
Agullana
per *Enric Tubert*

Olot
per *Jordi Canal i Morell*

**Legendes i misteris de
Girona**
per *Carles Vivó*

Palafrugell
per *Xavier Febrés*

La Jonquera
per *Albert Compte*

La Celler de Ter
per *D. Pujol i Ll. Llagostera*

Cassà de la Selva
per *E. Bagué, O. Gutiérrez,
J. Carreras*

Hostalric
per *M. Duran, J. Juanhuix i
R. Reyero*

Propers títols

Figueres
per *A. Romero i J. Ruiz*

Puigcerdà
per *Sebastià Bosom*

Santa Coloma de Farners
per *J. Mestre i J. Cases*

Guies

Títols publicats

**Els jueus a les terres
gironines**
per *Ramon Alberch i
Narcís-Jordi Aragó*

**Rutes d'art sacre
(1939-1985)**
per *Josep Maria Marquès*

**Les havaneres,
el cant d'un mar**
per *Xavier Febrés*

Els estanys eixuts
per *Josep Matas*

El món del suro
per *S. Hernández i Bagué*

El Ter
per *J. Boadas,
J. M. Oliveras i X. Sunyer*

Trens i carrilets
per *Josep Clara*

Canvistes i banquers
per *Narcís Castells*

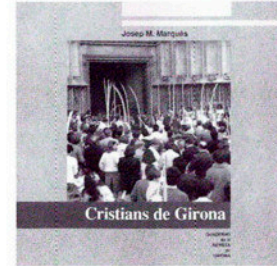
**Màgiques, pors i
supersticions**
per *Carme Vinyoles*

Els volcans
per *Josep M. Mallarach*

Els indians
per *Rosa Maria Gil*

**Els Pirineus,
del Puigpedrós al
Puigneulós**
per *Josep Clara*

Cristians de Girona
per *Josep M. Marquès*

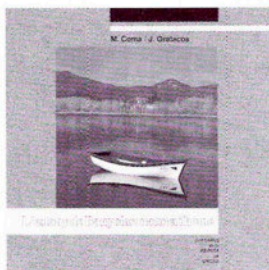
**L'estany de Banyoles:
Natura i home**
per *Miquel Coma i Joan
Gratacós*

Propers títols

La farga
per *Jordi Mascarella*

Els rellotges de sol
per *Miquel Gil*

**Els monuments
megalítics**
per *J. Chinchilla i J. Tarrús*

Quaderns de la Revista de Girona

és una publicació de periodicitat bimestral dedicada exclusivament a temes de les comarques gironines. S'estructura en dues sèries, que es distingeixen pel color de la portada i per les planes interiors: Guies, en vermell, i Monografies locals, en verd. La primera és dedicada al tractament de qüestions d'abast general relatives a la història, l'economia, la cultura i les tradicions. La segona vol anar oferint una panoràmica sobre el passat i el present de les ciutats i dels pobles gironins, amb especial atenció a l'època contemporània.

L'ESTANY DE BANYOLES

Plànol annex al número 32 dels Quaderns de la Revista de Girona

Realització: Paco Daranas

Edició: Diputació de Girona
Caixa de Girona

Imprès a Alzamora Argràfica, S.A. /Olot

Maig 1991

I PUIG DE SANT MARTIRIA

La llegenda: les despulles de sant Martíria, patró de Banyoles, entren a la ciutat per aquest lloc. La història: presència dels Caputxins, primer, i dels Servites, després. La guerra del francès enderroca el convent. El Puig ofereix la més extraordinària panoràmica de tota la comarca.

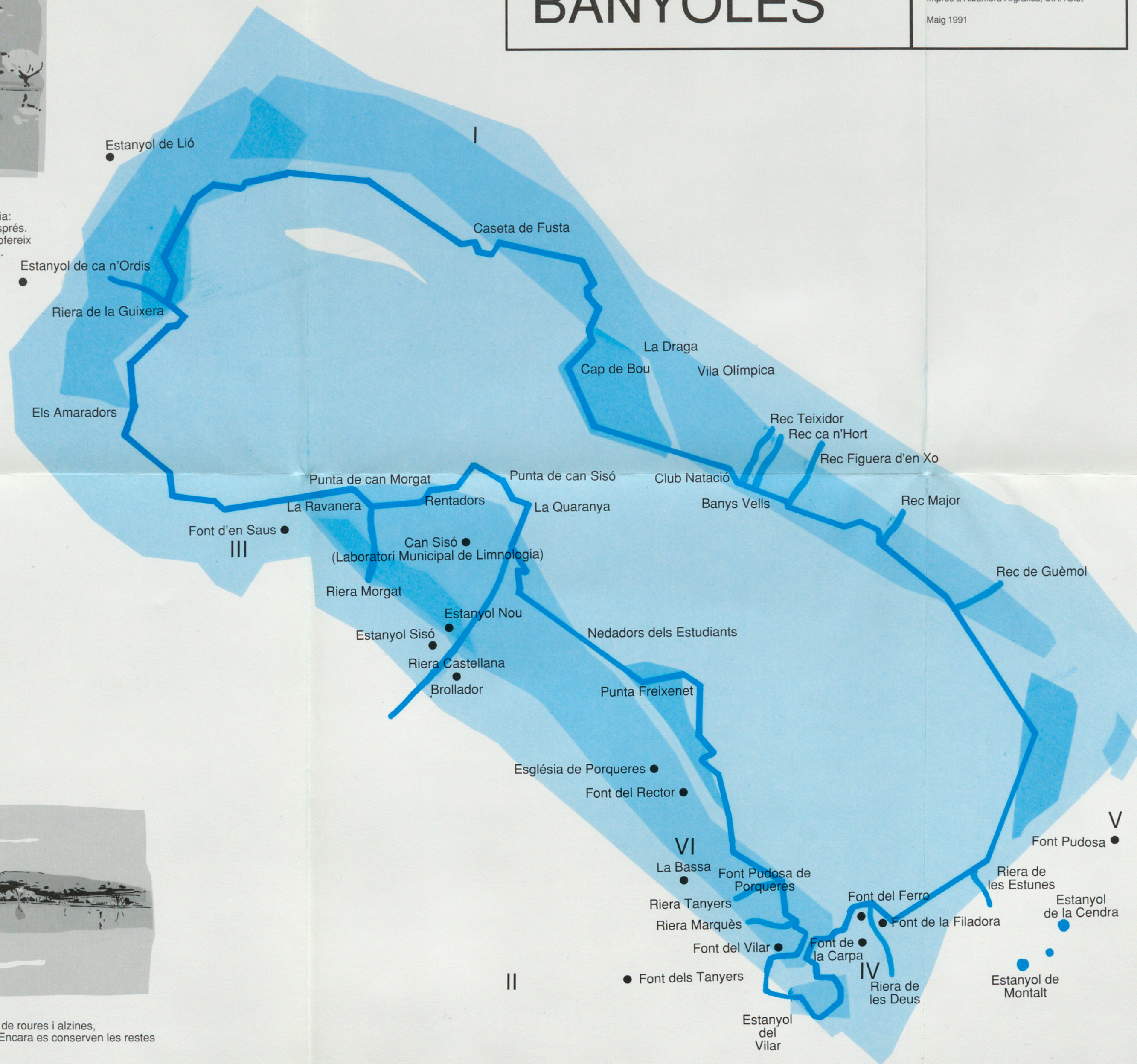
II LES ESTUNES

El paratge és una preciosa i antiga roureda; caminant-hi, es troben fàcilment esquerdes profundes i misterioses. Algunes prou amples per a transitar-hi al llarg de 20 metres.

III EL BOSC DE CAN MORGAT

En pocs metres es passa dels aiguamoixos al bosc de roures i alzines, on es pot observar fàcilment la diversitat de fauna. Encara es conserven les restes de l'antiga font d'en Saus.

IV ELS DESMAÍS

La intervenció en aquest paratge va ser fet els anys quaranta i cinquanta seguint els criteris "pintoresquistes" de Winthuysen. És un dels llocs amb més densitat de visitants. Ha contribuït a crear la imatge de "l'estany de postal".

V FONT PUDOSA

Les notícies històriques es remunten al 1419. L'any 1847, es va construir el primer balneari, i el 1862, l'actual. Al final del XIX reunia una nombrosa colònia forastera. El "descobriments" de l'estany com a objecte d'oci comença a la Puda, avui en estat ruïnós.

VI PORQUERES

L'església de Santa Maria de Porqueres va ser fundada en 812-822. L'actual construcció és del 1182. En un petit turó a la riba de ponent de l'estany, és un dels principals atractius del paisatge. Al costat, restes d'un poblament iber i romà, molt malmès per la despreocupació dels propietaris de la finca, segons diversos informes.

L'estany de Banyoles és una complexa unitat de fenòmens naturals -geològics, hidrològics i ecològics- i d'altres d'humans -socials, artístics i urbanístics. Tot això dins el context del que s'anomena Conca Lacustre. El llibre n'és una presentació necessàriament resumida, amb criteris de precisió i senzillesa.

Miquel Coma i Vila, biòleg, és director de l'Escola-Taller de Medi Ambient de l'Empordà. Membre de la Secció d'Ecologia del Centre d'Estudis Comarcals, de la Junta delegada del Museu Darder d'Història Natural i secretari de l'associació LIMNOS, és un coneixedor del medi ambient del Pla de l'Estany, sobre el qual ha escrit diversos articles i en prepara un llibre d'educació ambiental.

Joan Gratacòs i Guillén és llicenciat en Filologia Catalana i actualment exerceix la docència en un centre públic de Girona. Membre de la Junta del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i Cap de la Secció de Filologia, ha publicat diversos articles i una antologia de textos literaris sobre l'estany de Banyoles.

GUIES

DIPUTACIÓ
de
GIRONA

Caixa de Girona